

**T.C.
GAZİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İŞLETME ANA BİLİM DALI
MUHASEBE-FİNANSMAN BİLİM DALI**

**FİNANSAL RAPORLARIN BAĞIMSIZ DENETİMİNDE HİLE VE
USULSÜZLÜKLERİN TESPİT EDİLMESİ: SAS 99 KAPSAMINDA
İNCELENMESİ VE SPK DÜZENLEMESİ İLE
KARŞILAŞTIRILMASI**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Ahmet BALCI

**Tez Danışmanı
Yrd. Doç.Dr. Tahir DARDENİZ**

Ankara, 2008

ONAY

Ahmet BALCI tarafından hazırlanan “Finansal Raporların Bağımsız Denetiminde Hile ve Usulsüzlüklerin Tespit Edilmesi: SAS 99 Kapsamında İncelenmesi ve SPK Düzenlemesi ile Karşılaştırılması” başlıklı bu çalışma, 27.11.2008 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oybirliği ile başarılı bulunarak jürimiz tarafından İşletme Anabilim Dalı, Muhasebe-Finansman Bilim Dalında Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Prof. Dr. Hasan KAVAL
(Başkan)

Yrd. Doç. Dr. Tahir DARDENİZ
(Tez Danışmanı)

Yrd. Doç. Dr. Uygur TEMİZER

ÖNSÖZ

Para ve sermaye piyasalarının etkin bir şekilde çalışabilmesi ve yatırımcıların ve kredi verenlerin doğru yatırım ve kredi kararları verebilmeleri için güvenilir finansal raporlar hayati önem taşımaktadır. Ancak, son yıllarda ABD’de ve Avrupa’da ortaya çıkan şirket skandalları, özellikle yatırımcıların ve kredi kuruluşlarının finansal raporların ve bağımsız denetimin güvenilirliğine olan inancını derinden sarsmıştır. Ortaya çıkan şirket skandallarına tepki olarak bağımsız denetim mesleğinin getirdiği en önemli düzenlemelerden birisi, Amerikan Sertifikalı Kamu Muhasebecileri Enstitüsü (AICPA) tarafından yayımlanan bağımsız denetimde hile ve usulsüzlüklerin ele alınmasına ilişkin denetim standardı olan SAS 99’dur.

SAS 99 finansal raporlardaki hile ve usulsüzlükler hakkındaki önceki standartların uygulamadaki yetersizlikleri dikkate alınarak hazırlanmış geniş kapsamlı bir denetim standardıdır. SAS 99’da, uygulanması halinde bağımsız denetçinin performansını ve hile ve usulsüzlükten kaynaklanan önemli hataların tespit edilmesinde başarı şansını arttıracak gerekler yer almaktadır.

Bu çalışmanın amacı, bağımsız denetimde hile ve usulsüzlüklerin ele alınmasına ilişkin denetim standardı olan SAS 99’da yer alan kavramların ve gereklerin incelenmesidir. Ayrıca, ülkemizdeki halka açık şirketlerin bağımsız denetimini düzenleyen tebliğin hile ve usulsüzlüklerle ilgili bölümü ile SAS 99 karşılaştırılarak, SAS 99’un ve SPK düzenlemesinin getireceği yenilikleri, uygulamadaki zorlukları ve eksiklikleri ortaya konmaya çalışılacaktır.

Bu çalışmanın hazırlanmasında bana zaman ayıran tez danışmanım Yrd. Doç. Dr. Tahir DARDENİZ’e ilgi ve desteğinden ötürü teşekkürlerimi sunarım. Ayrıca, çalışmam boyunca bana destek olan aileme ve özellikle bana gösterdiği sabırdan dolayı babama teşekkür ederim.

İÇİNDEKİLER

	Sayfa No
ÖNSÖZ	i
İÇİNDEKİLER	ii
KISALTMALAR	ix
TABLolar	x
ŞEKİLLER	xi
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

FİNANSAL RAPORLAR, FİNANSAL RAPORLARDAKİ HİLE VE USULSÜZLÜKLER VE FİNANSAL RAPORLARIN BAĞIMSIZ DENETİMİ: GENEL BİLGİLER

1. FİNANSAL RAPORLARLA İLGİLİ GENEL BİLGİLER	4
1.1 Temel Finansal Raporlar	6
1.1.1 Bilanço	6
1.1.2 Gelir Tablosu	6
1.2 Finansal Raporların Düzenlenmesinde Esas Alınacak Temel Kavramlar	7
1.3 Genel Kabul Görmüş Muhasebe İlkeleri	10
1.3.1 Bilanço İlkeleri	11
1.3.1.1 Varlıklara İlişkin İlkeler	11
1.3.1.2 Yabancı Kaynaklara İlişkin İlkeler	13
1.3.1.3 Öz Kaynaklara İlişkin İlkeler	14
1.3.2 Gelir Tablosu İlkeleri	15
1.3.3 Muhasebe Politikalarının Açıklanması	17

2. HİLE VE USULSÜZLÜK İLE İLGİLİ GENEL BİLGİLER.....	18
3. FİNANSAL RAPORLARDA MEYDANA GELEN HİLE VE USULSÜZLÜKLER	20
3.1 Finansal Raporlarda Meydana Gelen Hile ve Usulsüzlüklerin Tanımı ve Unsurları.....	21
3.2 Finansal Raporlarda Meydana Gelen Hile ve Usulsüzlüklerin Olumsuz Etkileri	22
3.3 Finansal Raporlarda Meydana Gelen Hile ve Usulsüzlüklerin Şekilleri.....	23
3.3.1 Bilançoda Meydana Gelen Hile ve Usulsüzlükler.....	24
3.3.1.1 Varlıklar	25
3.3.1.2 Yabancı Kaynaklar.....	30
3.3.1.3 Öz Kaynaklar	33
3.3.2 Gelir Tablosunda Meydana Gelen Hile ve Usulsüzlükler ..	34
3.3.2.1 Dönem Gelirlerinin Olduğundan Fazla Gösterilmesi.....	35
3.3.2.2 Dönem Giderlerinin Olduğundan Az Gösterilmesi.....	39
3.3.3 Hatalı Açıklamalar.....	41
3.3.3.1 Yükümlülüklerin Belirtilmemesi	42
3.3.3.2 İlişkili Taraflarla İşlemlerin Yeterli Açıklanmaması	42
3.3.3.3 Bilanço Tarihinden Sonraki Olaylar.....	43
3.3.3.4 Muhasebe Politikalarındaki Değişiklikler	43
4. FİNANSAL RAPORLARIN BAĞIMSIZ DENETİMİYLE İLGİLİ GENEL BİLGİLER	44
4.1 Denetim ve Bağımsız Denetim Kavramı.....	44
4.2 Genel Kabul Görmüş Denetim Standartları	45
4.2.1 Genel Standartlar.....	46
4.2.2 Çalışma Alanı Standartları	46

4.2.3 Raporlama Standartları.....	47
4.3 Bağımsız Denetim Süreci.....	47
4.3.1 Müşteri Seçimi ve İşin Alınması	48
4.3.2 Denetimin Planlanması	49
4.3.3 Denetimin Yürütülmesi.....	53
4.3.4 Denetimin Tamamlanması ve Raporlanması	54
5. FİNANSAL RAPORLARDAKİ HİLE VE USULSÜZLÜKLERİN	
TESPİT EDİLMESİNDE GENEL YAKLAŞIMLAR	56
5.1 Finansal Rapor Analizi	56
5.1.1 Dikey Analiz(Yüzde Yöntemi)	57
5.1.2 Yatay Analiz (Karşılaştırmalı Analiz)	57
5.1.3 Oran Analizi	57
5.2 Analitik İnceleme Prosedürleri.....	58
5.3 Finansal Raporlarda Meydana Gelen Hile ve Usulsüzlüklere	
İlişkin Belirtiler	60

İKİNCİ BÖLÜM

SAS 99 KAPSAMINDA HİLE VE USULSÜZLÜKLERİN TESPİT EDİLMESİ

1. SAS 99 İLE İLGİLİ GENEL BİLGİLER.....	63
2. SAS 99 KAPSAMINDA HİLE VE USULSÜZLÜĞÜN TANIMI	67
2.1 Hile ve Usulsüzlük Üçgeni.....	69
2.2 Hile ve Usulsüzlüklere İlişkin Risk Faktörleri	71
3. SAS 99 KAPSAMINDA HİLE VE USULSÜZLÜKLERİN ŞEKİLLERİ.....	72
3.1 Hileli Finansal Raporlama	73
3.2 Varlıkların Suistimal Edilmesi	74

4. SAS 99'DA MESLEKİ ŞÜPHECİLİK KAVRAMI.....	76
4.1 Davranış Şeklinin Önemi.....	76
4.2 İnsan Zihninin İşleyişi.....	78
4.2.1. Varsayımlar Bireyin Gördüklerini Kendine Göre Düzeltilmelerini Sağlarlar.....	79
4.2.2 Gerçeği Birey Kendisi Oluşturur.....	80
4.2.3 Alışma ve Bilgilerin Sınıflandırılması.....	81
4.2.4 Özetleme	82
4.3 Bağımsız Denetçiler için Çıkarılacak Sonuçlar.....	83
4.4 Mesleki Şüpheciliğin Uygulanması.....	84
 5. SAS 99 KAPSAMINDA HİLE VE USULSÜZLÜKLERİN TESPİT EDİLME PROSEDÜRÜ.....	 86
5.1 Hile ve Usulsüzlüklerin Tespitinde Bağımsız Denetçinin Sorumluluğu	87
5.2 Denetim Ekibinin İletişimi ve Beyin Fırtınası.....	88
5.2.1 Beyin Fırtınası Oturumunun Amaçları.....	88
5.2.2 Devamlı İletişim	89
5.3 Risk Faktörlerinin Belirlenmesi İçin Gerekli Bilgilerin Toplanması ..	90
5.3.1 Yönetim ve Sorumlu Kişilerle İlgili Araştırma	90
5.3.1.1 Yönetimle İlgili Araştırmalar	91
5.3.1.2 İşletme İçindeki Diğerleriyle İlgili Araştırmalar	92
5.3.2 Diğer Araştırmalar.....	94
5.3.3 Analitik İnceleme Prosedürlerinin Planlanması	94
5.4 Risk Faktörlerinin Değerlendirilmesi.....	95
5.4.1 Hile ve Usulsüzlük Üçgenini Kurulması	97
5.4.2 Riskin Özellikleri	98
5.4.3 Gerekli Hile ve Usulsüzlük Değerlendirmeleri.....	98
5.4.4 İşletmenin İç Kontrol Prosedürlerinin Değerlendirilmesi....	99
5.5 Değerlendirilen Riske Yapılacak İşlemler	100

5.5.1	Bağımsız Denetimin Yürütülmesi Üzerinde Genel Etkisi Olan Çalışmalar	101
5.5.2	Belli Hesap Kalemlerine veya Mali İşlemlere Yönelik Çalışmalar.....	101
5.5.3	Yönetimin İç Kontrol Aşımına İlişkin Çalışmalar.....	102
5.5.3.1	Yevmiye Kayıtlarının ve Düzeltmelerin İncelenmesi	103
5.5.3.2	Muhasebe Tahminlerinin Geriye Dönük Olarak İncelenmesi	103
5.5.3.3	Önemli Olağandışı İşlemlerin Dayandığı İş Mantığı	104
5.5.4	Hile ve Usulsüzlükten Kaynaklanabilecek Önemli Yanlışlıklarla İlgili Çalışmalar	104
5.5.5	İşletme Yönetimi ve Sorumlu Kişilerle İletişim.....	105
5.6	Belgelendirme	105

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

SPK DÜZENLEMESİ İLE SAS 99'UN KARŞILAŞTIRILMASI

1.	SPK DÜZENLEMESİNDE HİLE VE USULSÜZLÜKLER VE SAS 99'LA KARŞILAŞTIRMA.....	108
1.1	SPK Düzenlemesine Göre Hile ve Usulsüzlüklerin Özellikleri	110
1.1.1	Hileli Finansal Raporlama	111
1.1.2	Varlıkların Kötüye Kullanılması	112
1.2	SAS 99'la Karşılaştırma	113
2.	SPK DÜZENLEMESİNDE HİLE VE USULSÜZLÜKLERİN TESPİT EDİLMESİNDE SORUMLULUK VE SAS'LA KARŞILAŞTIRILMASI.....	114

2.1 Hile ve Usulsüzlüklerin Tespit Edilmesinde Bağımsız Denetçinin Sorumluluğu	115
2.2 SAS 99'la Karşılaştırma	116
3. SPK DÜZENLEMESİNDE HİLE VE USULSÜZLÜKLERİN TESPİT EDİLMESİNDE BAĞIMSIZ DENETÇİNİN GÖZ ÖNÜNDE BULUNDURACAĞI HUSUSLAR VE SAS'LA KARŞILAŞTIRMA	117
3.1 Mesleki Şüphencilik.....	117
3.2 Bağımsız Denetim Ekibi İçerisinde Yapılması Gereken Görüşmeler	118
3.3 Risk Değerlendirme Yöntemleri.....	119
3.3.1 Yönetimden Sorumlu Kişilerce Yürütülen Gözetim Faaliyetinin Anlaşılması ve Bu Amaçla Yapılacak Görüşmeler	119
3.3.2 Hile ve Usulsüzlükle İlgili Risk Faktörlerinin Dikkate Alınması	120
3.3.3 Beklenmeyen ve İstisnai İlişkilerin Dikkate Alınması	121
3.3.4 Diğer Bilgilerin Dikkate Alınması	121
3.4 SAS 99'la Karşılaştırma	122
4. SPK DÜZENLEMESİNDE HİLE VE USULSÜZLÜKTEN KAYNAKLANAN ÖNEMLİ YANLIŞLIK RİSKLERİNİ BELİRLENMESİ VE DEĞERLENDİRİLMESİ VE SAS'LA KARŞILAŞTIRMA	124
5. SPK DÜZENLEMESİNDE HİLE VE USULSÜZLÜKTEN KAYNAKLANAN ÖNEMLİ YANLIŞLIK RİSKİ HAKKINDA YAPILMASI GEREKEN İŞLEMLER SAS 99'LA KARŞILAŞTIRMA	126
5.1 Hile ve Usulsüzlükten Kaynaklanan Önemli Yanlışlıklar Hakkında Genel Olarak Yapılacak İşlemler	127
5.2 Kontrollerin İşletme Yönetimi Tarafından Aşılması Halinde Uygulanabilecek Bağımsız Denetim Teknikleri	127
5.3 Bağımsız Denetim Kanıtlarının Değerlendirilmesi	128

5.4 SAS 99'la Karşılaştırma	129
6. SPK DÜZENLEMESİNDE İŞLETME YÖNETİMİ TEYİT MEKTUPLARI VE İLETİŞİM VE SAS'LA KARŞILAŞTIRMA	130
6.1 İşletme Yönetiminin Teyit Mektupları	130
6.2 İşletme Yönetimi Ve Yönetimden Sorumlu Kişilerle İletişim	131
6.3 Kurula Bildirim	132
6.4 SAS 99'la Karşılaştırma	132
7. SPK DÜZENLEMESİNDE BAĞIMSIZ DENETİME DEVAM EDİLEMESİ VE BELGELENDİRME VE SAS'LA KARŞILAŞTIRMA..	133
7.1 Bağımsız Denetçinin Bağımsız Denetime Devam Edememesi	133
7.2 Belgelendirme	133
7.3 SAS 99'la Karşılaştırma	134
SONUÇ	135
KAYNAKÇA	139
EKLER.....	145
Ek 1: SAS 99'a Genel Bakış	145
Ek 2: Hile Ve Usulsüzlüklere İlişkin Risk Faktörleri.....	146
Ek 3: Bağımsız Denetçinin Gerçekleştirebileceği Örnek Araştırmalar.....	153
Ek 4: İşletmenin Hile ve Usulsüzlüğün Önlenmesine İlişkin Kontrolleri Ve Politikaları: Hile ve Usulsüzlüğün Önlenmesine ve Caydırılmasına Yardımcı Kılavuz	157
ÖZET	179
ABSTRACT	181

KISALTMALAR

AAER	: Accounting and Auditing Enforcement Releases
AB	: Avrupa Birliği
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
ACFE	: Association of Certified Fraud Examiners
AICPA	: American Institute of Certified Public Accountants
CEO	: Chief Executive Officer
CFO	: Chief Financial Officer
COSO	: Committee of Sponsoring Organizations of the Treadway
FBI	: Federal Bureau of Investigation
GKGMİ	: Genel Kabul Görmüş Muhasebe İlkeleri
IFAC	: International Federation of Accountants
ISA	: International Standart on Auditing
POB	: Public Oversight Board
SAB	: Staff Accounting Bulletin
SAS	: Statement on Auditing Standards
SEC	: Securities and Exchange Commission
SOX	: Sarbanes Oxley Act
SPK	: Sermaye Piyasası Kurulu
TMS	: Türkiye Muhasebe Standardı
vb.	: ve benzeri
vd.	: ve diğerleri
YTL	: Yeni Türk Lirası

TABLÖLER

<u>Tablo No</u>	<u>Tablo Adı</u>	<u>Sayfa No</u>
Tablo 1 :	Stoklara İlişkin Genel Hile ve Usulsüzlük Yöntemleri	28
Tablo 2 :	Yabancı Kaynaklara İlişkin Hile ve Usulsüzlük Yöntemleri	31
Tablo 3 :	Özet Gelir Tablosu	34
Tablo 4 :	Gelirlere İlişkin Hile ve Usulsüzlük Yöntemleri	36
Tablo 5 :	Ticari Mal Hesabının Ayrıntısı	40
Tablo 6 :	Varlıkların Suistimal Edilmesi ve Hileli Finansal Raporlama.....	72
Tablo 7 :	Mesleki Şüpheliği Kaybetme Nedenleri ve Geri Kazanma Yolları	85

ŞEKİLLER

<u>Şekil No</u>	<u>Şekil Adı</u>	<u>Sayfa No</u>
Şekil 1	Varlıkların Olduğundan Fazla Gösterilmesine İlişkin Yöntemler	25
Şekil 2	Finansal Raporlarda Meydana Gelen Hile ve Usulsüzlüklerin Sıklıkları	35
Şekil 3	Önemli Yanlışlıkların Nedenleri	68
Şekil 4	Hile ve Usulsüzlük Üçgeni.....	69
Şekil 5	Tarafsız Tutum	77
Şekil 6	Sahip Olunan Zihinsel Kurgu.....	78
Şekil 7	Denetim Süreci.....	87

GİRİŞ

Finansal raporlar; muhasebe çalışmaları sonucunda ortaya çıkan bilgilerin, açık, anlaşılabilir, gerçeğe uygun, ihtiyacı karşılayan ve karşılaştırılabilir bir şekilde, işletme sahiplerine, yöneticilere, yatırımcılara, kredi kuruluşlarına ve kamu otoritesine iletilmesini sağlayan araçlardır. Finansal raporlar, şirketin faaliyetleri hakkında sağlıklı bilgi edinilmesi için önemli bir kaynaktır.

Finansal raporlarda ortaya çıkan hile ve usulsüzlükler, işletmenin piyasa değeri, saygınlığı ve özellikle kamunun bağımsız denetimden geçmiş finansal raporlara olan güveni üzerinde olumsuz etkilere sebep olmaktadır. Bu nedenle, finansal raporlardaki hile ve usulsüzlüklerin ortaya çıkarılarak hile ve usulsüzlükle ilgili risklerin en aza indirilmesi, finansal raporların güvenilirliğini, işletmenin etkinliğini ve verimliliğini arttırarak ekonomideki kaynak tahsisini daha etkin hale getirecektir.

Bağımsız denetim; işletmelerin finansal raporlarının genel güven duyulan bağımsız kuruluşlar tarafından denetlenmesi ve bu denetim sonucunda düzenlenen bağımsız denetçi raporunun kamuoyuna açıklanması sürecini kapsamaktadır. İşletmelerin ürettiği finansal bilgilerin doğru, dürüst ve güvenilir olmasının sağlanmasında bağımsız denetçilere büyük görevler düşmektedir. Amerika'da Enron, Xerox ve Worldcom gibi dev şirketlerde yaşanan muhasebe skandallarında, denetim usulsüzlüklerinin ortaya çıkması, bağımsız denetime olan güveni büyük ölçüde sarsmış, hile ve usulsüzlüklerin tespit edilmesinde kullanılan yöntemlerin sorgulanmasına neden olmuştur. Amerikan Sertifikalı Kamu Muhasebecileri Enstitüsü- American Institute of Certified Public Accountants (AICPA), yaşanan muhasebe skandalları sonrası bağımsız denetçilerin finansal raporlardaki hile ve usulsüzlükleri tespitindeki etkinliklerini arttırmak üzere "Finansal Rapor Denetiminde Hile ve Usulsüzlüğün Ele Alınması" adlı denetim standardı

Statement on Auditing Standards 99'u (SAS 99) yayımlamıştır. SAS 99; bağımsız denetçilerin hile ve usulsüzlüklerin tespit edilmesiyle ilgili sorumluluklarını arttırarak ve bağımsız denetçilerin hile ve usulsüzlüklerin tespitinde izleyecekleri yöntemleri ayrıntılı bir şekilde tasarlayarak, bağımsız denetimde hile ve usulsüzlüğün etkin bir şekilde tespit edilmesini ve hile ve usulsüzlükle ilgili denetim risklerini en aza indirmeyi amaçlamaktadır.

Bu çalışmanın amacı; SAS 99 kapsamında finansal raporlarda meydana gelen hile ve usulsüzlüklerin, hile ve usulsüzlüklerin tespit edilmesinde bağımsız denetçilerin göz önünde bulunduracağı hususların ve hile ve usulsüzlüklere ilişkin denetim sürecinin incelenmesidir. Ayrıca çalışmada, ülkemizdeki sermaye piyasasında bağımsız denetim uygulamasını düzenleyen "Sermaye Piyasasında Bağımsız Denetim Standartları Hakkında Tebliğ" in hile ve usulsüzlükler hakkındaki, Altıncı Kısım ile SAS 99'un karşılaştırmasını yapmaktır.

Bu amaç doğrultusunda çalışmanın birinci bölümünde; finansal raporlara, finansal raporların düzenlenmesinde göz önünde bulundurulacak kavramlara ve muhasebe ilkelerine, hile ve usulsüzlüklere, finansal raporlarda meydana gelen hile ve usulsüzlüklere, finansal raporların bağımsız denetimine ve finansal raporlarda meydana gelen hile ve usulsüzlüklerin tespit edilmesinde kullanılan yöntemlere ilişkin genel bilgiler verilmiştir. İkinci bölümde SAS 99 ile ilgili genel bilgiler verildikten sonra SAS 99'un ön plana çıkardığı ve bağımsız denetçinin bağımsız denetim sırasında göz önünde bulunduracağı hususlar detaylı olarak incelenmiştir. Ayrıca bu bölümde, SAS 99'da belirtilen, hile ve usulsüzlüklerin tespit edilmesinde ve tespit edilen hile ve usulsüzlüklerle ilgili bağımsız denetçilerin yapacakları işlemler belirtilmiştir. Üçüncü bölümde ise Sermaye Piyasası Kurulu tarafından yayımlanan tebliğin hile ve usulsüzlükler hakkındaki Altıncı Kısım, tebliğ metninde yer alan başlıklar altında genel olarak incelendikten sonra SAS 99 ile karşılaştırılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

FİNANSAL RAPORLAR, FİNANSAL RAPORLARDAKİ HİLE VE USULSÜZLÜKLER VE FİNANSAL RAPORLARIN BAĞIMSIZ DENETİMİ: GENEL BİLGİLER

İşletme içerisinde meydana gelen hile ve usulsüzlükler tüm dünyada önemli bir sorun haline gelmiştir. Merkezi ABD'de bulunan Yolsuzluk İnceleme Belgeli Uzmanları Birliği'nin (ACFE), 1990'ların ortasında yaptığı kapsamlı araştırmaya göre ABD'de faaliyet gösteren işletmelerin meydana gelen hile ve usulsüzlükler nedeniyle her yıl 400 milyar dolardan fazla kayba uğradığı ortaya çıkmıştır. Yine bu araştırmaya göre işletmeler yıllık kazançlarının yaklaşık olarak yüzde 6'sını çeşitli hile ve usulsüzlükler nedeniyle kaybetmişlerdir (Wells, 2004: 5). Ayrıca ABD'de emniyet gücü işlevi gören Federal Araştırma Bürosu (FBI), hile ve usulsüzlüğü en hızlı gelişen suç olarak belirlemiş ve durumun ciddiyeti nedeniyle büro kaynaklarının yaklaşık olarak yüzde 24'ünü hileli ve usulsüz eylemlere karşı savaşmak için ayırmıştır.

Finansal raporlarda meydana gelen hile ve usulsüzlükler ise, finansal rapor kullanıcılarının finansal raporların doğruluğuna ve tarafsızlığına olan inançlarını azaltırken aynı zamanda muhasebe mesleğinin özellikle de bağımsız denetçilerin ve denetim şirketlerinin tarafsızlığını ve dürüstlüğü de tehlikeye atmaktadır. Finansal raporlar, yatırımcılar, kredi verenler ve ilgililerin işletmeyle ilgili ekonomik karar almada faydalandıkları en önemli bilgi kaynağıdır. Finansal raporlama sürecinin güvenilirliğine, kalitesine, şeffaflığına olan inancın sarsılması ise sermaye piyasaların verimini düşürmekte, ekonomide kaynakların etkin bir şekilde tahsis edilmesini engellemekte ve finansal raporlarında hile ve usulsüzlük yapan işletmelerin iflas etmelerine veya ekonomik zararlar görmelerine neden olmaktadır.

1. FİNANSAL RAPORLARLA İLGİLİ GENEL BİLGİLER

İşletmenin para ile ifade edilebilen ve muhasebe tarafından kaydedilen, sınıflandırılan, özetlenen bilgilerin kullanıcılara sunulması muhasebenin ürettiği finansal raporlar yoluyla gerçekleşmektedir. Finansal raporlar TMS 1: Finansal Tabloların Sunuluşu Standardı'nda "İşletmenin finansal durumunun ve finansal performansının biçimlendirilmiş sunumu" olarak tanımlanmıştır. Finansal raporlar, finansal süreç sonunda işletmenin geldiği noktayı sınıflandırılmış ve özetlenmiş bilgiler olarak kullanıcılara sunar, işletme faaliyetleri hakkında anlaşılabilir bilgiler verir ve muhasebe bilgilerini ortaya çıkararak kullanıcılara bu bilgileri öğrenme fırsatı sağlar.

Finansal raporların genel amacı, tüm finansal rapor kullanıcılarına işletmenin varlık, kaynak durumu, kazanma gücü ve tüm nakit akışları ile ilgili bilgiler sunmaktır (Akdoğan ve Tenker, 2005: 24). Finansal raporlardaki bilgiler; işletme sahipleri, sendikalar, yatırımcılar, kredi kuruluşları, işletmeye tedarik sağlayan firmalar, müşteriler, devlet ve kamuoyu tarafından kullanılmaktadır. 26.12.1992 tarihli ve 21447 no.lu mükerrer Resmi Gazete'de yayımlanan 1 No.lu Muhasebe Sistemi Uygulama Genel Tebliği, finansal rapor kullanıcılarını, yatırımcılar, kredi verenler ve diğer ilgililer olmak üzere üç grup altında toplamıştır.

Finansal raporların en önemli kullanıcılarından biri yatırımcılardır. Finansal raporlar yatırımcılar için çok önemli finansal bilgi kaynağıdır ve tasarruflarının etkin alanlarda değerlendirilmesine olumlu katkı sağlamaktadır. Yatırımcılar, finansal raporları durum değerlendirmesi için kullanırlar. Durum değerlendirmesi sonucunda yatırım yapma veya yapılan yatırımın elden çıkarılması yönünde karar verilir. Bu nedenle yatırımcılar yönünden finansal raporların öngörü yapabilme olanağı verecek niteliğe sahip olması gereklidir. Ayrıca finansal raporların yatırımcıya, geçmişte yaptıkları öngörülerini aydınlatıcı bilgi birikimini de sağlaması gereklidir.

Yatırımcıların aydınlatılmasında kullanılan finansal raporlar, işletmeye kredi sağlayan kuruluşlar için de çok önem taşımaktadır. Finansal raporlar aracılığı ile analizi yapılan işletme verileri, sağlanan kredinin geri dönme olasılığı konusunda önemli bilgiler vermektedir. Sermaye piyasaları gelişmiş ülkelerde finansal raporların ana hedefi, yatırımcılar olurken, diğer ülkelerde kredi kuruluşları olmaktadır.

Finansal raporlarda yer alan bilgilerin, yöneticilere, yatırımcılara, kredi verenlere ve diğer finansal bilgi kullanıcılarına yararlı olabilmesi için aşağıdaki özelliklere sahip olması gereklidir;

- **Anlaşılabilir Olma;** Finansal raporlarda sunulan bilgilerin, iş ve ekonomik faaliyetleri makul derecede anlayabilen ve bilgileri makul özenle incelemeye istekli olanların kavrayabilecekleri şekilde olmalıdır.
- **İhtiyaca Uygun Olma;** Finansal raporlardan elde edilen bilgilerin yararlı olabilmesi için, söz konusu bilgilerin finansal raporlardan yararlananların kararları ile ilişkili olması ve kullanım amacına uygun olması gereklidir.
- **Güvenilir Olma;** Finansal raporlarda yer alan bilgilerin hata, hile ve usulsüzlük ve önyargıdan makul ölçüde arınmış olması ve temsi etmeyi amaçladığı şeye sadık kalması gereklidir. Ayrıca güvenilirlik, doğruluk, kanıtlanabilirlik ve tarafsızlık özelliklerini kapsamaktadır.
- **Karşılaştırılabilir Olma;** Son olarak finansal raporlarda yer alan bilgilerin kullanıcılarına yararlı olabilmesi için karşılaştırılabilir olması gereklidir. Bunun içinde, muhasebe uygulamaları için seçilen muhasebe politikalarının birbirini izleyen dönemlerde değiştirilmeden uygulanmasına, değiştirilmesi durumunda etkisinin finansal raporlarda gösterilmesine bağlıdır.

1.1 Temel Finansal Raporlar

1.1.1 Bilanço

Bilanço, bir işletmenin belirli bir tarihte sahip olduğu varlıklar ile bu varlıkların sağlandığı kaynakları gösteren finansal tablodur. Bir işletmenin belirli bir tarihte sahip olduğu varlıklar ile bu varlıkların sağlandığı kaynaklar bilanço aracılığı ile ilgililere aktarılır. Böylece bilanço, işletmelerden topluma bilgi akışında önemli bir işleve sahip olmaktadır. Bir işletme, işletme içi ve işletme dışı olmak üzere iki kaynaktan finansman sağlayabilir. Sağlanan bu kaynaklar fiziki değerlere (mevcutlara) veya işletmenin talep ettiği haklar olarak alacaklara bağlanmış olur. Bilançonun sol tarafını oluşturan Aktifler, Dönen Varlıklar ve Duran Varlıklar; bilançonun sağ tarafını oluşturan Pasifler ise Kısa Vadeli Borçlar, Uzun Vadeli Borçlar ve Özkaynaklar gruplarına ayrılmıştır. Bilançonun aktifinde yer alan varlıklar paraya dönüşme hızlarına göre en çok likitten en az likide doğru sıralanmıştır. Bilançonun pasifinde yer alan kaynaklar ise vadelerine göre en kısa vadeden en uzun vadeye doğru sıralanmıştır. Bilanço hesapları arasında mahsup yapılamaz. Tabloda "Diğer" başlığı altında yer alan bir kalemin tutarının ait olduğu grubun toplam tutarının % 20 sini aşması durumunda, bu kalem ayrı bir başlık altında gösterilir.

1.1.2 Gelir Tablosu

Gelir tablosu, diğer adıyla gelir-gider tablosu, "İşletmenin belli bir dönemde elde ettiği tüm gelirler ile aynı dönemde katlandığı bütün maliyet ve giderleri ve bunların sonucunda işletmenin elde ettiği dönem net kârını ya da uğradığı dönem net zararını topluca gösteren muhasebe raporudur". Başka bir deyişle gelir tablosu, işletmenin belli bir hesap döneminde, satışlarını, diğer gelir kalemlerini ve bu gelirlerin elde edilmesi amacıyla katlanılan

maliyet ve giderleri içeren finansal bir rapordur. Günümüzde, gelir tablolarına gittikçe artan bir önem verilmektedir. Ekonomik hayatta kaydedilen büyük gelişme ve değişimler, işletmelerin hızla büyümesi, teşebbüs sahipliği ve yönetim işlevinin birbirinden ayrılması, işletmelerin büyümelerini sağlamak için planlamaya duyulan gereksinme, işletmelerin finansal durumunu gösterir bilançosunun yanında gelir tablosuna olan ilgiyi de artırmış ve bu tablolar geniş ölçüde kullanılmaya başlanmışlardır. Gelir tabloları şirket yöneticilerine, ortaklara ve yatırımcılara; işletmenin karlılık oranı, önceden saptanan amaçlara işletmenin ne denli ulaştığı, yönetimin başarı derecesi ve etkinliği, işletmenin ekonomik istikrarının ve zayıf yönlerinin saptanması, kâr ödeme kapasitesinin öngörülmesi gibi konularda önemli bilgiler sağlamaktadır. Ancak tablonun bu olanakları sağlayabilmesi için belirli bir biçime göre hazırlanması ve içerdiği bilgilerin analize olanak verecek biçimde ihtiyaca uygun, anlaşılabilir, güvenilir, tam, tarafsız, zamanlı ve karşılaştırılabilir olması gerekmektedir.

1.2 Finansal Raporların Düzenlenmesinde Esas Alınacak Temel Kavramlar

Muhasebe işlemlerini ve olaylarını kaydederken belirli prensiplere uyulması gereklidir. Böylece, muhasebe uygulamaları belirli kurallara dayanmış ve uygulamada ortaya çıkabilecek bazı karışıklıklar önlenmiş olur. Muhasebenin temel kavramları muhasebe bilgisinin bir esasa dayanmasını, bu bilgiyi kullananlara sağlıklı, tu-tarlı ve karşılaştırılabilir bilgi sunulmasını sağlamaktadır. 1 sıra no.lu Muhasebe Sistemi Uygulama Genel Tebliği'nde finansal raporların hazırlanmasında esas alınacak 12 temel kavram sıralanmaktadır.

Sosyal Sorumluluk Kavramı: Muhasebenin ahlaklı, adaletli ve tarafsız olması gerektiğini, işletmeyle ilgili çeşitli gruplara (hissedarlar,

Çalışanlar, müşteriler, satıcılar, tüketiciler, devlet) gerçek ve doğru bilgileri eksiksiz ve tarafsız bir şekilde sunması gerektiğini ifade etmektedir.

Kişilik kavramı: Bu kavram işletmenin, işletme sahiplerinden, yöneticilerinden, personelinden ve diğer ilgililerden ayrı bir kişiliğe sahip olduğunu buna bağlı olarak ta işletmeye konan varlıkların işletmenin kişiliğine ait olduğunu ifade etmektedir. Kişilik kavramı sebebiyle işletme sahiplerince işletmeye konan sermaye işletmenin kişiliğine ait olmakta buna karşılık, işletme konan sermaye kadar işletme sahiplerine borçlanmaktadır. İşletme sahiplerinin kişisel işlemleri bu kavram sebebiyle işletmenin kr ve zararını etkilemez.

İşletmenin Sürekliliği Kavramı: Bu kavram işletmenin belirli bir sreye bağlı olmaksızın faaliyetlerine devam edeceğin varsayılmasını anlatmaktadır Bu nedenle işletme sahiplerinin ya da hissedarlarının yaşam süreleriyle bağlı değildir. İşletmenin sürekliliği kavramı maliyet esasının temelini oluşturmaktadır.

Parayla llme Kavramı: Muhasebenin işletme faaliyetlerini kaydederken standart bir ölçü birimi ile ifade etmesi gerektiğini açıklamaktadır. Bu l birimi muhasebenin uygulandığı ülkenin para birimidir. Parayla llme kavramı gereğince işlemler yapıldıkları anda yürürlükteki para birimi ile ifade edilirler.

Dönemsellik Kavramı: Bu kavramı işletmenin sürekliliği kavramı uyarınca sınırsız kabul edilen ömrünün, belli dönemlere bölünmesi ve her dönemin faaliyet sonuçlarının diğer dönemlerden bağımsız olarak saptanmasını ifade etmektedir. Gelir ve giderlerin tahakkuk esasına göre muhasebeleştirilmesi, hsılat, gelir ve kârların aynı döneme ait maliyet, gider ve zararlarla karşılaştırılması bu kavramın gereğidir.

Maliyet Esası Kavramı: Bu kavram; para mevcudu ve alacaklar ile maliyetinin belirlenmesi mümkün veya uygun olmayan kalemler hariç, işletme tarafından edinilen varlık ve hizmetlerin muhasebeleştirilmesinde, bunları elde etme maliyetinin esas alınmasını ifade eder (Sevilengül, 2005: 26). Bu kavram vasıtasıyla uygulamada ortaya çıkabilecek işletme faaliyetlerinin kaydedilmesi ile ilgili karışıklıklar önlenmiştir.

Tarafsızlık ve Belgelendirme Kavramı: İşlemlerin ve olayların muhasebeleştirilirken mutlaka gerçek durumu yansıtan ve usulüne göre düzenlenmiş objektif belgelere dayandırılması gerektiğini ifade etmektedir. Ayrıca bu kavram gereği muhasebe kayıtlarına esas alınacak yöntemlerin seçilmesinde tarafsız ve ön yargısız davranılması gerekmektedir.

Tutarlılık Kavramı: Tutarlılık kavramı; muhasebe uygulamaları için seçilen muhasebe politikalarının, birbirini izleyen dönemlerde değiştirilmeden uygulanması gereğini ifade eder. İşletmelerin mali durumunun, faaliyet sonuçlarının ve bunlara ilişkin yorumların karşılaştırılabilir olması bu kavramın amacını oluşturur. Tutarlılık kavramı, benzer olay ve işlemlerde, kayıt düzenleri ile değerlendirme ölçülerinin değişmezliğini ve mali tablolarda biçim ve içerik yönünden tek düzeni öngörür. Geçerli nedenlerin bulunduğu durumlarda, işletmeler, uyguladıkları muhasebe politikalarını değiştirebilirler. Ancak bu değişikliklerin ve bunların parasal etkilerinin mali tabloların dipnotlarında açıklanması zorunludur.

Tam Açıklama Kavramı: Bu kavram finansal raporların işletmeye ait bütün olayları tam ve detaylı olarak göstermesi gerektiğine işaret etmektedir. Açıklanması gereken bilgiler; işletmenin mevcut durumu ile ilgili bilgiler ve gelecekte gerçekleşmesi ihtimal dâhilinde olan olaylarla ilgili bilgiler olarak gruplandırılabilir. İşletmenin mevcut durumu ile ilgili bilgilere finansal raporlardaki bilgiler, ipotekli veya rehinli değerler, kullanımı şarta bağlı varlıklar, vadesi geçmiş borç ve alacaklar örnek gösterilebilir. Gelecekte gerçekleşmesi mümkün olaylarla ilgili bilgilere de, henüz karara bağlanmamış

davalar, stokların ve iştiraklerin piyasa değeriindeki düşüşler, örnek olarak gösterilebilir. İşletmeler, finansal raporlarında yer almayan ancak işletme ile ilgili karar alıcıların kararlarını etkileyebilecek bilgileri finansal raporların dip notlarında belirtmelidirler.

İhtiyatlılık Kavramı: Bu kavram, muhasebe olaylarında temkinli davranılması ve işletmenin karşılaşılabileceği risklerin göz önüne alınması gereğini ifade eder. Bu kavramın sonucu olarak, işletmeler, muhtemel giderleri ve zararları için karşılık ayırırlar, muhtemel gelir ve kârlar için ise gerçekleşme dönemlerine kadar herhangi bir muhasebe işlemi yapmazlar. Ancak bu kavram gizli yedekler veya gereğinden fazla karşılıklar ayrılmasına gerekçe oluşturamaz

Önemlilik Kavramı: Bu kavram bir hesap kaleminin veya finansal olayın nispi ağırlığının veya değerinin finansal analizlerde veya alınacak kararlarda etkili olacak düzeyde olması durumunda bu hesap kaleminin veya finansal olayların finansal raporlarda yer alması gerektiğini ifade eder.

Özün Önceliği Kavramı: Bu kavram, işlemlerin muhasebeye yansıtılmasında işlemlerin biçimleri ve özleri arasında farklılık çıkması durumunda biçimlerinden önce finansal özelliklerine ve işletme için ifade ettiği gerçeği göz önünde bulundurmaya ifade etmektedir.

1.3 Genel Kabul Görmüş Muhasebe İlkeleri

Genel Kabul Görmüş Muhasebe İlkeleri (GKGMİ), muhasebe bilgilerinin elde edilmesi ve açıklanması ile ilgili uygulamalarda, bu bilgilerle ilgilenen tarafların yararlarını dengeli şekilde göz önünde tutan, deneyim ve mantıktan doğan, ortak görüş ve fikir birliğinin ürünü olan belirli kurallardır. Muhasebe uygulamalarını oluşturan muhasebe usulleri, işlemleri ve yöntemleri genel kabul görmüş muhasebe ilkelerine dayanmaktadır. Bu

ilkeler de muhasebenin temel kavramlara dayanmakta olup, hepsi birlikte bir bütünü oluşturmaktadırlar.

Bu ilkeler, 1 sıra no.lu Muhasebe Sistemi Uygulama Genel Tebliği'nde "Temel Mali Tabloların Düzenlenme İlkeleri" olarak isimlendirilmiştir. Tebliğ'de yer alan muhasebe ilkeleri temel mali tablolar olan bilançonun ve gelir tablosunun elde edilmesine yönelik olarak iki ana gruba ayrılmaktadır. Bilançonun ve Gelir Tablosunun düzenlenmesine ilişkin muhasebe ilkeleri 1 sıra no.lu Muhasebe Sistemi Uygulama Genel Tebliği'nde aşağıdaki şekilde açıklanmaktadır.

1.3.1 Bilanço İlkeleri

Bilanço ilkelerinin amacı; işletme sahipleri ile alacaklıların, işletmeye sağladıkları kaynaklar ve bunlarla elde edilen varlıkların muhasebe kayıt, hesap ve tablolarında anlamlı bir şekilde tespit edilmesi ve gösterilmesi yoluyla, belli bir tarihte işletmenin mali durumunun açıklıkla ve ilgililer için gerçeğe uygun olarak yansıtılmasıdır. Bütün varlıklar, yabancı kaynaklar ve öz kaynaklar bilançoda gayrisafi değerleri ile gösterilirler. Bu ilke, bilançonun net değer esasına göre düzenlenmesine bir engel oluşturmaz. Bu doğrultuda net değer bilanço düzenlenmesinin gereği olarak indirim kalemlerinin ilgili hesapların altında açıkça gösterilmesi esastır.

1.3.1.1 Varlıklara İlişkin İlkeler

1. İşletmenin bir yıl veya normal faaliyet dönemi içinde paraya dönüşebilecek varlıkları, bilançoda dönen varlıklar grubu içinde gösterilir.
2. İşletmenin bir yıl veya normal faaliyet dönemi içinde paraya dönüşemeyen, hizmetlerinden bir hesap döneminden daha uzun süre

yararlanılan uzun vadeli varlıkları, bilançoda duran varlıklar grubu içinde gösterilir. Dönem sonu bilanço gününde bu grupta yer alan hesaplardan vadeleri bir yılın altında kalanlar dönen varlıklar grubunda ilgili hesaplara aktarılır.

3. Bilançoda varlıkları, bilanço tarihindeki gerçeğe uygun değerleriyle gösterebilmek için, varlıklardaki değer düşüklüklerini göstererek karşılıkların ayrılması zorunludur. Dönen varlıklar grubu içinde yer alan menkul kıymetler, alacaklar, stoklar ve diğer dönen varlıklar içindeki ilgili kalemler için yapılacak değerleme sonucu gerekli durumlarda uygun karşılıklar ayrılır. Bu ilke, duran varlıklar grubunda yer alan alacaklar, bağlı menkul kıymetler, iştirakler, bağlı ortaklıklar ve diğer duran varlıklardaki ilgili kalemler için de geçerlidir.
4. Gelecek dönemlere ait olarak önceden ödenen giderler ile cari dönemde tahakkuk eden ancak, gelecek dönemlerde tahsil edilecek olan gelirler kayıt ve tespit edilmeli ve bilançoda ayrıca gösterilmelidir.
5. Dönen ve duran varlıklar grubunda yer alan alacak senetlerini, bilanço tarihindeki gerçeğe uygun değerleri ile gösterebilmek için reeskont işlemleri yapılmalıdır.
6. Bilançoda duran varlıklar grubunda yer alan maddi duran varlıklar ile maddi olmayan duran varlıkların maliyetini çeşitli dönem maliyetlerine yüklemek amacıyla her dönem ayrılan amortismanların birikmiş tutarları ayrıca bilançoda gösterilmelidir.
7. Duran varlıklar grubu içinde yer alan özel tükenmeye tabi varlıkların maliyetini çeşitli dönem maliyetlerine yüklemek amacıyla, her dönem ayrılan tükenme paylarının birikmiş tutarları ayrıca bilançoda gösterilmelidir.

8. Bilançonun dönen ve duran varlıklar gruplarında yer alan alacaklar, menkul kıymetler, bağlı menkul kıymetler ve diğer ilgili hesaplardan ve yükümlülüklerden işletmenin sermaye ve yönetim bakımından ilişkili bulunduğu ortaklara, personele, iştiraklere ve bağlı ortaklıklara ait olan tutarlarının ayrı gösterilmesi temel ilkedir.
9. Tutarları kesinlikle saptanamayan alacaklar için herhangi bir tahakkuk işlemi yapılmaz. Bu tür alacaklar bilanço dipnot veya eklerinde gösterilir.
10. Verilen rehin, ipotek ve bilanço kapsamında yer almayan diğer teminatların özellikleri ve kapsamı bilanço dipnot veya eklerinde açıkça belirtilmelidir. Bu ilke, alınan rehin, ipotek ve bilanço kapsamında yer almayan diğer teminatlar için de geçerlidir. Ayrıca, işletme varlıkları ile ilgili toplam sigorta tutarlarının da bilanço dipnot veya eklerinde açıkça gösterilmesi gerekmektedir.

1.3.1.2 Yabancı Kaynaklara İlişkin İlkeler

1. İşletmenin bir yıl veya normal faaliyet dönemi içinde vadesi gelen borçları, bilançoda kısa vadeli yabancı kaynaklar grubu içinde gösterilir.
2. İşletmenin bir yıl veya normal faaliyet dönemi içinde vadesi gelmemiş borçları, bilançoda uzun vadeli yabancı kaynaklar grubu içinde gösterilir. Dönem sonu bilanço gününde bu grupta yer alan hesaplardan vadeleri bir yılın altında kalanlar kısa vadeli yabancı kaynaklar grubundaki ilgili hesaplara aktarılır.
3. Tutarları kesinlikle saptanamayanları veya durumları tartışmalı olanları da içermek üzere, işletmenin bilinen ve tutarları uygun olarak tahmin edilebilen bütün yabancı kaynakları kayıt ve tespit edilmeli ve bilançoda gösterilmelidir.

4. İşletmenin bilinen ancak tutarları uygun olarak tahmin edilemeyen durumları da bilançonun dipnotlarında açık olarak belirtilmelidir.
5. Gelecek dönemlere ait olarak önceden tahsil edilen hasılat ile cari dönemde tahakkuk eden ancak, gelecek dönemlerde ödenecek olan giderler kayıt ve tespit edilmeli ve bilançoda ayrıca gösterilmelidir.
6. Kısa ve uzun vadeli yabancı kaynaklar grubunda yer alan borç senetlerini bilanço tarihindeki gerçeğe uygun değerleri ile gösterebilmek için reeskont işlemleri yapılmalıdır.
7. Bilançonun kısa ve uzun vadeli yabancı kaynaklar gruplarında yer alan borçlar, alınan avanslar ve diğer ilgili hesaplardan işletmenin sermaye ve yönetim bakımından ilgili bulunduğu ortaklara, personele, iştiraklere ve bağlı ortaklıklara ait olan tutarlarının ayrı gösterilmesi temel ilkedir.

1.3.1.3 Özkaynaklara İlişkin İlkeler

1. İşletme sahip veya ortaklarının sahip veya ortak sıfatıyla işletme varlıkları üzerindeki hakları özkaynaklar grubunu oluşturur. İşletmenin bilanço tarihindeki ödenmiş sermayesi ile işletme faaliyetleri sonucu oluşup, çeşitli adlar altında işletmede bırakılan kârları ile dönem net kârı (zararı) bilançoda özkaynaklar grubu içinde gösterilir.
2. İşletmenin ödenmiş sermayesi bilançonun kapsamı içinde tek bir kalem olarak gösterilir. Ancak, esas sermaye özellikleri farklı hisse gruplarına ayrılmış bulunuyorsa esas sermaye hesapları her grubun haklarını, kâr ve tasfiye paylarının dağıtımında sahip olabilecekleri özellikleri ve diğer önemli özellikleri yansıtabilecek biçimde bilançonun dipnotlarında gösterilmelidir.

3. İşletmenin hissedarları tarafından yatırılan sermayenin devam ettirilmesi gerekir. İşletmede herhangi bir zararın ortaya çıkması, herhangi bir nedenle özkaynaklarda meydana gelen azalmalar; hem dönemsel, hem de birikmiş olarak izlenmeli ve kaydedilmelidir.
4. Özkaynakların bilançoda net olarak gösterilmesi için geçmiş yıllar zararları ile dönem zararı, özkaynaklar grubunda indirim kalemleri olarak yer alır.
5. Özkaynaklar; ödenmiş sermaye, sermaye yedekleri, kâr yedekleri, geçmiş yıl kârları (zararları) ve dönem net kârı/zararından oluşur. Kâr yedekleri yasal, statü ve olağanüstü yedekler ile yedek niteliğindeki karşılıklar, özel fonlar gibi işletme faaliyetleri sonucu elde edilen kârların dağıtılmamış kısmını içerir. Sermaye yedekleri ise hisse senedi ihraç primleri, iptal edilen ortaklık payları, yeniden değerlendirme değer artışları gibi kalemlerden meydana gelir. Sermaye yedekleri, gelir unsuru olarak gelir tablosuna aktarılamaz.

1.3.2 Gelir Tablosu İlkeleri

Gelir tablosu ilkelerinin amacı; satışların, gelirlerin, satışlar maliyetinin, giderlerin, kâr ve zararlara ait hesapların ve belli dönemlere ait işletme faaliyeti sonuçlarının sınıflandırılmış ve gerçeğe uygun olarak gösterilmesini sağlamaktır. Buna göre tüm satışlar, gelir ve kârlar ile maliyet, gider ve zararlar brüt tutarları üzerinden gösterilmelidirler. Satış, gelir ve kâr kalemlerinden hiçbirisi bir maliyet, gider ve zarar kalemi ile tamamen veya kısmen karşılaştırılmak suretiyle gelir tablosu kapsamından çıkarılmamalıdır.

1. Gerçekleşmemiş satışlar, gelir ve karlar; gerçekleşmiş gibi veya gerçekleşenler gerçek tutarından fazla veya az gösterilmemelidir. Belli bir

dönem veya dönemlerin gerçeğe uygun faaliyet sonuçlarını göstermek için, dönem veya dönemlerin başında ve sonunda doğru hesap kesimi işlemleri yapılmalıdır.

2. Belli bir dönemin satışları ve gelirleri bunları elde etmek için yapılan satışların maliyeti ve giderleri ile karşılaştırılmalıdır. Belli bir dönem veya dönemlerin başında ve sonunda maliyet ve giderleri gerçeğe uygun olarak gösterebilmek için stoklarda, alacak ve borçlarda doğru hesap kesimi işlemleri yapılmalıdır.
3. Maddi ve maddi olmayan duran varlıklar ile özel tükenmeye tabi varlıklar için uygun amortisman ve tükenme payı ayrılmalıdır.
4. Maliyetler; maddi duran varlıklar, stoklar, onarım ve bakım ve diğer gider grupları arasında uygun bir şekilde dağıtılmalıdır. Bunlardan direkt olanları doğrudan doğruya, birden fazla faaliyeti ilgilendirenleri zaman ve kullanma faktörü dikkate alınarak tahakkuk ettirilip, dağıtılmalıdır.
5. Arızı ve olağanüstü niteliğe sahip kâr ve zararlar meydana geldikleri dönemde tahakkuk ettirilmeli, fakat normal faaliyet sonuçlarından ayrı olarak gösterilmelidir.
6. Bütün kâr ve zararlardan, önceki dönemlerin mali tablolarında düzeltme yapılmasını gerektirecek büyüklük ve nitelikteki dışı kalanlar, dönemin gelir tablosunda gösterilmelidir.
7. Karşılıklar, işletmenin kârını keyfi bir şekilde azaltmak veya bir döneme ait kârı diğer döneme aktarmak amacıyla kullanılmamalıdır.
8. Dönem sonuçlarının tespiti ile ilgili olarak uygulana gelen değerlendirme esasları ve maliyet yöntemlerinde bir değişiklik yapıldığı takdirde, bu değişikliğin etkileri açıkça belirtilmelidir.

9. Bilanço tarihinde var olan ve sonucu belirsiz bir veya bir kaç olayın gelecekte ortaya çıkıp çıkmamasına bağlı durumları ifade eden, şarta bağlı olaylardan kaynaklanan, makul bir şekilde gerçeğe yakın olarak tahmin edilebilen gider ve zararlar, tahakkuk ettirilerek gelir tablosuna yansıtılır. Şarta bağlı gelir ve karlar için ise gerçekleşme ihtimali yüksek de olsa herhangi bir tahakkuk işlemi yapılmaz; dipnotlarda açıklama yapılır.

1.3.3 Muhasebe Politikalarının Açıklanması

Muhasebe politikaları, TMS:8 Muhasebe Politikaları, Muhasebe Tahminlerinde Değişiklikler Ve Hatalar Standardında, finansal tabloların hazırlanmasında ve sunulmasında işletmeler tarafından kullanılan belirli ilkeler, esaslar, gelenekler, kurallar ve uygulamalar olarak tanımlanmıştır. 1 sıra no.lu Muhasebe Sistemi Uygulama Genel Tebliği'nde, işletmelerin finansal raporlarda muhasebe politikalarıyla ilgili aşağıdaki açıklamaları yapmaları istenmiştir.

- Mali tablolar işletmenin sürekliliği, tutarlılık ve dönemsellik kavramlarına dayanılarak hazırlanmış ise bunların açıklanması istenmez. Ancak bu kavramlardan ayrılmaların mevcut olması hallerinde, mali tabloların dipnotlarında nedenleri ile birlikte açıklanmalıdır.
- İhtiyatlılık, özün önceliği ve önemlilik kavramları muhasebe politikalarının seçimini ve uygulamasını yönlendirmelidir.
- Mali tabloların içerdiği bütün önemli muhasebe politikaları anlaşılır ve kısa olarak açıklanmalıdır.

- Kullanılan muhasebe politikalarıyla ilgili açıklamalar mali tablolarla bütünlük oluşturur. Kullanılan önemli muhasebe politikalarının açıklanması mali tabloların bütünlüğü ve tamlığı için temel ilkedir. Politikalara ilişkin açıklamalar işletme yönetimi tarafından muhasebe departmanına toplu olarak verilmelidir.
- Bilanço ve gelir tablosundaki ve diğer tablolardaki yanlış veya gerçeğe uygun olmayan işlemler, muhasebe politikalarının açıklanması veya dip notlarda belirtilmesi suretiyle düzeltilmiş olamaz. Düzeltme ancak, muhasebe kayıt ve tekniğine uygun olarak yapılır ve mali tablolara yansıtılır.
- Mali tablolar, dönemler itibariyle karşılaştırılabilir nitelikte olmalıdır.
- Mali politikalarda, cari dönem veya gelecek dönemlerde önemli etki yaratan veya yaratabilecek bir değişiklik yapılmış ise durum nedenleri ile birlikte açıklanmalı ve bunun mali tablolara olan etkileri gösterilmelidir.

2. HİLE VE USULSÜZLÜK İLE İLGİLİ GENEL BİLGİLER

Günümüzde işletmelerin büyük çoğunluğu hileli ve usulsüz eylemlerden ve özellikle finansal raporlarda meydana gelen hilelerden etkilenmektedir. Enron olayı sonrasında ise işletme içerisinde meydana gelen hile ve usulsüzlük olayları kamuoyunun daha fazla dikkatini çekmektedir. Özellikle finansal raporlarda meydana gelen hile ve usulsüzlüklerle ilgili haberler, hem finansal raporların doğruluğunun ve güvenilirliğinin hem de bağımsız denetimin kalitesinin ve etkinliğinin sorgulanmasına neden olmaktadır. Denetim sırasında bağımsız denetçilerin hile ve usulsüzlüklere ilişkin sorumluluklarını yerine getirebilmeleri için bu terimlerinin anlaşılması önemlidir.

Hile toplumsal alanda gerçekleşen bir eylemdir ve ekonomi, işletmeler ve bireyler üzerinde ağır sonuçları bulunmaktadır. Hırsla aldatma olasılığı bir araya geldiğinde yayılmaya başlayan bulaşıcı bir hastalık gibidir. Hilenin modern tanımı yazılı ve içtihat hukukuna dayanmasına rağmen tanım içerisinde yer alan çok sayıda unsur eski zamanlardan kalmaktadır (Silverstone ve Sheetz, 2007: 3). Dilimize hile veya sahtekârlık olarak çevrilebilen kavramın Anglo-Sakson dillerindeki karşılığı “Fraud” dur. Fraud kelimesinin kökeni Latince zarar, hata ve aldatma anlamlarını içeren “Fraus” ismine dayanmaktadır.

En geniş anlamıyla hile, hileli eylemi gerçekleştirenin kendi menfaati lehinde aldatma yoluyla kıymeti olan bir şeyi elde etmesi veya bir yükümlülüğten kaçınmasıdır (Duffield ve Grabosky, 2001: 1). Hile kelimesini açıklayan birçok tanım bulunmasına rağmen, yaygın olarak kullanılan tanım hukuk alanından gelmektedir. En kapsamlı hukuk sözlüklerinden Black Hukuk Sözlüğü (1990) hile kelimesini şu şekilde açıklamıştır: “Bir başkasının mülkiyetinde bulunan kıymetli bir şeyi elde etmeye yönelik olarak aldatma amacıyla gerçeğin kasıtlı olarak gizlenmesi. Bir bireyin yanlış beyanlarla veya gerçeği saklamak yoluyla diğer birey ya da bireyler karşısında menfaat sağlamak üzere başvurduğu her türlü yolu içeren genel terim”. Hile kelimesi şaşırtmayı, fırsatçılığı ve bir başkasını kandırmayı içermektedir ve belirli ve değişmeyen bir tanımı bulunmamaktadır. Tanımı sınırlandıran tek şey insanın hileye ilişkin yaratıcı zekâsıdır.

Bu tanımlardan görüleceği üzere bir eylemin hileli olabilmesi için aşağıdaki unsurlara sahip olması gerekir (Silverstone ve Sheetz, 2007: 5).

- Bir bireyin ya da kurumun önemli bir olay ya da durumla ilgili olarak bir beyanda bulunması
- Bu beyanın yanlış olması veya gerçeği gizlemesi

- Beyanda bulunan tarafın bu beyanın yanlış olduğunu veya gerçeği gizlediğini bilmesi, bilinçli olarak yapması
- Mağdur tarafın yanlış beyana inanması ve beyana güvenerek hareket etmesi
- Mağdur tarafın gerçekdışı yanlış beyana güvenerek hareket etmesi sonucu malvarlığında azalış olması

Hileli eylemler genellikle usulsüzlüğü de içermektedir. Usulsüzlük kelime anlamı olarak var olan ilkelere, yöntemlere, kurallara uymamayı ifade etmektedir. Vergi Usul Kanunu'nun 351. maddesinde ise usulsüzlük, vergi kanunlarının şekle ve usule ilişkin hükümlerine riayet edilmemesi olarak tanımlanmaktadır. Finansal raporlarda, finansal rapor kullanıcılarını aldatmak amacıyla gerçekleştirilen eylemler ise genellikle muhasebenin temel kavramlarına ve ilkelerine aykırı davranmayı içermektedir. Bu nedenle ülkemizdeki denetime ilişkin mesleki literatürde ve Sermaye Piyasası Kurulu'nun (SPK) konuya ilişkin yayımladığı tebliğde "fraud" kavramını karşılamak için hile ve usulsüzlük terimleri kullanılmıştır.

3. FİNANSAL RAPORLARDA MEYDANA GELEN HİLE VE USULSÜZLÜKLER

Bir işletme içerisinde gerçekleşebilecek çok çeşitli hile ve usulsüzlük olmasına karşın, bağımsız denetçileri ilgilendirenler ise yönetimle ilgili amaçları gerçekleştirmek üzere finansal raporlarda gerçekleştirilen hile ve usulsüzlüklerdir. Finansal raporların sunulmasından, doğruluğundan ve kalitesinden işletme yönetimi sorumlu olduğundan genellikle raporlarda meydana gelen hile ve usulsüzlükler yönetim ile ilişkilendirilmektedir.

Treadway Komisyonunun¹ (COSO) 1999'da 200 finansal rapor üzerinde yaptığı araştırmaya göre üst yönetim, finansal raporlarda hile ve usulsüzlük yapma olasılığı en yüksek olan gruptur (Wells, 2005: 287). Bu araştırmaya göre icra başkanlarının(CEO) yüzde 72'si, mali işler genel müdürlerinin(CFO) yüzde 43'ü hile ve usulsüzlük olaylarına karışmıştır. İşletme içerisindeki orta ve alt düzeydeki çalışanlar ise kendi sorumluluk alanları içerisindeki kişisel başarısızlıkları gizlemek veya performansa dayalı ikramiye sistemlerinde daha fazla ikramiye kazanmak için finansal raporlarda tahrifat yapmaktadırlar.

3.1 Finansal Raporlarda Meydana Gelen Hile ve Usulsüzlüklerin Tanımı ve Unsurları

Finansal raporlarda gerçekleşen hile ve usulsüzlükler; akademik literatürde akademisyenler, profesyonel literatürde meslek mensupları ve resmi bildirilerde yetkili kurumlar tarafından değişik şekillerde tanımlanmıştır (Rezaee, 2002: 2). Başlıca tanım, merkezi ABD'de bulunan Yolsuzluk İnceleme Belgeli Uzmanları Birliğinden (ACFE) gelmektedir. Bu tanıma göre finansal raporlarda gerçekleşen hile ve usulsüzlükler, "Finansal rapordan faydalananları kandırmak amacıyla yanlış veya eksik beyanlarla, eksik açıklamalarla kurumun finansal durumunun bilinçli olarak yanlış gösterilmesidir". Treadway Komisyonu ise finansal raporlarda meydana gelen hile ve usulsüzlükleri "Finansal raporlarda önemli sayılabilecek yanıltıcı ifadelerle neden olan işlemleri kasıtlı olarak yapmayı veya yapılması gerekli işlemleri kasıtlı olarak ihmal etmeyi içeren tehlikeli davranış biçimi" olarak tanımlamıştır (Rezaee, 2002: 2). Finansal raporlarda meydana gelen hile ve usulsüzlükler genellikle aşağıdaki yöntemleri içermektedir (Rezaee, 2002: 4).

¹ Treadway Komisyonu olarak bilinen Sahte Finansal Raporlama Ulusal Komisyonu, 1985 yılında ABD'de kurulmuştur. Treadway Komisyonunun en önemli hedefi; hileli ve usulsüz finansal raporların nedenlerini belirlemek ve meydana gelme olasılığını azaltmaktır.

- Muhasebe kayıtlarının, muhasebe kayıtlarının dayandığı destekleyici belgelerin veya ticari işlemlerin tahrif edilmesi veya manipülasyonu
- Finansal raporların hazırlanmasında kullanılan önemli bilgilerin, olayların işlemlerin veya hesapların kasıtlı olarak raporlardan çıkarılması veya yanlış gösterilmesi
- Muhasebe ilkelerinin, muhasebe politikalarının kasıtlı olarak yanlış uygulanması
- Finansal raporlarda yer alan büyüklükler, hesaplar, kullanılan muhasebe ilkeleri, muhasebe politikaları ile ilgili açıklamaların bilinçli olarak ihmal edilmesi veya yetersiz olması

3.2 Finansal Raporlarda Meydana Gelen Hile ve Usulsüzlüklerin Olumsuz Etkileri

Finansal raporlarda meydana gelen hile ve usulsüzlükler birçok yönden zararlıdır ve aşağıdaki sorunlara neden olmaktadır (Wells, 2005: 326);

- Finansal raporlama sürecinin güvenilirliğine, kalitesine, şeffaflığına ve doğruluğuna zarar vermektedir. Son yıllarda Enron, Worldcom, Xerox Bristol-Myers gibi dev şirketlerde meydana gelen muhasebe skandalları kamunun finansal raporların doğruluğuna olan inancını derinden sarsmıştır.
- Muhasebe mesleğinin özellikle de bağımsız denetçilerin ve denetim şirketlerinin tarafsızlığını ve dürüstlüğüne tehlikeye atmaktadır. Özellikle Enron skandalında dünyanın en büyük ve saygın denetim firmalarından

Arthur Andersen'in karıştığı skandallar denetim şirketlerinin tarafsızlığına gölge düşürmüştür.

- Finansal piyasaların ve piyasa katılımcılarının finansal bilgilerin doğruluğuna olan güvenlerini azaltmaktadır. Yatırımcıları, borç verenleri, çalışanları, emeklileri kapsayan piyasa katılımcıları yatırım kararlarında kullandıkları finansal bilgilerin kalitesinden ve şeffaflığından etkilenmektedir.
- Sermaye piyasaların verimini düşürmektedir. Bağımsız denetim işlevi, kamuya açıklanan finansal bilgilerin doğruluğunu ve şeffaflığını sağlamakta ve bilgi riskini azaltmaktadır. Bilgi riski finansal raporlarda yer alan bilgilerin yanlış, aldatıcı veya taraflı olma olasılığıdır.
- Ülkelerin ekonomik gelişmelerini ve zenginliklerini olumsuz yönde etkilemektedir. Muhasebe mesleğinden beklenen değişik iş kollarında aynı muhasebe standartlarını uygulayarak işletmelerin finansal raporlarının birbiriyle karşılaştırabilir hale getirmeleridir. Finansal raporların birbiriyle karşılaştırabilir hale gelmesi işletmelerin daha şeffaf, sermaye piyasalarının daha etkin ve ekonominin daha güçlü hale gelmesini sağlayacaktır. Bu nedenle muhasebe mesleği mensupları hür teşebbüs sisteminin ve sermaye piyasalarının sağlıklı bir şekilde devam ettirilmesi için önemli bir rol oynamaktadırlar. Fakat son yıllarda ortaya çıkan muhasebe skandalları muhasebe mesleğinin kilit rolünü tehlikeye atmaktadır.

3.3 Finansal Raporlarda Meydana Gelen Hile ve Usulsüzlüklerin Şekilleri

Temel finansal raporlar olan bilanço ve gelir tablosu, yatırımcılara, kredi verenlere ve diğer ilgililere, işletmenin faaliyet sonuçları, varlıkları,

kaynakları, bunlardaki değişiklikler ile ilgili bilgiler sunarak işletmeyle ilgili karar almalarına yardımcı olmaktadır. Finansal raporlarda meydana gelen hile ve usulsüzlükler, genellikle işletmenin finansal durumunu ve faaliyet sonuçlarını olduğundan daha iyi göstermek için bilançoda ve gelir tablosunda yer alan varlıklara, öz kaynaklara, satışlara ve gelirlere ilişkin hesap kalemlerinin olduğundan daha fazla, yabancı kaynaklara, maliyetlere ve giderlere ilişkin hesap kalemlerinin olduğundan daha az gösterilmesini içermektedir. İşletmeler, hisse senedi yatırımcılarının gelirle ve kârla ilgili beklentilerini karşılamak, kredi sözleşmelerindeki şartları karşılamak, kişisel performans kıstaslarını yakalamak gibi nedenlerle gerçekleştirilebilir (ACFE, 2005: 305).

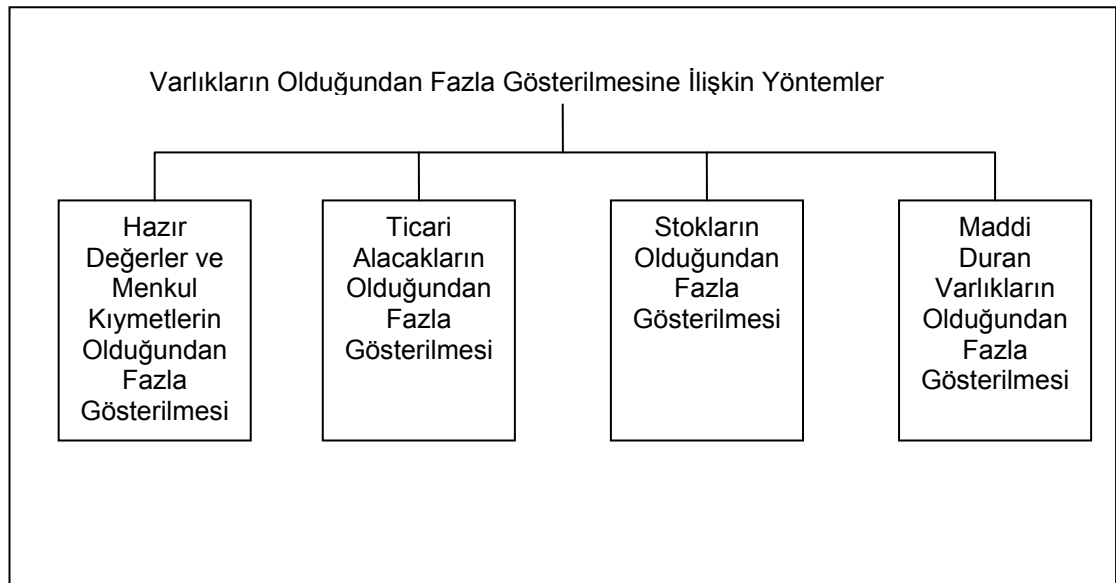
Ayrıca işletmeler, vergiyle ilgili yükümlölükleri azaltmak amacıyla, satışlara ve gelirlere ilişkin hesap kalemlerini olduğundan daha az, maliyet ve giderlere ilişkin hesap kalemlerini de olduğundan daha fazla tutarlarda gösterebilirler. SAS 99'da ve SPK tebliğinde, yatırımcıları ve kredi kuruluşlarını aldatmaya yönelik olarak finansal raporlarda meydana gelen hile ve usulsüzlüklerden bahsedildiğinden, çalışmanın kapsamı işletmenin finansal durumunu ve faaliyet sonuçlarını daha iyi göstermek için finansal raporlarda gerçekleştirilen hile ve usulsüzlükler olacaktır.

3.3.1 Bilançoda Meydana Gelen Hile ve Usulsüzlükler

İşletmenin belli bir andaki finansal durumunu yansıtan bilanço, yatırımcılara ve kredi kuruluşlarına işletmeyle ilgili kararlarında önemli bilgiler sağlamaktadır. Bilançoda meydana gelen hile ve usulsüzlükler, işletmenin finansal durumunu olduğundan daha iyi göstermek amacıyla işletmenin sahip olduğu varlıkların ve öz kaynakların tutarını olduğundan daha fazla göstermeyi ve yabancı kaynakların tutarlarını olduğundan daha az göstermeyi içeren yöntemlerdir.

3.3.1.1 Varlıklar

Varlıklar, işletme sahibinin veya ortaklarının işletmeye koydukları sermaye ile dönem kârlarından işletmede bıraktıkları bölümler karşılığında ve üçüncü kişilere borçlanarak elde edilen maddi ve maddi olmayan değerlerin bütünüdür (Sevilengül, 2005: 131). Varlıklarda meydana gelen hile ve usulsüzlükler, finansal rapor kullanıcılarına işletmenin finansal durumunu olduğundan daha iyi göstermek amacıyla varlıkları olduğundan daha fazla göstermeye yönelik yöntemleri içermektedir. Bu yöntemler muhasebenin temel kavramlarına ve genel kabul görmüş muhasebe ilkelerine aykırı olarak gerçekleştirilmektedir. Şekil 1’de hileli ve usulsüz olarak olduğundan fazla gösterilen varlık kalemleri verilmektedir.

Şekil 1. Varlıkların Olduğundan Fazla Gösterilmesine İlişkin Yöntemler

3.3.1.1.1 Hazır Değerler ve Menkul Kıymetler

İşletme kasasında veya bankalarda tutulan nakit para ile değer kaybına uğramadan paraya çevrilmesi mümkün olan varlıklar işletmelerin hazır değerlerini oluşturmaktadır. Hazır değerlerin tutarları, genellikle

bankalarla kolaylıkla teyit edilebildiğinden olduğundan fazla gösterilmesi oldukça zordur. Hazır değerlerde genellikle meydana gelen hile ve usulsüzlük ise nakit paranın çalışanlar tarafından çalınmasıdır. İşletme yönetiminin bilgisi dışında çalınan tutarlar büyük olduğu zaman finansal raporların hatalı beyan edilmesine neden olmaktadır.

İşletmenin geçici bir süre edindiği pazarlanabilir konumdaki hisse senedi, tahvil, hazine bonosu finansman bonosu gibi varlıklar menkul kıymetleri oluşturmaktadır. Uzun vadeli amaçlarla bulundurulanan pazarlanabilir konumda bulunmayan menkul kıymetler mali duran varlıkları oluşturmaktadır. Pazarlanabilir menkul kıymetler aktif bir piyasanın olması durumunda aktif piyasa fiyatıyla, olmaması durumunda ise çeşitli değerlendirme yöntemleri yoluyla değerlendirilir. Gerçeğe uygun değer işletme yönetimi tarafından belirlenmesi hileli ve usulsüz şekilde menkul kıymetlerin değerinin olduğundan fazla gösterilmesine neden olabilir.

3.3.1.1.2 Ticari Alacaklar

Ticari alacaklar, işletmenin mal ve hizmet satışına bağlı olarak ortaya çıkan senetli ve senetsiz alacakları kapsamaktadır. Ticari alacak hesapları, satış, gelir ve stok kalemleri gibi hileli ve usulsüz olarak değiştirilmeye müsaittir. Ticari alacakların, dönem satışlarının ve gelirlerinin olduğundan fazla gösterilmesine ilişkin yöntemler genellikle birlikte yürütülür. Ticari alacaklar genellikle hayalî müşteriler oluşturularak veya şüpheli ticari alacaklar için uygun karşılıkları ayırmayarak olduğundan fazla gösterilmektedir (Wells, 2005: 343).

Hayalî müşteriler oluşturularak dönem satışlarını ve ticari alacakları olduğundan fazla göstermek, finansal sorunları olan veya yöneticileri satışa dayalı komisyon alan işletmeler arasında yaygındır (Wells, 2004: 377). Alıcılar hesabında yer alan vadeli satışların makul bir süre içinde nakit olarak

kapatılması gerektiğinden hayalî müşteriler genellikle dönem sonlarına doğru oluşturulmaktadır. Bu yöntemi gerçekleştirenler bağımsız denetçilere sahte belgeler sunmak suretiyle oluşturdukları gerçektışı hesapları gizlemeye çalışırlar.

İşletmenin bir kısım alacaklarının tahsili, borçlusunun durumuna, iki işletme arasında çıkan ihtilafa, alacak miktarı üzerindeki anlaşmazlığa bağlı olarak şüpheli hale gelebilir. Bilanço ilkelerine göre işletmelerin tahsili şüpheli hale gelen alacağı için ihtiyatlılık kavramı gereği bilanço günündeki tasarruf değerine göre karşılık ayırarak gider kaydetmesi gereklidir. Dönem kârını olduğundan fazla göstermeye çalışan bir işletme ise, ihtiyatlılık kavramına ve değer düşüklüğü için karşılık ayrılması ilkesine aykırı davranarak dönem kârı üzerindeki olumsuz etkisi nedeniyle karşılık ayırmaktan kaçınabilir.

3.3.1.1.3 Stoklar

İşletmenin satmak, üretmek veya işletme ihtiyaçlarında kullanılmak üzere elinde bulundurduğu maddelerin tümüne stok denilmektedir. 2 no.lu Türkiye Muhasebe Standardı olan Stoklar Standardı'na göre stoklar, maliyet veya net gerçekleşebilir değer in düşük olanıyla değerlendirilmektedir. Bu nedenle bilanço gününde stok maliyet değerinin net gerçekleşebilir değeri aşması durumunda değerinin indirilmesi gereklidir. Stokların tutarının olduğundan fazla gösterilmesi hem varlıkların hem de satışların maliyeti tutarının olduğundan fazla gözükmesine neden olacaktır. Muhasebe dışı envanter işlemleri sırasında stokların fiziksek olarak hatalı sayılması, değer düşüklüğüne uğrayan stoklar için uygun karşılıklar ayrılmaması, stok çıkış maliyetinin belirlenmesinde kullanılan yöntemlerin hileli ve usulsüz olarak değiştirilmesi gibi yöntemler ile stoklar hatalı olarak değerlendirilebilir. Stokların hileli ve usulsüz olarak olduğundan fazla gösterilmesine ilişkin yöntemler genellikle stok sayım raporları, tesellüm raporları gibi sahte evrakların meydana getirilmesini de içermektedir (ACFE, 2005: 315).

Tablo 1. Stoklara İlişkin Genel Hile ve Usulsüzlük Yöntemleri

Mali İşlem	İlgili Hesaplar	Hile ve Usulsüzlük Yöntemi
Stokların satın alınması	İlgili Stok hesapları, ilgili Ticari Borçlar hesapları	- Alış tutarlarının olduğundan az muhasebeleştirilmesi - Alışların geç muhasebeleştirilmesi - Alışların muhasebeleştirilmemesi
Alıştan iadeler yapılması	İlgili Stok hesapları, ilgili Ticari Borçlar hesapları	- İade edilen mal tutarının olduğundan fazla muhasebeleştirilmesi - İade edilen mal tutarının işlem gerçekleşmeden muhasebeleştirilmesi
Satıcıdan alış indirimi alınması	İlgili Stok hesapları, ilgili Ticari Borçlar hesapları, Kasa ve Bankalar hesapları	- İndirim tutarının olduğundan fazla gösterilmesi - İndirim tutarının ilgili stok hesabından düşülmemesi
Stokların tüketilmesi, tüketilen stokların maliyetinin satışlarını maliyetine dönüşmesi	İlgili Satışların Maliyeti hesapları, ilgili Stok hesapları	- Tüketilen stokların maliyetini satışların maliyetine dönüştürürken düşük tutarda gösterilmesi - Tüketilen stokların satışların maliyetine dönüştürülmemesi ve stoklardan düşülmemesi
Stokların değer düşüklüğüne uğraması	İlgili Stok hesapları, Diğer Stoklar, Stok Değer Düşük Karşılığı, ilgili Gider hesapları	Değeri düşen stokların defter değeri gerçek değerini gösterecek şekilde azaltılmaz
Muhasebe dışı envanter işlemleri ile dönem sonu stok mevcudunun tespit edilmesi	İlgili Stok hesapları	Stok miktarlarının olduğundan fazla sayılması
Muhasebe içi envanter işlemleri ve satışların maliyetinin belirlenmesi	İlgili Stok hesapları, Diğer Stoklar, Stok Değer Düşük Karşılığı, ilgili Satışların Maliyeti hesapları, ilgili Gider hesapları	- Satışların maliyetinin bilinçli olarak hatalı hesaplanması - Gerçekte olmayan stokların muhasebeleştirilmesi

Kaynak: W. Steven Albrecht, "Fraud in the Financial Statements: Inventory & Cost of Goods Sold", AICPA CPEExpress Online Learning, (Erişim) http://courseware.university360.com/aicpa/CPEBytes/Courses/default.htm?course_id=HCO, 25 Aralık 2007

3.3.1.1.4 Maddi Duran Varlıklar

İşletmelerin faaliyetlerini gerçekleştirmede bir yıldan daha fazla süre kullandıkları, aşınmaya, yıpranmaya ve değer kaybına tabi olan kıymetlere maddi duran varlıklar denilmektedir. Maddi duran varlıkların olduğundan fazla gösterilmesine ilişkin yaygın yöntemlerden birisi gerçekte var olmayan duran varlıkların maliyetinin bilançoya kaydedilmesidir(Albrecht ve Albrecht, 2004: 301). Ancak, TMS 16: Maddi Duran Varlıklar Standardına göre, maddi duran varlığın gelecekte ekonomik fayda sağlaması ve maliyetinin güvenilir bir şekilde ölçülebilmesi durumunda muhasebeleştirilebileceği belirtilmektedir. Maddi duran varlıkları olduğundan fazla göstermeye yönelik diğer yaygın yöntemler şunlardır;

- Kullanımdan kaldırılan, hiçbir ekonomik yarar beklenilmeyen maddi duran varlıkların aktiften çıkarılmaması
- Maddi duran varlıkla ilgili amortisman giderinin gelir tablosunun uygun amortisman ayırma ilkesine aykırı olarak olduğundan az gösterilmesi
- Maddi duran varlığın hurda değerinin olduğundan fazla gösterilmesi
- Maddi duran varlıkların değerlemesinde maliyet değeri yerine piyasa değerinin kullanılması

Maddi duran varlıkların tutarlarının olduğundan fazla gösterilmesi sonucu bilançodaki aktif pasif eşitliğini sağlamak için genellikle bilançonun pasif kısmındaki öz kaynak hesaplarından faydalanılmaktadır. Ayrıca düzenlenen sahte belgelerle hileli ve usulsüz olarak gerçekleştirilen mali işlemler gizlenmektedir.

3.3.1.2 Yabancı Kaynaklar

Finansal raporlarda meydana gelen hile ve usulsüzlüklerin en yaygın olanları şüphesiz satışlarla ve gelirlerle ilgili olanlardır. Bunun yanında finansal raporları olduğundan daha iyi göstermenin ve hatalı beyan etmenin yollarından birisi de finansal raporlarda yer alan yabancı kaynakların değerlerinin olduğundan az gösterilmesidir. Bilanço ilkelerine göre, işletmenin bilinen ve tutarları uygun olarak tahmin edilebilen bütün borçları tespit edilmeli ve bilançoda gerçeğe uygun değerleri ile gösterilmelidir. İşletmenin hileli ve usulsüz olarak borçlarını finansal raporlarında göstermemesi veya değerinden az göstermesi, hile ve usulsüzlüğü gerçekleştirenin kolaylıkla dönem kârını değiştirmesine olanak tanımaktadır (ACFE,2005: 319).

İşletmelerde yabancı kaynak kalemlerinde değişime neden olan çeşitli mali nitelikli işlemler bulunmaktadır. Yabancı kaynaklara ilişkin hile ve usulsüzlükler genellikle bu mali işlemleri muhasebeleştirirken muhasebe ilkelerine aykırı şekilde olduğundan az göstermeyi veya göstermemeyi içermektedir. Yabancı kaynak hareketine neden olan mali işlemler çeşitli işletmelere göre değişiklik göstermekle birlikte 4 temel mali işlem bulunmaktadır. Bu mali işlemler şunlardır;

- Stokların satın alınması
- Ticari nedene dayanmayan mali işlemler
- Peşin tahsil edilen satış yapılması veya gelir elde edilmesi
- Finansman Sağlanması

Bu mali işlemler, tüm işletmelerde aynı sırada meydana gelmek zorunda değildir. Bu mali işlemlerin muhasebeleştirilmesinde kullanılan hesap kalemlerinin incelenmesi sonucu yabancı kaynakların hileli ve usulsüz

bir şekilde olduğundan az gösterilmesine ilişkin çok çeşitli yöntemler belirlenebilir. Yabancı kaynakları kullanarak finansal raporların yanlış beyan edilmesine ilişkin bazı yöntemler Tablo 2’de sıralanmaktadır.

Tablo 2. Yabancı Kaynaklara İlişkin Hile ve Usulsüzlük Yöntemleri

Mali İşlem	İlgili Hesaplar	Hile ve Usulsüzlük Yöntemleri
Stokların satın alınması	Stoklar, Ticari Borçlar	- Ticari borçların sonraki dönemlerde muhasebeleştirilmesi - Satın alınan stokların kaydedilmemesi - Alış iskontolarının ve iadelerinin olduğundan fazla gösterilmesi
Ticari nedene dayanmayan mali işlemler	Tahakkuk Eden Diğer Borç hesapları, Ödenecek Vergi ve Diğer Yükümlülükler hesapları	- Tahakkuk eden giderlerin muhasebeleştirilmemesi - Tahakkuk eden giderlerin sonraki dönemlerde muhasebeleştirilmesi
Peşin tahsil edilen satış yapılması veya gelir elde edilmesi	Ticari Alacaklar, Satış ve Gelir hesapları, Gelecek Aylara veya Yıllara Ait Gelirler hesapları	Peşin tahsil edilen fakat tahakkuk etmeyen satış veya gelir tutarının tahakkuk etmiş gibi muhasebeleştirilmesi
Finansman Sağlanması	Kasa Hesabı, Kısa ve Uzun Vadeli Mali Borçlar hesapları	- İlişkili taraflardan borçlanılması - Mali borçların muhasebeleştirilmemesi - Mali borçların paravan şirketlerde gizlenmesi

Kaynak: W. Steven Albrecht, “Fraud in the Financial Statements: Understatement of Liabilities”, AICPA CPEExpress Online Learning, (Erişim) http://courseware.university360.com/aicpa/CPEBytes/Courses/default.htm?course_id=GAM, 27 Aralık 2007

3.3.1.2.1 Ticari Borçlar

İşletmenin satmak veya diğer faaliyetlerini yürütmeye kullanmak amacıyla satın aldığı mal ve hizmet bedellerinden doğan senetli ve senetsiz

borçları “Ticari Borçlarını” oluşturmaktadır. Ticari borçların olduğundan az gösterilmesine ilişkin yöntemler, genellikle satın alınan mal ve hizmet bedellerinin satın alındığı dönemde muhasebeleştirilmemesi veya daha sonraki dönemde muhasebeleştirilmesi, alış indirimlerinin veya iadelerinin tutarlarının olduğundan fazla gösterilmesi gibi yollarla gerçekleştirilmektedir.

3.3.1.2.2 Diğer Borçlar ve Ödenecek Vergi ve Diğer Yükümlülükler

İşletmenin ticari nedene dayanmadan tahakkuk eden ve ödenmeyen çok çeşitli borçları ve yasal yükümlülükleri bulunabilir. Personele olan borçlar, Ödenecek Sosyal Güvenlik Kesintileri, Ödenecek Vergi ve Fonlar hesapları bu borç ve yükümlülükler örnek verilebilir. Bu borç ve yükümlülük hesaplarının muhasebeleştirilmemesi veya tutarlarının olduğundan az muhasebeleştirilmesi durumunda, çift taraflı kayıt yöntemi gereği ilgili gider hesabı muhasebeleştirilmeyen veya olduğundan az muhasebeleştirilen tutar kadar az gözükecektir. Bunun sonucunda da dönem kârı olduğundan fazla gösterilecektir. Bu tür hile ve usulsüzlükler genellikle küçük tutarlardadır ve gerçekleştirilmesi kolaydır.

3.3.1.2.3 Gelecek Dönemlere Ait Olan Gelirler

Gelecek dönemlere ait olan gelirler, olduğundan az gösterilebilecek yabancı kaynakların üçüncü sınıfını oluşturmaktadır. İşletmelerin dönem içinde tahsil ettiği gelirlerinden bazıları gelecek dönemleri ilgilendirebilir. Örneğin bir işletme gelecek dönemde teslim edeceği malların bedelini peşin olarak tahsil etmiş olabilir. Bu durumda ilgili gelirlerin tahakkuk edeceği döneme kadar ayrı hesaplarda tutulması dönemsellik kavramı gereğidir. İlgili dönemde gelir tahakkuk ettiğinde ise bu hesabın borcuna karşılık, ilgili gelir hesaplarına aktarılır. Yabancı kaynaklarını olduğundan az göstermek isteyen işletmeler, dönemsellik kavramına aykırı olarak dönem içinde tahsil ettikleri

fakat gelecek dönemleri ilgilendiren gelirlerini, gelirin tahakkuk ettiği zamanda değil tahsilâtın yapıldığı zaman ilgili gelir hesaplarına aktarmaktadırlar. Ertelenmiş gelirlerin yabancı kaynak hesapları olan gelecek aylara veya gelecek yıllara ait gelirler hesapları yerine direkt ilgili satış veya gelir hesaplarına aktarılması hem yabancı kaynakların olduğundan az gösterilmesine hem de satış veya gelir hesaplarının ve dönem kârının olduğundan fazla gösterilmesine neden olacaktır.

3.3.1.2.4 Mali Borçlar

İşletmelerin banka ve diğer finans kuruluşlarından aldığı krediler ve işletme tarafından kaynak sağlamak amacıyla çıkarılan menkul kıymetler işletmelerin mali borçlarını oluşturmaktadır. İşletmeler aşağıdaki yöntemleri kullanarak mali borçlarını olduğundan az göstermeye çalışabilirler;

- İlişkili taraflara olan mali borçların finansal raporlarda gösterilmemesi veya olduğundan az gösterilmesi
- Kredi sözleşmesi kapsamında bankalardan alınan kredinin açıklanmaması

3.3.1.3 Öz Kaynaklar

Öz kaynaklar işletme sahip yada sahiplerinin işletmeye sermaye olarak verdiği değerler ile işletme çalışmaları sonucu sağlanan ve henüz işletmeden çekilmemiş, o dönem kârı, dağıtılmamış önceki dönem kârları ve önceki dönem kârlarından ayrılan sermaye yedeklerinden oluşmaktadır (Sevilengül, 2005: 592). Öz kaynaklarda meydana gelen hile ve usulsüzlükler genellikle dolaylı olarak geçmiş dönem kârlarının ve dönem kârının olduğundan fazla gösterilmesinden ileri gelmektedir.

3.3.2 Gelir Tablosunda Meydana Gelen Hile ve Usulsüzlükler

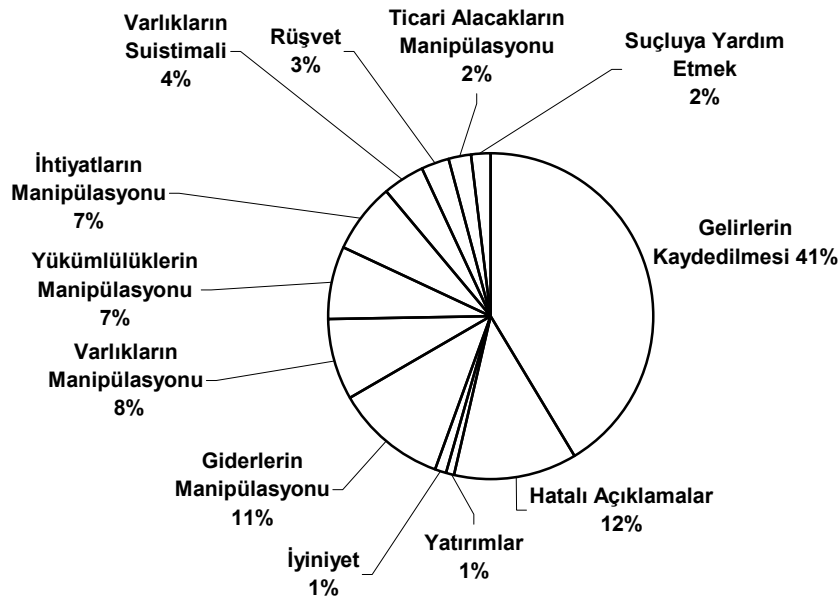
Gelir tablosu; bir işletmenin herhangi bir dönemdeki faaliyetlerinde, brüt satışlarından yola çıkarak, satış tutarını düzeltici nitelikteki hesapları, gider hesaplarını ve yasal yükümlülük karşılıklarını çıkarıp, gelir hesaplarını eklemek yoluyla dönem net karının hesaplandığı, standartlaştırılmış tablodur. Gelir tablosunda meydana gelen hile ve usulsüzlükler, dönem kârını olduğundan fazla göstermek için satış ve gelir tutarlarının olduğundan fazla, maliyet ve gider tutarlarının olduğundan az gösterilmesini içermektedir.

Tablo 3. Özet Gelir Tablosu

İŞLETME ÖZET GELİR TABLOSU			
	Önceki Dönem		Cari Dönem
A- BRÜT SATIŞLAR			
B- SATIŞ İNDİRİMLERİ (-)			
C- NET SATIŞLAR			
D- SATIŞLARIN MALİYETİ (-)			
BRÜT SATIŞ KARI VEYA ZARARI			
E- FAALİYET GİDERLERİ (-)			
FAALİYET KARI VEYA ZARARI			
F- DİĞER FAALİYETLERDEN OLAĞAN GELİR VE KARLAR (-)			
G- DİĞER FAALİYETLERDEN OLAĞAN GİDER VE ZARARLAR (-)			
H- FINANSMAN GİDERLERİ (-)			
OLAĞAN KAR VEYA ZARAR			
İ - OLAĞANDIŞI GELİR VE KARLAR			
J- OLAĞANDIŞI GİDER VE ZARARLAR (-)			
DÖNEM KARI VEYA ZARARI			
K- DÖNEM KARI VERGİ VE DİĞER YASAL YÜKÜMLÜLÜKLER KARŞILIĞI (-)			
DÖNEM NET KARI VEYA ZARARI			
DİPNOTLAR			

3.3.2.1 Dönem Gelirlerinin Olduğundan Fazla Gösterilmesi

ABD’de sermaye piyasalarını düzenleyen kuruluş olan Menkul Kıymet ve Takas Komisyonunun(SEC), finansal raporlarla ilgili olarak mahkemelerde açtığı davaların sonuçlarını gösteren 2000 ve 2006 yılları arasındaki Muhasebe ve Denetim Uygulama Bildirgeleri (AAERs) üzerinde yapılan araştırma sonucuna göre gelire ilişkin hile ve usulsüzlükler, finansal raporlarda meydana gelen hile ve usulsüzlüklerin yaklaşık yarısını oluşturmaktadır. Gelir hesaplarıyla ilgili hile ve usulsüzlüklerin çok yaygın olması, bu hesaplardan çeşitli alacak hesaplarıyla birlikte yararlanarak dönem kârının kolaylıkla değiştirilebilmesine bağlıdır.

Şekil 2. Finansal Raporlarda Meydana Gelen Hile ve Usulsüzlüklerin Sıklıkları

Kaynak: Deloitte Forensic Center, A Review of SEC Enforcement Releases, 2000–2006, Deloitte Development LLC: 2007, s. 5

Gelir hesapları, işletmenin mal ve hizmet satışlarından veya işletmenin asıl faaliyeti dışındaki işlemlerden elde ettiği değerlerin muhasebeleştirildiği hesaplardır. Gelir hesaplarıyla ilgili hile ve usulsüzlükleri kavrayabilmek için

gelire ilişkin mali işlemlerin ve gelirin gerçekleşme sürecinin anlaşılması gereklidir. Tablo 4’de gelire ilişkin mali işlemler ve gerçekleştirilecek hile ve usulsüzlükler gösterilmektedir

Tablo 4. Gelirlere İlişkin Hile ve Usulsüzlük Yöntemleri

Mali İşlem	İlgili Hesaplar	Hile ve Usulsüzlük Yöntemleri
Müşterilere mal veya hizmet satışı yapılması	İlgili Brüt Satışlar hesabı	- Gerçekleşmeyen satışların muhasebeleştirilmesi - Satış gelirinin satıştan önce muhasebeleştirilmesi - Satış tutarının olduğundan fazla gösterilmesi
Müşteriye yapılan satıştan iade alınması	Satıştan İadeler, ilgili Ticari Alacaklar hesabı	- İade edilen satış bedelinin muhasebeleştirilmemesi - İade edilen satış bedelinin daha sonraki dönemde muhasebeleştirilmesi
Tahsili şüpheli hale gelen ticari alacakların tespiti	Şüpheli Ticari Alacaklar, Şüpheli Ticari Alacaklar Karşılığı, ilgili Ticari Alacaklar hesabı	- Tahsili şüpheli hale gelen ticari alacak için karşılık ayrılmaması - Tahsili şüpheli hale gelen ticari alacak için olduğundan daha az karşılık ayrılması - Tahsili şüpheli gelen alacak için sonraki dönemde karşılık ayrılması
Vadeden önce müşteriye iskonto yapılması	İlgili Brüt Satışlar hesabı, Satış İskontoları, ilgili Ticari Alacaklar hesabı	Müşteriye uygulanan iskonto tutarının muhasebeleştirilmemesi

Kaynak: W. Steven Albrecht, “Fraud in the Financial Statements: Revenue-Related”, AICPA CPExpress Online Learning, (Erişim) http://courseware.university360.com/aicpa/CPEBytes/Courses/default.htm?course_id=GAK, 10 Ocak 2008

3.3.2.1.1 Satış Gelirinin Olduğundan Fazla Gösterilmesi

Satış gelirinin olduğundan fazla gösterilmesine ilişkin en yaygın yöntem, aslında yapılmayan mal veya hizmet satış tutarının gerçekleşmiş gibi muhasebeleştirilmesidir. İşletmeler gelir tablolarında yer alan satış gelirlerini

olduğundan fazla göstermek amacıyla yeni mali işlemler meydana getirmekte veya var olan mali işlemleri değiştirmektedir. Gelir tablosu ilkelerine göre gerçekleşmemiş satışların, gelirin ve kârların gerçekleşmiş gibi gelir tablosunda yer almaması ve gerçekleşen satışların, gelirin ve kârların gerçek tutarından fazla veya az gösterilmemesi gereklidir. Bu nedenle dönem gelirlerini ve kârını olduğundan fazla göstermek için gerçekte var olmayan müşteriler, satışlar meydana getirmek gelir tablosu ilkelerine aykırıdır. Ayrıca, satış gelirlerini olduğundan fazla göstermeye ilişkin yöntemler, gerçek müşterilere düzenlenen fatura miktarını ve tutarını hileli ve usulsüz olarak yüksek göstermeyi de içermektedir (ACFE, 2005: 308). Ancak bu yöntemde, izleyen dönemlerde hayalî satışın gizlenmesi için ilgili hesabın ters kayıtlarla kapatılması gereklidir. Gerçekte var olmayan satışların gerçekleşmiş gibi muhasebeleştirilmesine ilişkin yöntemler genellikle hesap dönemlerinin sonlarına doğru yönetimin dönem kârıyla ilgili hedeflerini tutturamayacağını anladığında gerçekleşmektedir.

3.3.2.1.2 Gelirin veya Giderin Yanlış Dönemde Kaydedilmesi

Finansal raporlarda meydana gelen hile ve usulsüzlüklere ilişkin yöntemlerden birisi de gelirin veya giderin gerçekleştiği dönem içerisinde muhasebeleştirilmemesidir. Dönemsellik kavramına göre gelirlerin ve giderlerin gerçekleştikleri dönem içerisinde muhasebeleştirilmeleri gereklidir. Bu yöntemde işletmeler, gelirlerini veya giderlerini dönemsellik kavramına aykırı olarak farklı dönemlerde muhasebeleştirmekte ve dönem kârını istediği gibi değiştirebilmektedirler (Wells, 2004: 364).

Gelir Tablosu İlkeleri'ne göre belirli bir dönemin satışları ve gelirleri bunları elde etmek için yapılan satışların maliyet ve giderleri ile karşılaştırılmalıdır. Yanlış dönemlerde muhasebeleştirmeyi içeren bu tür hile ve usulsüzlüklerde "Dönemsellik Kavramı" ihlal edilmektedir. Örneğin, herhangi bir işletme Aralık ayında gerçekleştirdiği bir satış tutarını

muhassebeleştirip, satışla ilgili katlandığı gider tutarlarını bir sonraki ay muhassebeleştirdiği zaman işletmenin dönem kârı satışın gerçekleştiği dönemde muhassebeleştirilmeyen gider tutarı kadar fazla gözükecektir. Bir sonraki dönemde gider muhassebeleştirildiğinde ise dönem kârı gider tutarı kadar az gözükecektir.

3.3.2.1.3 Henüz Gerçekleşmemiş Gelirin Muhasebeleştirilmesi

TMS 18: Hasılat Standardına göre, mal satışına ilişkin gelirin elde edilmiş sayılabilmesi ve muhassebeleştirilebilmesi için aşağıdaki koşulların tümünü sağlaması gereklidir. Benzer koşullar hizmet teslimi için de geçerlidir.

- işletmenin malın sahipliği ile ilgili önemli risk ve yararları alıcıya devretmiş olması
- işletmenin mülkiyetle ilgili yönetim hakkının ve satılan mallar üzerinde etkin kontrolünün sona ermiş olması
- Mala ilişkin ekonomik yarardan işletmenin faydalanmasının artık söz konusu olmaması
- Gelir tutarının ve bu gelirle eşleştirilecek maliyet tutarının güvenilir olarak belirlenebilmesi ve gelirin elde edileceğinden kuşku duyulmaması

Yatırımcıların dönem kârıyla ilgili beklentilerini karşılamak isteyen ve uygun muhasebe kontrollerinin olmadığı işletmelerde satış gelirleri satış işleminden önce muhassebeleştirilmektedir. Satış gelirinin erken muhassebeleştirilmesi yukarıdaki koşulların bir veya birkaçına uymamayı içermektedir.

3.3.2.2 Dönem Giderlerinin Olduğundan Az Gösterilmesi

Giderler, mal ve hizmet satışı, üretim dışı işletme faaliyetleri ve işletmenin asıl faaliyeti dışındaki işlemleri ile ilgili olarak ortaya çıkan, gelirlerle karşılaştırılan faydası tükenmiş maliyetlerdir (Sevilengül, 2005: 625). Giderlere ilişkin hile ve usulsüzlükler, dönem giderlerini olduğundan az göstermeye yönelik olarak ve muhasebenin temel kavramlarını ve muhasebe ilkelerini ihlal ederek, giderleri gerçekleştiği dönemde muhasebeleştirilmeyi, giderleri sonraki dönemlerde muhasebeleştirmeyi ve muhasebeleştirilen gider tutarlarını olduğundan az göstermeyi içeren yöntemlerdir.

3.3.2.2.1 Satışların Maliyetinin Olduğundan Az Gösterilmesi

Brüt satış kârı bölümünde yer alan satışların maliyeti kısmı; gelir tablosunda, giderler kaleminin en önemli ögesini oluşturmaktadır (Akdoğan ve Tenker, 2005: 173). İşletmenin dönem içindeki stok hareketleri ile satılan mamul, ilk madde ve malzeme, ticari mal gibi maddelerin ve satılan hizmetlerin maliyetlerini göstermektedir. Satışların maliyeti aşağıdaki hesap kalemlerinden oluşmaktadır.

1. Satılan Mamullerin Maliyeti (-)
2. Satılan Ticari Malların Maliyeti (-)
3. Satılan Hizmet Maliyeti (-)
4. Diğer Satışların Maliyeti (-)

Üretim, ticaret ve hizmet işletmelerinde satışların maliyetini oluşturan unsurlar farklılık göstermektedir. Üretim işletmelerinde satışların maliyeti, üretimde kullanılan ilk madde ve malzeme maliyeti ile bu maddelerin şekillerinin değiştirilmesi için katlanılan giderlerin toplamından oluşmaktadır. Üretim işletmelerinde, satışların maliyetini olduğundan daha az gösterilmesine ilişkin yöntemler; üretimle ilgili yapılan ilk madde ve malzeme

alımlarının, işçilik giderlerinin ve üretimle ilgili diğer giderlerin tutarlarının muhasebeleştirilmemesi, sonraki dönemlerde muhasebeleştirilmesi veya tutarının olduğundan az muhasebeleştirilmesini içermektedir. Hizmet işletmelerinde ise, satılan hizmetin maliyeti bu hizmetin yerine getirilmesi için yapılan giderlerden oluştuğundan, satışların maliyetinin olduğundan az gösterilmesine ilişkin yöntemler hizmetle ilgili giderlerin tutarlarının muhasebeleştirilmemesi, sonraki dönemlerde muhasebeleştirilmesi veya tutarının olduğundan az muhasebeleştirilmesini içermektedir.

Ticari işletmelerinin en önemli özelliği, satın aldıkları malları herhangi bir değişime uğratmadan satmalarıdır. Bu nedenle, bu işletmelerde satılan ticari mallar maliyeti, daha çok satışların maliyetini belirlemekte olup, bir faaliyet döneminde satılan mallar için yapılan giderleri göstermektedir.

Tablo 5. Ticari Mal Hesabının Ayrıntısı

Dönem Başı Ticari Mallar Stoku		3.200 YTL
Dönem İçi Net Alışlar		6.500 YTL
Alışlar	7.200 YTL	
Alış Giderleri	200 YTL	
	7.400 YTL	
Alış İndirimleri(-)	(900 YTL)	
Alış İskontoları	400 YTL	
Alış İadeleri	500 YTL	
Satılabilir Ticari Mallar Toplamı		9.700 YTL
Dönem Sonu Ticari Mallar Stoku		(5.700 YTL)
Satılan Ticari Mallar Maliyeti		4.000 YTL

Satılan ticari mallar maliyeti, yukarıdaki örnekte görüldüğü gibi dönem başı ticari mal stoku tutarına, o faaliyet dönemi içerisinde satın alınan ticari malların net alış tutarını eklenmesi ve bulunan satılabilir toplam tutarından dönem sonu ticari mal stok tutarının çıkarılmasıyla hesaplanmaktadır. Satılan ticari mal maliyetinin olduğundan az gösterilmesine ilişkin olabilecek

yöntemler, hesaplamada görüldüğü gibi; alış indirimlerinin ve iadelerinin tutarlarının olduğundan fazla gösterilmesi ve dönem sonu ticari mal stok tutarını olduğundan az göstermeyi içermektedir.

3.3.2.2.2 Giderlerin Hileli ve Usulsüz Olarak Aktifleştirilmesi

Dönem giderlerini finansal rapor kullanıcılarını aldatmaya yönelik olarak olduğundan az göstermeye çalışan işletmelerin başvurduğu yöntemlerden birisi de, ilgili dönemde gider olarak muhasebeleştirilmesi gereken harcamaları maddi olmayan duran varlık olarak aktifleştirmeleridir. Maddi olmayan duran varlıklar, kullanılmaları sonucunda işletmenin gelirinde artış yaratan bir kısım “hak”lar ile işletmeye ticari bir fayda sağlayan “ayrıcılıklar” veya “üstünlükler” den oluşmaktadır (Sevilengül, 2005: 463). Yapılan harcamaların maddi olmayan duran varlık olarak kabul edilebilmesi; harcama üzerinde kontrolün bulunmasına ve gelecekte elde edilmesi beklenen bir ekonomik faydanın bulunmasına bağlıdır. Bu koşulları sağlamayan harcamaların ise gerçekleştiği dönemde gider olarak muhasebeleştirilmesi gerekmektedir. İlgili dönemde gider olarak kaydedilmesi gereken harcamaların, hileli ve usulsüz şekilde, kuruluş ve örgütlenme giderleri, araştırma ve geliştirme giderleri gibi maddi olmayan duran varlık hesaplarında aktifleştirilmeleri, hem giderlerin olduğundan az gözükmelerine hem de varlıkların olduğundan fazla gözükmelerine neden olmaktadır.

3.3.3 Hatalı açıklamalar

Muhasebe ilkelerine göre, finansal raporların bu raporlardan yararlanacak olan kişi ve kuruluşların doğru karar vermelerine yardımcı olacak ölçüde açık ve anlaşılır olması gereklidir (Sevilengül: 2005, 27). Finansal raporlarda yer alan bilgilerin açık olmasının yanında, finansal

raporlarda yer almayan fakat gerçekleşmesi muhtemel olan olayların da açıklanması gereklidir.

Finansal raporların açık, anlaşılır ve tüm önemli finansal bilgileri içermesinden işletme yönetimi sorumludur. Bunun yanında açıklanan bilgilerin yanıltıcı olmaması gereklidir. Finansal raporlarda meydana gelen hatalı açıklamalara ilişkin genel hile ve usulsüzlükler aşağıda açıklanmıştır.

3.3.3.1 Yükümlülüklerin Belirtilmemesi

Koşullu yükümlülükler, finansal raporlarda genellikle açıklanmayan yükümlülüklerdir. Koşullu yükümlülükler, işletmenin kontrolü dışındaki bir veya birkaç olayın gerçekleşip gerçekleşmemesine bağlı olarak ortaya çıkacak olan olası yükümlülüklerdir. Örneğin, işletmenin sahip olduğu fabrikadan taşan suyun tarlasına zarar verdiği iddiasıyla, arazi sahibinin işletme aleyhine mahkemeye açtığı 5.000 YTL'lik tazminat davası, işletme için bir koşullu yükümlülüktür ve finansal raporların dipnotlarında yer alması gereklidir.

3.3.3.2 İlişkili Taraflarla İşlemlerin Yeterli Açıklanmaması

TMS 24:İlişkili Taraf Açıklamaları Standardına göre “İlişkili taraflar arasında; kaynakların, hizmetlerin ya da yükümlülüklerin bir bedel karşılığı olup olmadığına bakılmaksızın transferi” ilişkili tarafla işlem olarak isimlendirilmektedir. Bu standarda göre bir tarafın bir işletme ile ilişkili sayılabilmesi için bir tarafın, doğrudan ya da dolaylı olarak bir veya birden fazla aracı yoluyla;

- Diğer işletmeyi kontrol etmesi, işletme tarafından kontrol edilmesi ya da işletme ile ortak kontrol altında bulunması

- İşletme üzerinde önemli etkisinin olmasını sağlayacak payının olması
- İşletme üzerinde ortak kontrole sahip olması

gereklidir. Bir işletmenin ilişkili tarafla işlem yapması iş ve ticaretin normal bir parçasıdır. Fakat işletme, işlemleri piyasa koşullarına uygun olarak yürütmediği zaman ekonomik zararlar görebilir ve hissedarlara zarar verebilir. Bu nedenle ilişkili taraflarla yapılan işlemlerin, finansal raporların dipnotlarında yer alması gereklidir.

3.3.3.3 Bilanço Tarihinden Sonraki Olaylar

Bilanço tarihinden sonra ortaya çıkan olayların, finansal raporlar üzerinde önemli bir etkisi olabilir ve açıklanmaları gereklidir. Hileli finansal raporlama yapanlar, bilanço tarihinden sonra mahkemelerin veya düzenleyici kurumların verdikleri bilançodaki aktiflerin değerini düşüren, kaydedilmemiş yükümlülöklere işaret eden veya yönetimin dürüstlüğünü sorgulayan kararları açıklamaktan kaçınabilirler.

3.3.3.4 Muhasebe Politikalarındaki Değişiklikler

Finansal raporlardaki muhasebe ilkelerine, esaslarına, kurallarına, tahminlerine ve raporlayan işletme bölümlerine ilişkin değişikliklerin finansal raporlardan yararlananların yanlış yönlendirilmesini önlemek amacıyla açıklanması gereklidir. Örneğin, satışların maliyeti tutarını olduğundan az göstermek için stok değerleme yönteminde değişiklik yapan bir işletme, bu değişikliklerin toplam etkisini tutarlılık ve tam açıklama kavramına aykırı olarak finansal raporlarında açıklamaktan kaçınabilirler.

4. FİNANSAL RAPORLARIN BAĞIMSIZ DENETİMİYLE İLGİLİ GENEL BİLGİLER

Bağımsız denetçilerin finansal raporlarla olan bağlantıları, yayımlanan finansal raporlar hakkında verdikleri görüş sayesinde. Finansal raporların dürüst ve genel kabul görmüş muhasebe ilkelerine göre düzenlenmesinden ve sunulmasından işletme yönetimi sorumlu olmasına karşın bağımsız denetçiler verdikleri olumlu görüşle, finansal raporların doğruluğunu tasdik etmektedirler. Bağımsız denetimde hile ve usulsüzlüklerin tespit edilmesine ilişkin SAS 99'da yer alan gereklerin daha iyi anlaşılabilmesi için, bağımsız denetim ve denetim süreci ilgili temel bilgilerin kavranması gereklidir. Bu bölümde bu konulara ilişkin temel bilgiler verilmeye çalışılmıştır.

4.1 Denetim ve Bağımsız Denetim Kavramı

Denetim, bir ekonomik birim veya döneme ait bilgilerin önceden belirlenmiş ölçütlere olan uygunluk derecesini araştırmak ve bu konuda bir rapor düzenlemek amacıyla bağımsız uzman tarafından yapılan kanıt toplama ve değerlendirme sürecidir (Bozkurt, 2006, 23). Bu tanıma göre denetimin genel özellikleri şunlardır;

- Denetim, ekonomik bir birim veya döneme ait bilgilere uygulanır.
- Denetim bir karşılaştırma sürecidir
- Denetim kanıt toplama ve değerlendirme esasına dayanır
- Denetim, konusunda uzman ve bağımsız kişilerce yürütülür
- Her denetim çalışmasının sonucunda bir rapor düzenlenir

Bağımsız denetim ise, serbest meslek sürdüren, kendi adına çalışan veya bir denetim şirketinin ortağı olan, denetimini yaptıkları işletmeyle işçi-işveren ilişkisi olmayan denetçilerin, işletmenin talebiyle ve bir denetim sözleşmesi çerçevesinde, işletmelerin finansal raporlarının genel kabul görmüş muhasebe ilkelerine uygunluk derecesini belirlemek amacıyla yaptıkları denetim faaliyetidir (Kepekçi, 2004: 7).

Her şeyden önce bağımsız denetim, sistemi bir çalışma ve karşılaştırma sürecidir ve düzen, tertip ve azami dikkati gerekli kılmaktadır. Diğer taraftan, bağımsız denetim sürecinde, finansal raporlar hakkında önceden saptanmış ilkelere göre inceleme yapılarak görüş oluşturulması başka bir özelliktir. Bağımsız denetim tarafsızca kanıt toplayarak, bu kanıtları değerlendirme sürecidir. Sürecin son aşamasında ise denetim sonuçlarının ilgili birimlere ulaştırılması bulunmaktadır

4.2 Genel Kabul Görmüş Denetim Standartları

Bağımsız denetim uygulamalarının yürütülmesinde bağımsız denetçilerin uymak zorunda oldukları, yasalar, gelenekler, akademik literatür gibi kaynaklardan türemiş ve uluslararası alanda genel kabul görmüş temel kurallara “Genel Kabul Görmüş Denetim Standartları” denilmektedir (O'Regan, 2004: 127). Genel kabul görmüş denetim standartları; bir denetçide bulunması gereken mesleki özellikleri, denetim sürecinde yapılması gereken faaliyetleri, denetim raporunun yazımı aşamasında uyulması gereken kuralları genel hatlarıyla belirlemektedir. Bu standartlar, bağımsız denetçilerin denetim faaliyetleri sırasında uymaları gereken asgari kurallardan oluşmaktadır.

Denetim standartları ilk olarak, Amerikan Sertifikalı Kamu Muhasebecileri Enstitüsü (AICPA) tarafından 1947 yılında “Genel Kabul Görmüş Denetim Standartları” olarak yayınlanmıştır ve birçok ülke tarafından

da benimsenmiştir (Arens ve Loebbecke, 1997: 29). Genel kabul görmüş denetim standartları üç bölümden ve toplam 10 standarttan oluşmaktadır.

4.2.1 Genel Standartlar

- **Yeterli Eğitim ve Mesleki Yeterlilik:** Denetim faaliyeti, yeterli teknik bilgi, deneyim ve uzmanlığa sahip kişi veya kişiler tarafından gerçekleştirilmelidir.
- **Bağımsızlık ve Tarafsızlık:** Denetim faaliyetinin her aşamasında, denetçi veya denetçiler bağımsız davranmalıdır.
- **Mesleki Dikkat ve Özen:** Denetim faaliyetinin her aşamasında, gerekli olan mesleki özen ve titizlik gösterilmelidir.

4.2.2 Çalışma Alanı Standartları

- **Planlama ve Yardımcıların Gözetilmesi:** Denetim faaliyeti yeterli bir şekilde planlanmalı ve varsa yardımcıları uygun bir şekilde gözetilmelidir.
- **İç Kontrol Sisteminin İncelenmesi:** Denetim faaliyetinin planlanması ve yapılacak örnekleme çalışmasında örnek kütlenin belirlenmesi için denetlenecek işletmenin iç kontrol sistemi incelenmelidir.
- **Yeterli Kanıt Toplama:** Denetim faaliyeti sonucunda bir yargıya ulaşılabilmesi için, denetlenen işletmede, çeşitli denetim teknik ve yöntemlerinin uygulanarak yeterli kanıt toplanması gereklidir.

4.2.3 Raporlama Standartları

- **Genel Kabul Görmüş Muhasebe İlkelerine Uygunluk:** Düzenlenecek rapor, finansal tabloların Genel Kabul Görmüş Muhasebe İlkelerine uygun olarak hazırlanıp hazırlanmadığını belirtmelidir.
- **Muhasebe İlkelerinde Tutarlılık:** Düzenlenecek raporda, cari dönem finansal raporlarını etkileyen muhasebe yöntem ve teknikleri ile bir önceki dönem finansal raporlarını etkileyen muhasebe yöntem ve teknikleri arasında farklılıklar söz konusu ise bunların ayrıntılı bir şekilde açıklanmasına yer verilmelidir.
- **Raporlama Sonuçlarında Bilgisel Açıklamaların Yeterliliği:** Düzenlenecek raporda aksine bir bilgi yoksa finansal raporların ekinde yer alan açıklayıcı dipnotlardaki bilgiler yeterli olarak kabul edilecektir.
- **Mali Tablolara İlişkin Olarak Genel Görüşün Olup Olmadığının Belirlenmesi:** Denetim faaliyeti sonucunda düzenlenecek raporda, denetim faaliyeti ile ilgili olarak bir yargıya ulaşılmalı ve bu yargı, mutlaka olumlu görüş, şartlı görüş, görüş bildirmeden kaçınma veya olumsuz (ters) görüş belirtmelidir.

4.3 Bağımsız Denetim Süreci

Bağımsız denetim, müşterinin seçimi ve işin kabul edilmesiyle başlayıp, denetim çalışmalarının yürütülmesiyle devam edip, denetçinin bu çalışmalar sonucunda ulaştığı görüşü, ilgili bilgi kullanıcılarına raporlamasıyla sona eren bir süreçtir. Denetim sürecinin kapsamı ve zorluk derecesi, müşteri işletmenin daha önceki dönemlerde denetime tabi olup olmadığına bağlı olarak farklılık göstermektedir. Bağımsız denetim süreci 4 ana safhadan oluşmaktadır.

- Müşteri Seçimi ve İşin Alınması
- Denetim Planlaması
- Denetim Programının Yürütülmesi
- Bulguların Raporlanması

4.3.1 Müşteri Seçimi ve İşin Alınması

Denetim sürecine başlayabilmek için öncelikle denetim işinin alınmış olması gerekir. Bir denetim işinin kabulü denetim sürecinin planlamadan önceki aşaması olarak kabul edilip müşteri seçimi olarak adlandırılır. Bağımsız denetim kuruluşları, müşterileri ile bağımsız denetim sözleşmesi yapmadan önce, üstlenecekleri bağımsız denetimin kendilerine getirebileceği riski tespit etmek, bağımsız denetim kapsam ve planlamasını belirlemek amacıyla gerekli ön araştırmaları yapmak zorundadırlar. Bağımsız denetçi müşterinin kabulünde;

1. Müşteri işletmenin dürüstlüğüne incelenmesi
2. Önceki denetçilerle görüşme
3. İşletmenin kendisi ile görüşme
4. Elde edilen bilgilerin denetlenebilirliği

açısından inceleme gibi dört önemli noktaya dikkat etmelidir.

Görevin kabul edilmesine ilişkin bir engel yoksa bağımsız denetim kuruluşunca yazılı olarak düzenlenen bağımsız denetim sözleşmesi taraflarca imzalanır. Bağımsız denetim sözleşmesi, müşteri yönetim kurulunca imzalanarak yürürlüğe girer.

4.3.2 Denetimin Planlanması

Denetimin planlanması, denetimin yapısı ve akışı ile ilgili olarak bir bütün halinde planın oluşturulması aşamasıdır. Denetçi gerekli ön bilgileri sağladıktan sonra sıra yazılı bir şekilde denetim planı ve programının yapılmasına gelir. Uygun bir denetim planını hazırlanabilmesi için öncelikle, işletmenin yeterli bir biçimde tanınması gerekmektedir. Bu amaçla bağımsız denetçi, işletmenin bulunduğu sektör ve işletmeyle ilgili bilgiler elde etmek için iş ve endüstriye ait verilerin gözden geçirilmesi, işyerini gezilmesi, işletme politikalarının gözden geçirilmesi gibi çalışmalar gerçekleştirir. Ayrıca denetimin başlangıç aşamasında işletmeyle ilgili genel bilgiler elde etmek için analitik inceleme prosedürleri uygulanmaktadır. Bağımsız denetçi önemli sapmaları ortaya çıkarmak amacıyla, işletmenin geçmiş yıl finansal bilgileri ve oranlarıyla cari yıldaki finansal bilgileri ve oranları karşılaştırmaktadır. Ortaya çıkan önemli sapmalar denetim planını etkilemektedir.

Bağımsız denetçi, işletmeyle ilgili temel bilgileri elde ettikten sonra işletmenin iç kontrol yapısını tanıma çalışmaları yapar. İç kontrol yapısının anlaşılmasının denetimin planlanması aşamasında bağımsız denetçi için önemi büyüktür. İç kontrol yapısının incelenmesi sonucu belirlenecek olan kontrol riski, denetim çalışmalarının kapsamını, zamanlamasını ve yapısını doğrudan etkilemektedir. Treadway Komisyonu (COSO) tarafından 1992 yılında yayımlanan “İç Kontrol-Bütünleşik Çerçeve”, iç kontrol için çerçeve sunmaktadır. Bu çerçeveye göre, bir işletmenin iç kontrol yapısı aşağıdaki unsurlardan oluşmaktadır (Ramos, 2004:33).

- **Kontrol Ortamı;** Kontrol ortamı, iç kontrolün temel unsurudur, iç kontrolün başarılı ya da başarısız olması, iç kontrol sürecinin yer aldığı kontrol ortamına bağlıdır. Kontrol ortamı, iç kontrol sisteminde yer alan diğer unsurlar için temel teşkil etmektedir ve işletmenin iş görme biçimini ifade etmektedir.
- **Risk Değerlendirme;** İşletmenin hedeflerini gerçekleştirmesini engelleyen önemli riskleri tespit ve analiz etme ve bunlara uygun faaliyetleri yerine getirme sürecidir. Risk değerlendirmesi, değişen koşulları devamlı takip ederek fırsatları, riskleri tespit ve analiz etmek ve koşulların değişmesine bağlı olarak meydana gelen risklerle başa çıkabilmek üzere iç kontrolde sürekli değişiklik yapmayı ifade etmektedir.
- **Kontrol Faaliyetleri;** Kontrol faaliyetleri, işletmenin amaçlarına ulaşmasına yönelik risklerle başa çıkmak ve işletmenin hedeflerini gerçekleştirmek üzere uygulamaya konulan politikalar ve prosedürlerdir. Kontrol faaliyetleri işletmenin bütün kademelerine ve faaliyetlerine yayılmalıdır.
- **Bilgi ve İletişim;** Etkin bir iç kontrol sistemi kurmak ve işletmenin hedeflerini gerçekleştirmek için, bir işletmenin bütün kademelerinde bilgiye ihtiyaç duyulur. Çalışanların sorumluluklarını yerine getirebilmeleri için iç kontrole ilgili bilgiler anında kaydedilmeli, sınıflandırılmalı ve personele duyurulmalıdır. Güvenilir ve uygun bilgilerin sağlanabilmesi için işlemlerin anında kaydedilmesi ve düzgün biçimde sınıflandırılması gerekmektedir.
- **İzleme;** İzleme, iç kontrol faaliyetinin belirli zaman aralıklarıyla kalitesinin, kontrollerin tasarımı ve isleyişinin ve alınması gereken önlemlerin değerlendirilmesinden oluşan süreçtir. İç kontrol sisteminin, değişen hedeflere, ortama, kaynaklara ve risklere ayak uydurabilmesi için yönetim tarafından değerlendirilmesi gerekmektedir.

İşletmenin iç kontrol yapısının incelenmesinden sonraki aşama, bağımsız denetimde önemlilik düzeyinin belirlenmesidir. Denetim çalışmaları, genel olarak finansal raporlarda önemli yanlışlıklar bulunup bulunmadığını anlamaya yöneliktir. Muhasebe bilgilerinde bulunan bir hata veya düzensizlik, finansal raporlardan yararlananların verecekleri kararları etkiliyorsa önemli olarak kabul edilir. Planlama aşamasında belirlenen önemlilik düzeyi, bağımsız denetçinin uygulayacağı denetim tekniklerinin türünü, zamanını ve kapsamını yakından etkilemektedir.

Önemlilik düzeyi belirlendikten sonra denetim riskinin belirlenmesine geçilir. Denetim riski, önemli hata, hile ve usulsüzlüklerden etkilenmiş olan finansal raporlardan hakkında istemeden olumlu görüş verme olasılığıdır (Bozkurt, 2006: 105). Denetimini planlanması aşamasında bağımsız denetçilerin katlanacakları riski belirlemek zorundadır. Belirlenecek risk düzeyi, denetim tekniklerinin yapısını, zamanını ve kapsamını doğrudan etkilemektedir. Denetim riski üç temel risk unsurundan oluşmaktadır;

- **Doğal risk;** Bağımsız denetimden önce ve iç kontroller dikkate alınmadan işletmenin finansal raporlarında önemli yanlışlıkların bulunma olasılığıdır.
- **Kontrol riski;** İşletmenin iç kontrol yapısı ile ilgili olarak oluşturduğu prosedürlerin, önemli yanlışlıkları ortaya çıkaramama veya önleyememe olasılığıdır.
- **Ortaya çıkartma riski;** Bağımsız denetçinin finansal raporlarda bulunan önemli yanlışlıkları ortaya çıkarmada başarısız olma olasılığıdır. Ortaya çıkartma riski, uygulanan denetim prosedürlerinin etkinliğine bağlıdır.

Denetim riskinin derecesi belirlendikten sonra bağımsız denetçi yapacağı denetimin hedeflerini tanımlamalıdır. Bağımsız denetim çalışmalarının temeli karşılaştırma sürecine dayanmaktadır. Bağımsız

denetçi; işletme yönetiminin finansal raporlarda yer alan bilgilerle ilgili iddialarına karşılık, denetim hedefleri belirleyerek, gerekli çalışmaları yapmakta ve iddiaların doğru olup olmadığını incelemektedir. İşletme yönetiminin finansal raporlarda yer alan bilgilerle ilgili bulunduğu iddialar aşağıdaki gibidir (Bozkurt, 2006: 48).

- **Var olma ve oluşma;** İşletme yönetimin finansal raporlarda yer alan varlık, yabancı kaynak ve öz kaynakların fiilen var olduğunu ve gelir ve giderlerin fiilen oluştuğunu iddia etmektedir
- **Bütünlük;** İşletme yönetimi ilgili dönemde işletmede meydana gelen mali işlemlerin tamamının finansal raporlara yansıdığını iddia etmektedir.
- **Haklar ve yükümlülükler;** İşletme yönetimi belirli tarihte bilançoda yer alan varlıkların gerçekten işletmeye ait olduğunu ve gözüken borçların ise fiilen işletmenin yükümlülüğünde olduğunu ortaya koymaktadır.
- **Değerleme ve dağıtım;** İşletme yönetimi, finansal raporlarda yer alan hesap bakiyelerinin olması gereken tutarda olduğunu ve yapılması gerekli dağıtımların gerçekleştiğini iddia etmektedir.
- **Sunuş ve açıklama;** İşletme yönetimi, ilgili hesapların finansal raporlarda uygun bir biçimde sınıflandırıldığını, tanımlandığını ve açıklandığını belirtmektedir.

Denetim planlaması sürecinin son aşaması, denetim programının düzenlenmesidir. Denetim programları, denetimin yürütülmesi sırasında her bir denetim sahası için uygulanması düşünülen denetim tekniklerinin türünün, kapsamının, zamanlamasının ve kimler tarafından gerçekleştirileceğinin yazılı olarak belirlendiği taslaklardır. Denetim programlarının zaman tasarrufu sağlaması, denetim ekibi arasında dengeli iş bölümü yapılması, ileride yapılacak denetim çalışmalarına destek sağlaması gibi faydaları vardır.

4.3.3 Denetimin Yürütülmesi

Denetimin yürütülmesi aşaması genel olarak, bağımsız denetçinin işletme iddialarının doğruluğunu incelemek amacıyla belirli denetim tekniklerini uygulayarak denetim kanıtlarını topladığı, topladığı kanıtları değerlendirildiği süreçtir. Denetim kanıtları, finansal raporların genel kabul görmüş muhasebe ilkelerine uygun düzenlenip düzenlenmediği konusunda bağımsız denetçiyi ikna etmeye yarayan her türlü bilgi, belge ve kayıtlardır (Bozkurt, 2006: 53). Bağımsız denetim çalışmaları sırasında çok çeşitli denetim kanıtı toplanmaktadır. Denetim teknikleri ise, bağımsız denetçi tarafından kanıt toplama ve değerlendirmede kullanılan, yöntem teknikler veya yürütülen faaliyetlerdir.

Denetim programının yürütülmesi aşamasında bağımsız denetçi, denetim programında belirlenen koşullarda test çalışmaları yapmaktadır. Bağımsız denetçi test çalışmaları kapsamında uygulayacağı denetim teknikleriyle işletme iddiaları ile ilgili denetim kanıtları toplayacak ve değerlendirecektir. Denetim çalışmalarında kullanılan beş tür denetim testi bulunmaktadır (Bozkurt, 2006: 180).

- **İç kontrol yapısının tanınması ile ilgili testler;** Bağımsız denetçinin, işletmenin iç kontrol yapısını kendisine tanıttak kanıtları toplamasını sağlayan denetim testleridir.
- **Kontrol testleri;** Bağımsız denetçinin, işletmenin iç kontrol yapısında yer alan kontrol prosedürlerinin fiilen uygulanıp uygulanmadığını araştırmasına yönelik testlerdir.
- **Muhasebe işlemlerinin maddilik testleri;** Bağımsız denetçinin, muhasebe işlemlerinin uygun bir şekilde kaydedilmiş, sınıflandırılmış ve özetlenmiş olup olmadığını anlamasına yönelik testlerdir.

- **Analitik inceleme prosedürleri;** Bağımsız denetçi analitik inceleme prosedürlerinden denetim yürütülmesi aşamasında tutarları test etmek amacıyla yararlanmaktadır. Analitik inceleme prosedürleri bu aşamada, bağımsız denetçiye çalışmalarının kapsamını belirlemesinde yardımcı olur.
- **Hesap bakiyelerinin maddilik testleri;** Denetlenen yıla ait finansal raporlarda yer alan dönem sonu bakiyelerinin gerçeği yansıtır yansıtmadığı konusunda yapılan test çalışmalarıdır.

Denetçi denetimin yürütülmesi aşamasında hazırladığı denetim programını uygulamaya koyarak gerekli testleri yaptıktan sonra bu testler sonucunda ihtiyaç duyduğu kanıtları elde eder. Bunun sonucunda ise işletme hakkında bir yargıya ulaşmak için sonuçları özetlemesi ve yargısını bir denetim raporu hazırlayarak tamamlaması gerekir. Denetim raporunun hazırlanabilmesi için denetim çalışmalarının belgesel bir nitelik taşıması gerekir. Bu bakımdan bağımsız denetçiler her denetim çalışmasında çalışma kâğıtları hazırlarlar. Çalışma kâğıtları, bağımsız denetçinin uyguladığı denetim tekniklerini ve testleri, elde ettiği bilgileri ve incelemelerine bağlı olarak ulaştığı sonuçları kayıt ettiği kâğıtlardır. Bazı çalışma kâğıtları standart formlar şeklindedir, bazıları ise inceleme sırasında tutulan basit notlardır. Yapılan denetimin amacına, denetlenen kuruluşun özelliklerine ve denetçinin kişisel görüşlerine göre çalışma kâğıtlarının sayısı, türü ve biçimi değişebilir.

4.3.4 Denetimin Tamamlanması ve Raporlanması

Tüm denetim faaliyetinin son aşaması denetimin tamamlanması ve denetim raporunun düzenlenmesidir. Bağımsız denetçinin bu aşamada;

- Sonuçları işletmeyi olumsuz olarak etkileyecek ve işletme ilgililerinin kararlarını etkileyebilecek olaylara dikkat etmesi
- Bilanço tarihi ile denetim çalışmasının bittiği tarih arasında ortaya çıkan olayları incelemesi
- Finansal raporlar hakkında genel görüş oluşturabilmek için çeşitli şekillerde tamamlayıcı kanıtlar elde etmesi
- Denetim çalışmaları sırasında elde ettiği bulguları, tamamlama aşamasında elde ettiği kanıtlarla birleştirerek işletmeyle ilgili genel görüşe varması

gerekmektedir. Bu dönemde aynı zamanda işletmenin yönetim kurulundan bir de “Teyit Mektubu” alınır. Bu mektupta Yönetim Kurulu finansal raporların düzenleme sorumluluğunun kendine ait olduğunu, bilançoya geçmeyen hiçbir varlık veya borç unsuru olmadığını, gelir ve giderlerin gerçek olduğunu ve gizlenen hiçbir şeyin kalmadığını teyit eder. Bağımsız denetçi, işletme hakkında son görüşe varmadan önce gerekli denetim kanıtlarının elde edilip edilmediğini araştırır. Bağımsız denetçi, gerekli denetim kanıtlarının toplandığına karar verirse değerlendirme çalışmalarına geçer. Değerlendirme çalışmaları kapsamında, denetim ekibinin başı çalışma kâğıtlarını son kez gözden geçirir. Bu çalışma ile finansal raporlarda tespit edilen ve çalışma kâğıtlarında belgelenen hatadan veya hile ve usulsüzlükten kaynaklanan yanlışlıklar değerlendirilir. Yanlışlıkların; bağımsız denetimde belirlenen önemlilik düzeyini aşması durumunda, genellikle yanlışlıkların işletme tarafından düzeltilmesi sağlanır veya yapılacak bir şey kalmadığında olumsuz denetim görüşü verilir.

Bağımsız denetçinin yaptığı çalışmalar denetim raporunun düzenlenmesi ile son bulmaktadır. Denetim raporu, bağımsız denetçinin yapmış olduğu denetim çalışmalarının içeriğini ve finansal raporlar hakkında

vardığı görüşünü belirttiği bir belgedir (Bozkurt, 2006: 365). Denetim raporu, genel kabul görmüş denetim standartlarına göre düzenlenir ve yayımlanır.

5. FİNANSAL RAPORLARDAKİ HİLE VE USULSÜZLÜKLERİN TESPİT EDİLMESİNDE GENEL YAKLAŞIMLAR

Bağımsız denetim mesleği, finansal raporlarda meydana gelen hile ve usulsüzlüklere geçmişten beri önem vermektedir. Yirminci yüzyılın başlarında bağımsız denetçiler bağımsız denetimin ana amacını finansal raporlarda meydana gelen hile ve usulsüzlüklerin tespit edilmesi olarak görmekteydi. Yüzyıl içerisinde bağımsız denetimin amacı, finansal raporların dürüst bir şekilde sunulması konusunda denetçinin görüş belirtmesi yönünde değişmiştir. Amerikan Sertifikalı Kamu Muhasebecileri Enstitüsü (AICPA) ve Uluslararası Muhasebeciler Federasyonu (IFAC), finansal raporlarda meydana gelen hile ve usulsüzlüklerin tespit edilmesinde, bağımsız denetçilerin sorumluluğunu tayin eden denetim standartlarını yayımlamıştır. Ayrıca bu standartlarda bağımsız denetçilerin finansal rapor hile ve usulsüzlüklerini tespit etmek için izleyecekleri yöntemler açıklanmıştır. Finansal raporlarda meydana gelebilecek hile ve usulsüzlüklerin tespit edilmesinde kullanılan yöntemler aşağıda genel hatlarıyla açıklanmaya çalışılmıştır.

5.1 Finansal Rapor Analizi

Karşılaştırmalı finansal rapor analizi cari ve önceki hesap dönemleri için bilgi sağlar. Rakamsal büyüklük olarak ifade edilen hesaplar sınırlı miktarda bilgi sağlarlar. Rakamların oranlara ve yüzdelere çevrilmesi finansal raporlardan yararlananlara, geçmiş bakiyeler arasındaki önemli değişikliklere ve hesapların birbiriyle ilişkilerine dayanarak analiz etme imkânı sağlar. Finansal raporlarda meydana gelen hile ve usulsüzlüklerin tespitinde ve

soruşturulmasında, bu ilişkilerin ve önemli değişikliklerin nedenlerinin belirlenmesi önemlidir. Belirlenen nedenler, bağımsız denetçiye olası bir hile ve usulsüzlüğü gösteren uyarı işaretleri sağlayacaktır. Finansal rapor analizi aşağıdaki yöntemleri kapsamaktadır.

5.1.1 Dikey Analiz (Yüzde Yöntemi)

Dikey analiz, işletmelerin finansal rapor kalemlerinin toplam içerisindeki ağırlığını ölçen, dönemler itibariyle yapılan incelemeler ile işletmelerin finansal durumu ve gelişimi hakkında bilgi veren basit fakat oldukça faydalı bir analiz türüdür (Akdoğan ve Tenker, 2005: 342). Yüzde yöntemiyle analizde, finansal raporlarda yer alan her bir kalemin toplam içerisindeki payı yüzde olarak ifade edilir. Dikey analiz, her hesap dönemi için finansal raporlarda yer alan kalemlerin birbiriyle olan ilişkilerini vurgulamaktadır. Bu ilişkiler geçmişteki ortalamalarla karşılaştırılarak finansal raporlarda yer alan anormallikler incelenebilir.

5.1.2 Yatay Analiz(Karşılaştırmalı Analiz)

Yatay analiz, farklı tarihlerde düzenlenmiş finansal raporlarda yer alan kalemlerdeki değişikliklerin incelenmesi ve değerlendirilmesidir. Yatay analiz de dikey analiz gibi önemsiz büyüklükteki hile ve usulsüzlüklerin tespit edilmesi için uygun değildir.

5.1.3 Oran Analizi

Oran analizi, şirketlerin finansal raporlarında bulunan kalemlerin rakamsal büyüklüklerinin birbirlerine bölünerek matematiksel olarak değerlendirilmesidir (Akdoğan ve Tenker, 2005: 345). Oran analizi

kullanılırken kalemlerin birbiriyle olan ilişkileri ve karşılaştırılması önemlidir. Oran analizleri, finansal raporlardaki hile ve usulsüzlüklerle ilgili uyarı işaretlerinin tespit edilmesi için faydalıdır. Finansal oranların yıllar arasında büyük değişiklikler göstermesi, işletmeyle ilgili sorunların olabileceğine işaret eder. Bu nedenle herhangi bir oranla ilgili önemli değişikliklerin olması durumunda, oranla ilgili finansal rapor kalemleri, hile ve usulsüzlüklerin varlığını tespit etmek için, incelenmelidir. Oran analizleri de finansal raporlarda meydana gelen küçük çaplı hile ve usulsüzlükleri tespit etmekte yetersizdir.

5.2 Analitik İnceleme Prosedürleri

Analitik inceleme prosedürlerinin uygulanmasında, bağımsız denetçi çeşitli verileri kullanarak, finansal raporda yer alan bir tutarla ilgili cari dönem için tahmin yapar. Yaptığı tahminin cari dönemdeki tutara yakın olması durumunda, bu tutarın doğruluğuna dair kanıt elde etmiş olur. Bağımsız denetçinin yaptığı tahminle cari dönem tutarı arasında önemli farklar, olağandışı işlemlere, olaylara, muhasebe değişikliklerine veya yanlışlık veya hile ve usulsüzlükten kaynaklanabilecek yanlışlıklara işaret edebilir. Yapılan tahminle gerçek tutar arasında önemli fark olması durumunda, denetçi aradaki farkı düzgün bir şekilde belirlediğinden emin olmak için yaptığı tahmini oluşturmak için kullandığı analitik inceleme prosedürlerini gözden geçirir. Analitik inceleme prosedürlerinin uygulanması beş aşamadan oluşmaktadır

1. **Beklenen değerin oluşturulması;** Çeşitli kaynaklardan yararlanarak cari dönemdeki finansal raporda yer alan bir tutar için “beklenen değer” oluşturulması
2. **Tespit;** Beklenen değerle gerçek tutar arasındaki farkın tespit edilmesi

3. **Araştırma;** Beklenen değerle cari dönemdeki tutarın karşılaştırılması
4. **Değerlendirme;** Beklenen değerle gerçek tutar arasında büyük fark olması durumunda durumun incelenmesi
5. **Belgeleme;** Yapılan çalışmanın ve sonuçlarının belgelendirilmesi

Analitik inceleme prosedürleri, daha önce de bahsedildiği gibi, finansal raporlarda yer alan tutarların ve oranların denetçinin oluşturduğu “Beklenen Değerle” karşılaştırılmasını içermektedir. Bağımsız denetçinin analitik inceleme prosedürlerini uygularken kullanabileceği teknikler şunlardır;

- **Önceki dönemlerdeki tutarlarla karşılaştırma;** Bu teknikte bağımsız denetçi, önceki dönemlerdeki düzeltilmiş finansal verilerden oluşturduğu beklenen değerle, cari dönemdeki gerçek tutarı karşılaştırır.
- **Trend analizi;** Bir veya daha önceki dönemlerden elde edilen düzeltilmiş verilerden, beklenen değer oluşturulmasını içermektedir. Trend analizi incelenen hesabı etkileyen özel koşulları dikkate almadığından genellikle denetimin planlanması aşamasında kullanılmaktadır.
- **Oran analizi;** Finansal raporlarda yer alan tutarlar arasındaki ilişkilerin karşılaştırılmasını içermektedir. Finansal raporlardan elde edilen oranlar, önceki dönemlerden elde edilen oranlarla veya başka işletmelerden elde edilen oranlarla karşılaştırılabilir.
- **Regresyon analizi;** İki veya daha fazla değişken ve bunlar arasındaki ilişkilerin incelenmesinde kullanılan bir tekniktir. Regresyon analizinde, değişkenlerden biri bağımlı diğerleri bağımsız değişkendir. Bağımlı değişken bağımsız değişkenden etkilenmektedir. Bağımsız denetçiler regresyon analizinden yararlanarak cari dönem tutarları için kesin

tahminler yapabilirler. Regresyon analizinin amacı da diğer teknikler gibi muhtemel yanlışlıkları tespit etmektir.

5.3 Finansal Raporlarda Meydana Gelen Hile ve Usulsüzlüklere İlişkin Belirtiler

Heiman Vicky ve arkadaşları tarafından 130 bağımsız denetçinin katılımıyla gerçekleştirilen araştırmada, finansal rapor hile ve usulsüzlüklerine ilişkin potansiyel uyarı işaretleri belirlenmiştir. Ayrıca araştırmada denetçilerden belirlenen uyarı işaretlerini hile ve usulsüzlüklerin tespitindeki önemine göre sıralamaları istenmiştir. Bu sıralama, bağımsız denetçilerin hile ve usulsüzlüklere işaret etmesi bakımından tutumla ilgili faktörlerin çevreyle ilgili faktörlere göre daha önemli olduğunu düşündüğünü göstermektedir. Bağımsız denetçilerin önemliliklerine göre sıraladıkları ilk 10 uyarı işareti şunlardır (Vicky ve vd., 1996: 75);

1. Yöneticiler bağımsız denetçilere yalan söylemiştir veya denetim incelemelerine karşı kaçamak davranmaktadırlar.
2. Bağımsız denetçinin yönetim ile geçmişi hile ve usulsüzlüğün derecesini gösterir.
3. Yönetim gelirle ilgili hedefleri veya diğer nicel hedefleri karşılamaya aşırı önem vermektedir.
4. Yönetimin, özellikle gelirleri arttırmaya yönelik muhasebe ilkelerinin uygulanması konusunda denetçiler ile sık tartışmaya girmektedir.
5. Yönetim işletmenin muhasebe uygulamalarıyla ilgili olumlu görüş verecek bağımsız denetçi aramaktadır.

6. Yönetim finansal raporlama konusunda aşırı derecede saldırgan davranmaktadır.
7. İşletme zayıf bir kontrol çevresine sahiptir.
8. Yönetim maaşlarının büyük bir kısmı nicel hedeflere dayanmaktadır.
9. Yönetim düzenleyici kurumlara karşı saygı göstermemektir.
10. Yönetimin işletme ve finansal kararlarına tek bir kişi veya uyum içerisinde hareket eden birkaç kişi etki etmektedir.

İKİNCİ BÖLÜM

SAS 99 KAPSAMINDA FİNANSAL RAPORLARDA MEYDANA GELEN HİLE VE USULSÜZLÜKLER VE TESPİT EDİLMESİ

Amerika Birleşik Devletleri'nde iki binli yılların başlarında ardı ardına patlayan şirket skandalları, ABD şirketlerine ve bağımsız denetime olan güveni derinden sarsmıştır (Benston ve Hartgraves, 2002: 105). ABD yönetimi, muhasebe ve denetim sistemine olan güvenin derinden sarsılmasına neden olan bu süreç, bağımsız denetime ilişkin çeşitli düzenlemeler çıkararak yanıt vermiştir. Şüphesiz bu yasa ve düzenlemeler arasında bağımsız denetime ilişkin getirdiği yenilikler açısından en önemlileri, Sarbanes Oxley Yasası (SOX) ve bu yasanın geçmesinden sonra yayımlanan bağımsız denetimde hile ve usulsüzlüklerin ele alınmasına ilişkin denetim standardı olan SAS 99'dur.

SOX, 30 Temmuz 2002 tarihinde, yaşanan küresel etkili muhasebe ve denetim skandalları sonucunda, yatırımcıların ve kamunun; ABD piyasasına, şirket yönetimlerine, finansal raporlamaya ve ayrıca bu şirketlerin denetimini yapan bağımsız denetim şirketlerine olan güveni tekrar sağlamak üzere çıkarılmıştır (Benston ve Hartgraves, 2002: 105). SOX'da yer alan hükümlerin önemli bir bölümü kamunun aydınlatılması ve sorumlulukların artırılması konusunu düzenlemektedir. Kamunun aydınlatılması ve sorumlulukların artırılması dışındaki bölümlerde, ağırlıklı olarak çeşitli cezai hükümlere yer verilmektedir. Yasa, piyasaları derinden etkileyen küresel skandallar sonrasında, küresel skandallara yol açan sermaye piyasası suçlarını ağır şekilde cezalandırmayı ve böylelikle caydırıcı olmayı hedeflemiştir. Ayrıca yasa ile yatırımcıların çıkarlarının korunması ve yatırımcılara doğru bilgi sağlayan, doğru, güvenilir ve bağımsız denetim raporlarının hazırlanması alanlarında kamu çıkarının güçlendirilmesi amacıyla Halka Açık Şirket Muhasebe ve Denetim Gözetim Kurulu (POB)

oluşturulmuştur. SOX; şirket yöneticilerinin sorumlulukları, şirket denetim kurullarının bağımsızlığı ve işlevlerinin daha etkin hale getirilmesi, şirket yöneticileri ve çalışanları için öngörülen cezai yaptırımlar, muhasebe ve denetim uygulamalarının düzenlenmesi gibi yönetim, denetim ve gözetime ilişkin çok çeşitli konuları yeniden düzenlemiş ve SAS 99 için yasal altyapıyı oluşturmuştur (Quievreux, 2003: 1–2).

ABD’de Enron’la başlayan muhasebe ve denetim usulsüzlükleri, kamunun denetimden geçmiş finansal raporlara karşı güven kaybına neden olduğu gibi aynı zamanda bağımsız denetim sırasında finansal raporlarda meydana gelebilecek hile ve usulsüzlüklerin ortaya çıkarılmasında kullanılan yöntemlerin yeniden gözden geçirilmesi ihtiyacını da doğurmuştur. Amerikan Sertifikalı Kamu Muhasebecileri Enstitüsü (AICPA) bünyesinde faaliyet gösteren “Denetim Standartları Kurulu”, bu ihtiyacı karşılamak ve hile ve usulsüzlüklere karşı yürüttüğü programa esas teşkil etmek üzere Ekim 2002’de “Finansal Raporların Denetiminde Hile ve Usulsüzlüklerin Ele Alınması” adlı denetim standardı olan SAS 99’u yayımlamıştır.

1. SAS 99 İLE İLGİLİ GENEL BİLGİLER

AICPA bünyesinde kurulan Hile ve Usulsüzlük ile Mücadele Birimi’nin (Fraud Task Force), hileli ve usulsüz finansal raporlarla ilgili olarak artan toplumsal kaygıları dindirmeye yönelik çalışmalarının sonucunda ortaya çıkan SAS 99, finansal raporlarda meydana gelebilecek hile ve usulsüzlüklerin azaltılmasında bağımsız denetçinin etkinliğini arttıracak yöntemleri içermektedir (Gilberto, 2005: 1).

SAS 99, yaşanan şirket skandallarından sonra hile ve usulsüzlük ile verilen mücadelede muhasebe mesleğinin en kararlı adımıdır. SAS 99;

- Bağımsız denetçilerin hile ve usulsüzlüklerin tespitine ilişkin önceki standartları nasıl uyguladıklarına ve o standartların nasıl geliştirilebileceklerine ilişkin akademik araştırmanın sonuçlarını
- Halka Açık Şirket Muhasebe ve Denetim Gözetim Kurulunun (POB) denetim etkinliğiyle ilgili yaptığı çalışmaları
- Finansal raporlama süreciyle ilgisi bulunan ellinin üzerinde çok çeşitli gruptan ve bireylerden gelen eleştirileri

kapsamaktadır. SAS 99, önceki standartların uygulamadaki yetersizlikleri dikkate alınarak hazırlanmış geniş kapsamlı bir denetim standardıdır ve yer alan gereklerin uygulanması denetçinin performansını ve hile ve usulsüzlükten kaynaklanan önemli yanlışlıkların tespit edilmesinde başarı şansını arttıracaktır.

Bağımsız denetçinin hile ve usulsüzlüklerin tespit edilmesine ilişkin yükümlülüğü, hile ve usulsüzlüklerin tespit edilmesine yönelik önceki denetim standartlarında olduğu gibi SAS 99'da da değişmemiştir. Ancak SAS 99, finansal raporlarda hatadan veya hile ve usulsüzlükten kaynaklanabilecek önemli yanlışlıkların var olup olmadığıyla ilgili makul bir güvence elde etmek için denetimin nasıl planlanması ve yürütülmesi gerektiğine ilişkin bağımsız denetçiye kılavuz sunmuştur.

SAS 99, finansal raporlarda meydana gelen hile ve usulsüzlüklerin tespitinin kesintisiz olarak süren bir süreç olduğunu ve tüm bağımsız denetim süresi boyunca dikkate alınması gerektiğini ifade etmektedir. Ayrıca SAS 99, tüm denetim süreci boyunca bağımsız denetçinin mesleki şüpheci bir tutum içinde olmasına büyük önem vermiştir. Bağımsız denetçinin denetlediği işletmeyle ilgili geçmiş tecrübelerini bir tarafa koymasının ve bu tutumu sürdürmesinin, SAS 99'un etkin bir şekilde uygulanabilmesinin en önemli şartı olduğu söylenebilir.

SAS 99, bağımsız denetçilerden, bağımsız denetimin başlangıcında finansal raporlarda meydana gelen olası hile ve usulsüzlükten kaynaklanan önemli yanlışlıklara ilişkin riskleri tespit etmelerini istemektedir. Olası riskleri belirlemek için;

- İşletme yönetimi ve işletme içindeki diğer şirket çalışanları ile ilgili araştırma yapılmasını
- Denetimin başlangıcında uygulanan analitik yöntemlerin sonuçlarının dikkate alınmasını
- İşletme içindeki hile ve usulsüzlüklere ilişkin risk faktörlerinin tespit edilmesini
- Bazı diğer bilgilerin dikkate alınmasını

istemektedir. SAS 99'da, bağımsız denetçinin risk faktörlerini daha kolay bir şekilde tespit etmesine yardımcı olmak üzere hile ve usulsüzlüklere ilişkin örnek risk faktörleri üç sınıf içinde yeniden düzenlenerek sunulmaktadır. Bu sınıflar hileli veya usulsüz bir eylem olduğunda genellikle var olan

1. Teşvik

2. Fırsat

3. Haklı görme

unsurlarıdır.

SAS 99'da, denetim planlamasının bir parçası olarak, işletmenin finansal raporlarında meydana gelebilecek olası hile ve usulsüzlükleri ve

işletmenin hile ve usulsüzlükten kaynaklanan önemli yanlışlık risklerine karşı hassas olduğu yerlerin belirlenmesi amacıyla, ekip üyeleri arasında fikir alışverişi yapılması ya da beyin fırtınası yürütülmesi şart koşulmuştur. Bu görüşme içinde, tüm ekip üyelerinin mesleki şüpheci bir tutum içinde olmalarının önemi vurgulanmaktadır.

SAS 99, bağımsız denetçinin hile ve usulsüzlükten kaynaklanan önemli yanlışlıklara ilişkin riskleri belirledikten sonra, bu risklerle ilgili işletmenin uyguladığı iç kontrol yöntemlerini değerlendirmesini ve bu kontrol yöntemlerini de dikkate alarak hile ve usulsüzlükten kaynaklanan önemli yanlışlıklara ilişkin riskleri değerlendirmesini istemiştir. Bunun yanında, işletme içindeki hile ve usulsüzlüğün ortaya çıkarılmasında, önlenmesinde ve caydırılmasında işletme yönetimi sorumlu olduğundan, denetçinin hile ve usulsüzlükten kaynaklanan yanlışlık riskleri hususunda yönetimin uygun iç kontrolleri düzenleyip düzenlemediğini ve bu kontrolleri uygulayıp uygulamadığını saptamasını istemiştir.

SAS 99, bağımsız denetçiden işletmenin hile ve usulsüzlüklere ilişkin iç kontrollerini de dikkate alarak gerçekleştirdiği risk değerlendirmesi sonrasında, denetim planlaması aşamasında oluşturulan denetim programlarının ve belirlenen denetim tekniklerinin, hile ve usulsüzlükten kaynaklanan önemli yanlışlıkları tespit etmek için yeterli olup olmadığına karar vermesini istemektedir. Hile ve usulsüzlükten kaynaklanan önemli yanlışlık riskleri ne kadar fazla olursa, yapılacak denetim çalışmalarının kapsamı da o kadar geniş olacaktır. SAS 99, bağımsız denetçinin risk değerlendirmesi sonrası hile ve usulsüzlükten kaynaklanan önemli olası yanlışlıkları tespit etmek için yapacağı denetim çalışmalarını üç sınıfa ayırmaktadır. Bu çalışmalar;

- Denetim uygulamasının geneli üzerinde etkisi olan çalışmalar

- Uygulanacak denetim tekniklerinin yapısını, kapsamını ve zamanlamasını etkileyen işlemler
- İşletme yönetiminin iç kontrollere önem vermemesi veya söz konusu kontrolleri aşması nedeniyle oluşabilecek ve hile ve usulsüzlükten kaynaklanan önemli yanlışlıkları tespit etmek için belli denetim tekniklerinin uygulanmasını içeren çalışmalar

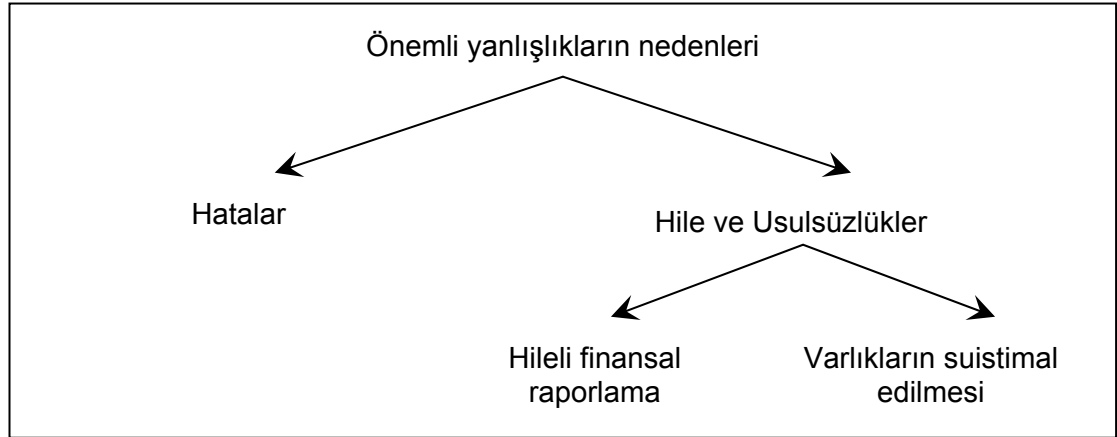
SAS 99'da, belirlenen risklere karşı uygulanacak denetim tekniklerine ilişkin olarak çok sayıda örnek denetim tekniği yer almaktadır. Ayrıca, bağımsız denetimin son aşamasında, denetçinin tespit edilen hile ve usulsüzlüklerle ilgili işletme yönetimine bilgi vermesini ve yaptığı tüm denetim çalışmalarını belgelendirmesini istemiştir.

2. SAS 99 KAPSAMINDA HİLE VE USULSÜZLÜĞÜN TANIMI

SAS 99, hile ve usulsüzlüğün geniş, yasal bir kavram olduğunu ve bağımsız denetçinin sorumluluğunun hile ve usulsüzlüğün varlığıyla ilgili adli kararlar vermek olmadığını belirtmektedir. SAS 99'da, işletme içindeki hile ve usulsüzlüklerin tespit edilmesinden ve önlenmesinden, işletme yönetiminin sorumlu olduğunu belirtilmiştir. Bağımsız denetçinin sorumluluğunun ise finansal raporlarda hile ve usulsüzlükten veya hatadan kaynaklanan "önemli yanlışlıklar" bulunmadığına dair "makul güvence" vermek olduğu vurgulanmaktadır. SAS 99'da hile ve usulsüzlüğün tanımı, finansal raporlarda önemli yanlışlıklara neden olan eylemin kasıtlı olarak yapılıp yapılmadığına göre yapılmaktadır ve bağımsız denetçinin denetim sırasında göz önünde bulunduracağı hile ve usulsüzlükler iki sınıf altında toplanmaktadır.

- **Hileli finansal raporlamadan kaynaklanan yanlışlıklar;** Finansal raporlarda kasıtlı olarak yanlışlıklar yapılması, önemli tutarların ve açıklamaların ihmal edilmesi

- **Varlıkların suistimal edilmesinden kaynaklanan yanlışlıklar;** İşletmenin varlıklarının çalınması veya suistimal edilmesi ve bu durumun finansal raporlardaki hileli ve usulsüz beyanlarla gizlenmesi

Şekil 3. Önemli Yanlışlıkların Nedenleri

SAS 99'a göre hile ve usulsüzlük üç aşamadan oluşan bir süreç gibi düşünülebilir.

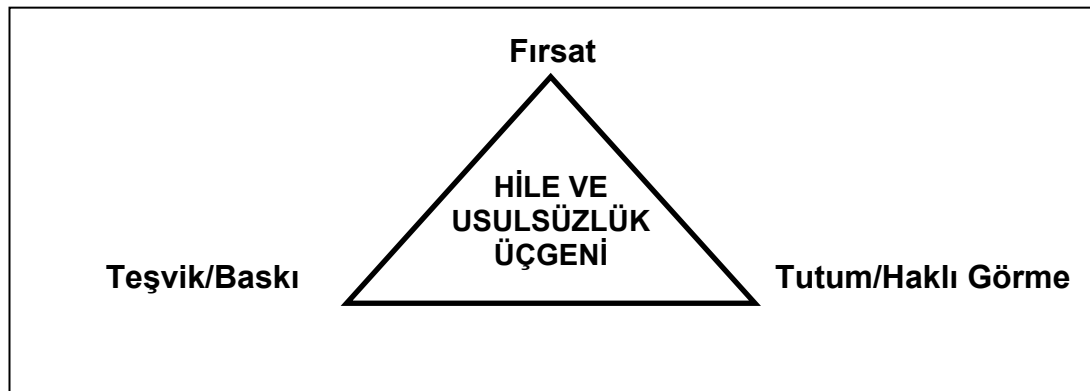
- Hileli ve usulsüz eylem gerçekleştirilir
- Hileli ve usulsüz eylemden fayda sağlanır
- Hileli ve usulsüz eylem gizlenir

Bağımsız denetim sırasında herhangi bir çalışanın hileli ve usulsüz eylemi gerçekleştirdiğini veya hileli ve usulsüz eylemden fayda sağladığını tespit etmek zor bir iştir. Finansal raporlarda, özellikle varlıkların suistimal edilmesinden kaynaklanan önemli yanlışlıkların varlığı tespit edildiğinde, gözlemlenmesi en muhtemel olan olay suistimali gerçekleştirenlerin eylemi gizleme çabalarıdır.

2.1 Hile ve Usulsüzlük Üçgeni

SAS 99'un 1. maddesinde, hileli ve usulsüz eylemlerin diğer suçlardan farklı olarak genellikle gizlendiği, bu nedenle hile ve usulsüzlükten kaynaklanan önemli yanlışlıkların tespit edilmesinin güç olduğu vurgulanmaktadır. Bununla birlikte, bağımsız denetçiler hileli ve usulsüz bir eylemi ispat edecek koşulları ve/veya olayları tespit edebilirler. Bu olaylar ve koşullar hile ve usulsüzlüğe ilişkin risk faktörleri olarak adlandırılmaktadırlar. SAS 99'da hile ve usulsüzlüğe ilişkin üç temel koşuldan bahsedilmiştir. Bu koşullar;

- **Teşvik veya Baskı;** Yönetim kademesinden veya diğer çalışanların hileli ve usulsüz eylem gerçekleştirmeleri için bir teşvik veya baskı unsuru olabilir.
- **Fırsat;** İşletme içinde hileli veya usulsüz eylem gerçekleştirmelerine fırsat yaratan koşullar mevcut olabilir
- **Tutum/Haklı Görme;** İşletme içindeki çalışanlar, gerçekleştirdikleri veya usulsüz eylemleri kendilerince haklı görmelerini sağlayan tutuma, karaktere veya ahlaki değerlere sahip olabilirler.

Şekil 4. Hile ve Usulsüzlük Üçgeni

Kaynak: Daniel D. Montgomery v.d., “Auditor’s New Procedures for Detecting Fraud”, Journal of Accountancy, cilt 193, sayı 3, 2002, s. 63

Bu koşullar, hile ve usulsüzlüğün varlığına kesin olarak işaret etmese de, hileli ve usulsüz eylemlerin var olduğu olaylarda bu risk faktörleri genellikle gözlemlenmektedir.

Hile ve usulsüzlüğe ilişkin risk faktörleri arkasındaki teori ilk kez “Other People’s Money: A Study in the Social Psychology of Embezzlement” adlı eserinde Donald R. Cressey tarafından ortaya koyulmuştur. Cressey zimmete para geçirmek suçundan hapse atılmış 200 kişiyle yaptığı görüşmeler sonucunda gerçekleştirilen hileli ve usulsüz eylemlerin üç ortak unsura sahip olduğunu belirlemiştir. Cressey, bu unsurları şu şekilde sıralamıştır (Cressey, 1973: 140-143);

- **Paylaşılamayan Finansal Sorunlar;** Hileli ve usulsüz eylemlerin gerçekleştirilmesinde, paylaşılamayan finansal sorunların bulunması önemli bir unsurdur. Cressey yaptığı araştırmada, karşılaştığı olayların tamamına yakınında faillerin, karşılaştıkları sorunların diğer kişilerle paylaşılamaz olduğunu düşündüklerini görmüştür.
- **Algılanan Fırsat;** Hile ve usulsüzlük üçgeni modeline göre tek başına paylaşılamayan finansal sorunun varlığı çalışanın hileli ve usulsüz eylem gerçekleştirmesi için yeterli değildir. Cressey’in kuramına göre hileli ve usulsüz eylemin gerçekleşebilmesi için hile ve usulsüzlük üçgeninde yer alan üç koşulunda var olması gereklidir (Wells, 2005: 17). Paylaşılamayan finansal sorunun varlığı, çalışanın hileli ve usulsüz eylemi gerçekleştirmesi için motivasyonu sağlarken aynı zamanda çalışanın yakalanmadan eylemi gerçekleştirmesini sağlayacak bir fırsata sahip olduğunu da hissetmesi gerekmektedir.
- **Haklı Görme;** Hile ve usulsüzlük üçgeninde yer alan üçüncü koşul haklı görmedir. Cressey’e göre haklı görme, hileli ve usulsüz eylem gerçekleştikten sonra eylemi mazur görmek için kullanılan “olgu sonrası”

bir araç değildir. Haklı görme, hileli ve usulsüz eylemi gerçekleştirmeden önce olması gereken ve eylemi gerçekleştirmeye teşvik eden motivasyonun bir parçası olan unsurdur (Wells, 2005: 18). Fail kendisini suçlu olarak görmediğinden, henüz hileli ve usulsüz hiçbir eylem gerçekleştirmeden önce eylemi kendince haklı görecektir bir psikolojik tutum içindedir. Haklı görme, failin meşru olmayan hareketini kendi kendine kabul ettirebilmesi için gereklidir. Fail hileli ve usulsüz eylemi gerçekleştirdikten sonra genellikle kendini haklı görmeye ilişkin tutumunu terk etmektedir.

Cressey çalışmasında, hile ve usulsüzlükten bahsedebilmek için hile ve usulsüzlük üçgeni içinde yer alan üç unsurunda aynı anda var olması gerektiğini vurgulamıştır. SAS 99 ise potansiyel olarak bir hileli ve usulsüz eylemin gerçekleşebilmesinin, hile ve usulsüzlük üçgeninde yer alan koşullardan birkaçının bir araya gelmesine bağlı olduğunu ileri sürmüştür.

2.2 Hile ve Usulsüzlüklere İlişkin Risk Faktörleri

Bağımsız denetimin planlanması ya da denetim sırasında, hile ve usulsüzlüğün varlığına işaret edebilecek birtakım koşullar ya da olaylar tespit edilebilir. Bu koşullar ve olaylar, hile ve usulsüzlüğe ilişkin risk faktörleri olarak adlandırılmıştır. Risk faktörleri, kesin olarak hile veya usulsüzlüğe işaret etmese de, hileli ve usulsüz eylemlerin olduğu olaylarda genellikle bu faktörler de gözlemlenmektedir. SAS 99'un ekinde hile ve usulsüzlüğe ilişkin bağımsız denetçinin denetim sırasında karşılaşılabileceği örnek risk faktörleri sunulmuştur. Örnek risk faktörleri, bağımsız denetçinin göz önünde bulunduracağı iki tür hile ve usulsüzlük olan hileli finansal raporlama ve varlıkların suistimal edilmesi içinde sınıflandırılmıştır. Ayrıca, risk faktörleri her iki sınıf içinde hile ve usulsüzlük üçgeninde yer alan üç temel koşul altında bölümlendirilmiştir. Hile ve usulsüzlüklere ilişkin risk faktörleri Ek 2'de sunulmuştur.

3. SAS 99 KAPSAMINDA HİLE VE USULSÜZLÜKLERİN ŞEKİLLERİ

SAS 99’da bağımsız denetçilerin denetim sırasında ele alacakları iki tür hile ve usulsüzlükten bahsedilmektedir. Bu hile ve usulsüzlükler standardın 6. maddesinde

- Hileli finansal raporlamadan kaynaklanan yanlışlıklar
- Varlıkların suistimal edilmesinden kaynaklanan yanlışlıklar

olarak tanımlanmıştır.

Tablo 6. Varlıkların Suistimal Edilmesi ve Hileli Finansal Raporlama

Varlıkların Suistimal Edilmesi	Hileli Finansal Raporlama
İşletme varlıklarının çalınması ve bu hırsızlığın finansal raporlarda önemli yanlışlıklara neden olması	Finansal raporlardaki tutarların açıklamaların bilinçli olarak yanlış beyan edilmesi veya ihmal edilmesi
Genellikle işletme çalışanları tarafından gerçekleştirirken yönetimin katkısı da olabilir	Genellikle yöneticiler tarafından gerçekleştirilir
Eylemi fırsat unsuru harekete geçirir	Eylemi teşvik unsuru harekete geçirir
Genellikle özel mülkiyetli işletmeler için sorun teşkil etmektedir	Hem özel mülkiyetli hem de halka açık işletmeler için sorun teşkil etmektedir.

Kaynak: AICPA Professional Development Staff, “Fraud in the Financial Statements: Common Frauds and Their Characteristics”, AICPA CPExpress Online Learning, (Erişim) http://courseware.university360.com/aicpa/CPEBytes/Courses/default.htm?course_id=KBT, 3 Mart 2008

Hileli finansal raporlamadan kaynaklanan yanlışlıklar, finansal raporlardan faydalananları kandırmak amacıyla finansal raporlardaki tutarların veya açıklamaların yanlış beyan edilmesi veya ihmal edilmesidir. Varlıkların suistimal edilmesinden kaynaklanan yanlışlıklar ise işletmenin varlıklarının çalınması ve bunun finansal raporlarda yanlış beyanlarla gizlenmesidir (Hsu ve Zhu, 2005: 415). Varlıkların suistimal edilmesinden kaynaklanan yanlışlıklar ve hileli finansal raporlamadan kaynaklanan yanlışlıklar arasındaki farklar yukarıda yer alan Tablo 6'da özetlenmiştir.

3.1 Hileli Finansal Raporlama

Para ve sermaye piyasalarının etkin bir şekilde çalışabilmesinin önemli koşullarından birisi, yatırımcıların ve borç verenlerin güvenilir finansal raporlara ulaşabilmeleri ve bu raporlara dayanarak yatırım ve kredi kararlarını vermeleridir. Hileli finansal raporlar bu bakımdan para ve sermaye piyasalarının etkinliğini ciddi şekilde tehdit etmektedir. Hileli finansal raporlama, bilinçli ve finansal rapor kullanıcılarını yanıltmaya yönelik olarak finansal raporların hazırlanmasıdır. Hileli finansal raporlama aşağıdaki yöntemleri içerebilir;

- Muhasebe kayıtlarının ve finansal raporların hazırlanmasında kullanılan destekleyici belgelerin tahrif edilmesi
- Olayların, mali işlemlerin veya diğer önemli bilgilerin finansal raporlarda yanlış beyan edilmesi veya bilinçli olarak ihmal edilmesi
- Miktarlara ve sınıflandırmaya ilişkin muhasebe ilkelerinin bilinçli olarak yanlış uygulanması
- Finansal raporlarda yer alan tutarlarla ve finansal raporların düzenlenmesi ve sunulmasında kabul edilen muhasebe politikalarıyla ilgili

açıklamalarının bilinçli olarak; hatalı yapılması, eksik yapılması veya yapılmaması

3.2 Varlıkların Suistimal Edilmesi

Varlıkların suistimal edilmesi, işletmenin sahip olduğu varlıkların çalınmasını veya zimmete geçirilmesini içermektedir. İşletmenin sahip olduğu varlıklar; tahsilâtların zimmete geçirilmesi, varlıkların çalınması veya işletmeye satın almadığı mallar veya hizmetler için ödeme yaptırılması gibi yollarla suistimal edilebilir. Varlıkların suistimal edilmesini, genellikle suistimali gizlemek için muhasebe kayıtlarında veya belgelerinde yapılan tahrifatlar takip etmektedir (AICPA Professional Development Staff, http://courseware.university360.com/aicpa/CPEBytes/Courses/default.htm?course_id=KBT, 3 Mart 2008). Bunun sonucunda finansal raporlar gerçeğe uygun olarak sunulmamaktadır. Çalışanlar tarafından suistimal edilen işletme varlıkları ve kullanılan yöntemler genel olarak aşağıda sıralanmıştır.

- **Ticari Alacaklar;** Ticari alacakların suistimal edilmesine ilişkin hile ve usulsüzlüklerin birçoğu müşterilerden yapılan tahsilâtların çalışan tarafından zimmetine geçirilmesidir. Zimmete geçirilen tahsilâtlar aşağıdaki yöntemlerle gizlenmektedir.
 - Çalışan A müşterisinden yaptığı ve zimmetine geçirdiği tahsilâtın ortaya çıkmasını önlemek için B müşterisinden yaptığı tahsilâtı A müşterisinin hesabına geçirir. C müşterisinden yaptığı tahsilâtı B müşterisinin hesabına geçirir ve bu süreç böyle devam eder.
 - Çalışan, zimmetine geçirdiği tahsilâtı gizlemek için, müşterinin hesabına satış iadeleri veya satış indirimleri gibi nakit girişi sağlamayan muhasebe kayıtları yapar.

- Çalışan, satış faturalarını asıl satış fiyatından daha düşük bir tutar göstermek üzere suretiyle değiştirir, müşteriden tahsilat yapıldığında fazla tutar çalışan tarafından suistimal edilir.
- **Stoklar;** Stoklar en çok kişisel kullanım amacıyla çalınmaktadır. Bu durum, daha çok stokta yer alan kalemin çalışan için bir tüketici olarak anlam ifade etmesi halinde yaşanmaktadır. Örneğin, bilgisayar çipleri küçük ve çalınması kolay parçalar olmasına rağmen çalışan için bir tüketici olarak değeri bulunmamaktadır. Hâlbuki işletme stokunda bulunan bir bilgisayar, fiziksel özelliklerinden dolayı çalışana değer ifade etmektedir. Bu nedenle bilgisayarın çipe göre çalınma olasılığı daha fazladır.
- **Alış faturaları;** Satın alma fonksiyonu, birçok küçük işletmede, zimmete geçirme suçu için en büyük risk alanını teşkil etmektedir. Alış faturalarında gerçekleştirilen hile ve usulsüzlüklere ilişkin en yaygın yöntem, hayalî şirketlerin düzenlediği faturalara ödeme yapmaktır.
- **Nakit;** Bir işletmenin, özellikle küçük işletmenin, kasasını suistimal etmenin en yaygın yolu, hileli ve usulsüz ödemeler yapmaktır. Hileli ve usulsüz ödemelerde, çalışan kasadan kendisine ödeme yapmaktadır ve kendisine yaptığı ödeme tutarını sene sonlarında kapatılan gider hesaplarına veya stok hesaplarına borç kaydederek gizlemektedir. Aynı zamanda, yüksek miktarlı nakit parayla uğraşan işletmeler de nakit paranın çalınmasına maruz kalabilir.
- **Bilgisayar hileleri;** Bilgisayarlar, muhasebe işlemlerinin yürütülmesinde vazgeçilmez bir unsur haline getirmiştir. Bilgisayarlı muhasebe sisteminde gerçekleştirilen hile ve usulsüzlükler, genelde hileli ve usulsüz belgeleri bilgisayara yükleyerek, programlar üzerinde oynayarak veya bilgisayar belleğindeki bilgilerin sonradan değiştirilmesi yoluyla gerçekleştirilmektedir (Soylu, 1988: 27).

4. SAS 99'DA MESLEKİ ŞÜPHECİLİK KAVRAMI

SAS 99'un en temel unsurlarından birisi mesleki şüpheciliktir. Aslında insan psikolojisinin incelenmesi olan mesleki şüphecilikle ilgili SAS 99'da detaylı açıklamalar yer almaktadır. Ayrıca, mesleki şüpheciliğin önemi vurgulanmakta ve denetim süreci içinde sorgulayıcı bir zihinsel kurguya² sahip olmanın gerekli olduğu yerlere işaret edilmektedir.

Her mesleğin kendisine özgü görevlerini yerine getirirken, belirli bir kafa yapısına sahip olunması gereklidir. Bağımsız denetçinin, denetimle ilgili görevleri yerine getirirken sahip olması gerekli kafa yapısı mesleki şüphecilik olarak adlandırılmaktadır (Beasley ve Carcello, 2007: 30).

Mesleki şüphecilik, bağımsız denetçinin denetimle ilgili görevini yerine getirirken, denetlediği kurumla ilgili geçmiş tecrübelerine bakmayarak, hile ve usulsüzlüğün kurumun herhangi bir yerinde gerçekleştirilmiş olabileceğini kabul etmesini ve sorgulayan bir zihne sahip olmasını istemektedir. Bunun yanında mesleki şüphecilik, çeşitli denetim teknikleriyle elde edilen denetim kanıtlarını ciddi bir şekilde incelemeyi ve her bir kanıtın hile ve usulsüzlüğe işaret edip etmediğini sorgulamayı içeren bir tutumdur. Mesleki şüphecilik konusunda mesleki ve akademik literatürde önemli çalışmalar yapılmıştır. Bu bölümde, AICPA tarafından bağımsız denetçileri bilgilendirmeye yönelik olarak yayımlanan CPEXpress adlı çevrimiçi yayının mesleki şüphecilikle ilgili bölümü genel hatlarıyla aşağıda özetlenmektedir.

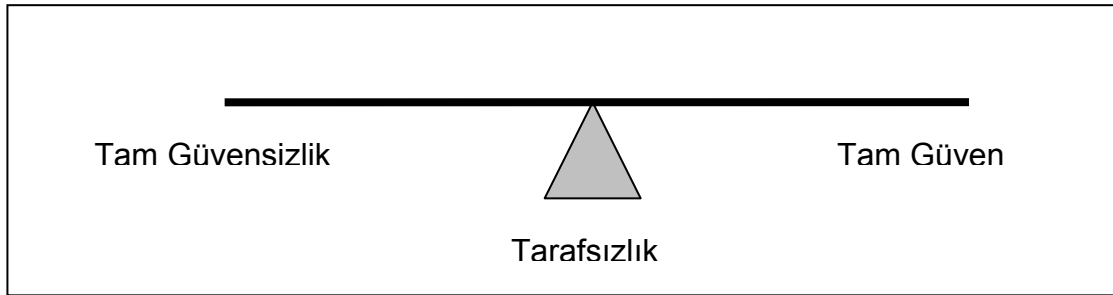
4.1 Davranış Şeklinin Önemi

SAS 99, finansal raporlardaki yanlışlıkları tespit etmede bağımsız denetçinin tutumunun çok önemli olduğunu vurgulamaktadır. Ayrıca SAS 99,

² Zihinsel kurgu bireylerin veya grupların bir sorunu belli bir yöntemle çözdükten sonra o yöntemle bağlı kalmalarına neden olan zihinde yerleşmiş varsayımları, yöntemleri ve işaretleri ifade eder.

bir bireyin herhangi bir görevi ifa ederken sahip olacağı zihinsel kurgunun, o görevi ifadaki başarısını etkileyeceği fikrini benimsemektedir. Nitekim bağımsız denetime getirilecek uygun bir zihinsel kurgunun kötü bir şekilde planlanan denetim yöntemlerini telafi edeceği açıktır. Bunun tersine, en iyi şekilde planlanmış denetim yöntemleri bile, eğer bağımsız denetçi nasıl uygulanacağını önemsemiyorsa, amaçladığı etkinliği sağlayamayacaktır.

Bağımsız denetçilerin, mesleki şüpheciliğin gereği olarak denetledikleri kuruma karşı tarafsız bir tutuma sahip olmaları gereklidir. Tarafsız tutumdan kastedilen, bağımsız denetçinin kurum yönetimine ve diğer çalışanlara, ne çok güvenmesi ne de güvensizlik duymasıdır. Bu zihinsel kurgu Şekil 5’de gösterilmiştir.

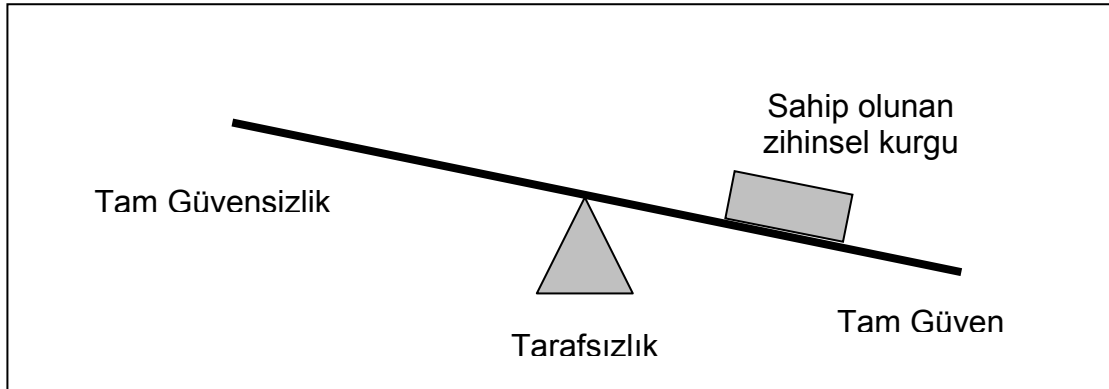

Şekil 5. Tarafsız Tutum

Kaynak: AICPA Professional Development Staff, “Fraud in the Financial Statements: Professional Skepticism and Brainstorming”, AICPA CPExpress Online Learning, (Erişim) http://courseware.university360.com/aicpa/CPEBytes/Courses/default.htm?course_id=KBS, 12 Mart 2008

Muhasebe Gözetim Kurulu tarafından yayımlanan raporun sonucuna göre, bağımsız denetçiler kurum yönetiminin kendilerine anlattıklarına çok fazla güvenmektedirler. Bu rapor, bağımsız denetçilerin denetim sırasında tespit ettikleri hile ve usulsüzlükleri her zaman yeteri kadar takip etmediklerini veya işletme yönetiminin kendilerine yaptıkları açıklamaları her zaman yeteri kadar doğrulamadıklarını belirtmektedir. Başka bir deyişle bağımsız denetçiler, Şekil 6’nın sol tarafında yer almaktadırlar ve tarafsızlıklarını

kaybetmektedirler. Bu durumun en önemli nedenleri arasında, uzun süreli müşteri ilişkileri ve bağımsız denetim hizmeti verilen işletmelerin çoğuna aynı zamanda danışmanlık hizmetleri verilmesi gösterilebilir.

Şekil 6. Sahip Olunan Zihinsel Kurgu

Kaynak: AICPA Professional Development Staff, “Fraud in the Financial Statements: Professional Skepticism and Brainstorming”, AICPA CPExpress Online Learning, (Erişim) http://courseware.university360.com/aicpa/CPEBytes/Courses/default.htm?course_id=KBS, 12 Mart 2008

4.2 İnsan Zihninin İşleyişi

SAS 99’a mesleki şüphecilik kavramının eklenmesinin en önemli amacı, bağımsız denetçilerin denetim sırasındaki tutum ve davranışlarını değiştirmektir.

Tutum; bir bireyin insanlar, nesneler, olaylar, eylemler, fikirler veya çevresindeki herhangi bir şey ile ilgili olumlu, olumsuz veya tarafsız değerlendirmesi olarak tanımlanabilir (Zimbardo ve Gerrig, 1996: 612). Tüm tutumlar uzun sürelidirler ve şiddetleri birbirinden farklılık gösterebilir. Bunun yanında tutumlar, geçmiş deneyimlerden oluşur ve gelecek davranışlara yön verirler. Davranış ise, bir bireyin diğer bireyler tarafından da doğrudan doğruya gözlemlenebilen yürümesi, konuşması gibi tüm eylemlerini kapsamaktadır.

Tutum davranışa tek başına ve doğrudan değil, ortamsal engellerle birlikte etki eder. Ortamsal engel kavramı, belirli bir tutumun ne zaman davranışa dönüşüp ne zaman dönüşmeyeceğinin anlaşılmasına yardımcı olur. Belirli bir davranışın ortaya çıkması o davranışın altında yatan tutumun güç derecesiyle, ortam engelinin gücü arasındaki etkileşimin bir sonucu olup aynı zamanda alışkanlık ve beklenti gibi etkenlerin de etkisindedir.

Bağımsız denetimde mesleki şüpheciliğin rolünü incelerken akla çeşitli sorular gelmektedir. Bu sorulardan bazıları şunlardır;

- Bağımsız denetçi denetim sırasında aldığı ve belirli bir zihinsel kurgu süzgecinden geçirdiği bilgilere dayanarak bir sonuca ulaşmaktadır. Bağımsız denetçinin sahip olduğu bu zihinsel kurgu, ulaştığı sonucu nasıl etkilemektedir?
- Bağımsız denetçinin müşterilerine karşı olan tutumlarında, hangi tahminler ve önyargılar gizlidir?
- Daha tarafsız bir konumda bulunabilmek için bu tahminlerden ve önyargılardan nasıl kurtulunabilir?

Bu soruların cevaplarını inceleyebilmek için, zihnin kendisine gelen bilgileri hangi süreçlerden geçirerek işlediği ve işlediği bu bilgilere dayalı olarak sonuçlara nasıl vardığı hususunda temel bilgilere sahip olunması gereklidir.

4.2.1 Varsayımlar Bireyin Gördüklerini Kendine Göre Düzeltmelerini Sağlarlar

Jerome Bruner ve Leo Postman tarafından yapılan deneyde, bir grup bireyden oyun kartlarına bakmaları ve gördüklerini tanımlamaları istenmiştir.

Normal oyun kartlarının içerisine, renkleri değiştirilmiş oyun kartları karıştırılmıştır (Örneğin deste içinde kırmızı kupa as yerine siyah kupa as yer almaktadır). Bu deneyde araştırmacılar, deneye katılanların normal olmayan kartları kendiliğinden düzelttiklerini ve siyah olan kupa asını sinek ası olarak bildirdiklerini gözlemlemişlerdir. Sonuç olarak, deneye katılanların varsayımları durumla ilgili bilinçlerini kısıtlamıştır.

Varsayımlar; kişilerle, olaylarla, nesnelerle vb. ilgili yaptığımız ve doğruluğunu kabul ettiğimiz önermelerdir. Varsayımlar, yaşadığımız dünyayı kavramada kararlılık sağırlar ve doğruluğunu kanıtlamaya gerek olmadığından çeşitli işleri yaparken zaman kazandırırılar. Diğer yandan, insanlar varsayımlarıyla çelişen yeni bilgileri kabul etmekte güçlük ekerler.

Birey, kendisine ulaşan bir uyarıcıyı eğer varsayımlarına uymuyorsa, kolaylıkla göz ardı edebilir. Örneğin, deneydeki deneklerin varsayımları kupa asının kırmızı olması gerektiği olduğundan, normal olmayan kupa asını kendiliğinden düzeltmişlerdir. Aynı olgu bağımsız denetçiler için de geçerlidir. Bağımsız denetçiler, elde ettikleri veya kendilerine gelen bilgiler varsayımlarına uymuyorsa, genellikle kendi varsayımlarına uydurma eğilimindedirler.

Varsayımların oluşmasında, geçmiş olaylar, kişisel tecrübeler, içinde yaşadığımız toplumun kültürü ve mesleki eğitim gibi faktörler rol oynamaktadır. Bu varsayımlar zamanla bireyin bir parçası haline gelmekte ve bunların doğruluğunu sorgulamamaktadır(De Bono, 1990: 92).

4.2.2 Gerçeği Birey Kendisi Oluşturur

Birçok felsefeci ve psikolog, bireyin gerçek olarak kabul ettiği şeyi aslında kendisine gelen bilgilerden kendisinin inşa ettiği sonucuna varmışlardır. Bireyin gerçek olarak bildiği şey aslında gerçeğin kişisel olarak

yakınlaştırılmasıdır. Robert Ornstein “Bilinç Psikolojisi” adlı kitabında bu süreci şu şekilde açıklamıştır; “Her birey çeşitli eşzamanlı yöntemlerle kendi kişisel dünyalarını seçer ve inşa ederler. Duyu organları çevreden bilgileri toplarken beyin bu bilgileri tanımlayıp ayıklar. Ayıklanan bu bilgiler, bireyin bilinci gerçeğin en yakın tahmini olacak şekilde inşa edilene kadar hafıza, beklentiler ve vücut hareketleri ile karşılaştırılır. Bu en yakın tahminler, bireyin farz ettiği dünyanın yapı taşlarıdır.

Bağımsız denetçiler, eğer denetledikleri kurumla ilgili bildikleri gerçeklerin, aslında kendi zihinlerinde oluşturdukları kavramlar olduklarını kabul ederlerse, bildikleri şeylerin birkaç ihtimalden birisi olduğu fikrini de kabul edebilirler. Örneğin, bağımsız denetçi denetlediği işletmede görev yapan sorumlu personeli dürüst olarak tanımaktadır. Ancak, gerçekte bağımsız denetçilerin personelle ilgili bilmediği yönler olabilir. Personelin hileli ve usulsüz eylem gerçekleştirmesine sebep olabilecek, kişisel baskıların veya teşviklerin farkında olamayabilir. Bu nedenle, bağımsız denetçilerin denetledikleri işletmeyle ilgili algılamalarının eksik veya önyargılı olabileceğini kabul etmeleri gerekir. Eğer bağımsız denetçiler kabul ettikleri gerçeklerin kendi zihinlerinde oluşturdukları kavramlar olduklarını kabul ederlerse, bu gerçekleri oluştururken daha şüpheli bir zihinsel kurguya sahip olmaya çalışabilirler.

4.2.3 Alışma ve Bilgilerin Sınıflandırılması

Psikolojide ilişkisiz öğrenmeye ait örneklerden birisi alışmadır. Alışma bir uyarıcıya üst üste maruz bırakılma sonucunda verilen tepkinin sayısında (sıklığında) veya şiddetinde gözlenen azalmadır (Wood, 1988: 2257). Örneğin, evinin yakınında demiryolu bulunan bir kişi, her gece aynı saatte geçen bir trenin sesine zamanla alışacağından, tren sesi kendisini ilk kez duyduğu zamanki kadar rahatsız etmeyecektir. Trenin geçiş saati değişirse, ses yeniden bu kişinin dikkatini çekmeye başlayacaktır. Bu olgu aynı nesne

üst üste görüldüğünde, nesneyi her seferinde aynı şekilde görme eğilimini açıklamaktadır.

Bilgilerin sınıflandırılması ise, bireyin kendisine gelen bilgileri düzenlemek ve yorumlamak için geliştirdiği psikolojik bir tepkidir. Zaman içinde bireyler bilgileri yorumlamak için belirli zihinsel kutucuklar geliştirir. Örneğin, bağımsız denetçiler denetim kanıtlarıyla ilgili olarak, denetim kanıtlarını güvenilir kabul etmelerini ve daha fazla araştırma yapmadan denetledikleri finansal bilgilerin doğru olduğu sonucuna varmalarını telkin eden, “doğruluğundan şüphe edilemez” zihinsel kutucuk oluşturabilirler.

Bilgilerin sınıflandırılması, bu bilgilerin yorumlanması ve analiz edilmesi için “kısa yol” haline gelmektedir. Birey, kendisine gelen bilgileri hızlı bir şekilde kontrol ederek, zihnindeki sınıflara yerleştirmektedir. Bu noktada birey, asıl bilgiyi değil, bilginin içinde yer aldığı sınıfı hatırlayacaktır. Birey, bilgileri çeşitli sınıflar içerisine yerleştirirken hızlı ve yüzeysel bir şekilde kontrol etmesine rağmen, her bir bilgiye bilginin kendi özelliklerini değil, içinde yer aldığı sınıfın özelliklerini atfetme eğilimindedir.

4.2.4 Özetleme

Birey kendisine aşırı miktarda bilgi geldiğinde, sorunu sadece kendisini ilgilendiren bilgileri seçerek çözmektedir. Ayrıca, bu bilgileri daha verimli bir şekilde işlemek için bazı kısa yollar benimsemektedir. Bu işlemlerin tümü, geçmiş deneyimlerden ve kültürel beklentilerden etkilenmektedir (Ornstein, 1972: 43). Bağımsız denetçilerin denetledikleri işletmelerle ilgili varsayımları ve denetim kültürünün “Müşteri Hizmeti” üzerinde ısrarı düşünülürse, bağımsız denetçilerin tarafsız bir konumun çok uzağında olmaları şaşılabacak bir durum değildir.

4.3 Bağımsız Denetçiler için Çıkarılacak Sonuçlar

Zihninin nasıl çalıştığına ilişkin genel bilgilerin, bağımsız denetçiler için bazı önemli sonuçları bulunmaktadır.

- **Varsayımların varlığını kabul etmek;** Belirli bir durumda, varsayımlar geliştirmek ve önyargılara sahip olmak insanın tabiatındandır. Bu önyargılardan kurtulmanın ve tarafsız bir zihinsel kurguya sahip olmanın ilk adımı, bunların varlığını kabul etmektir. Varsayımları, ortaya çıktıklarında ve verilecek kararları etkilemeye başladıklarında kolaylıkla fark edebilmek için nitelendirmek gereklidir. Örneğin, işe yeni başlamış bir bağımsız denetçinin, denetlenen işletmedeki çeşitli muhasebe politikalarını kavrayabilmek için işletme personeliyle birlikte çalıştığı bir durumu ele alalım. Bu durumda bağımsız denetçi, işletme personelinin işletme içindeki muhasebe politikalarına ilişkin en kapsamlı bilgiye sahip olduğu ve söylediklerinin doğru olduğuna dair bir varsayım geliştirebilir. Eğer bağımsız denetçi bu önyargının farkında olabilirse, en azından işletme personelinin anlattıklarına karşı şüpheli bir tutum içinde olma şansına sahip olur. Aksi takdirde bağımsız denetçinin işletme personelin anlattığı ve gerçekdışı hususları tespit etmek ve düzeltmek için çok az bir şansı olacaktır.
- **Periyodik olarak varsayımların sorgulanması;** Varsayımların birçoğu, geçerlilikleri düzenli olarak sorgulanmadıkları için alışkanlık halini almaktadırlar. Bu nedenle bağımsız denetçi, bilgileri alıp zihnindeki hangi sınıfa ait olduğunu tespit etmek yerine aynı bilgileri alıp denetlenen işletmeyle, yöneticilerle veya çalışanlarla ilgili varsayımlarına uyup uymadığını kontrol etmelidir. SAS 99, bağımsız denetçilere denetim kanıtlarını değerlendirirken varsayımlarını sorgulamalarını hatırlatmaktadır. Standardın 68. maddesinde, bağımsız denetçilere hile ve usulsüzlükten kaynaklanan yanlışlık riskleriyle ilgili varsayımlarını

sorgulamalarına yol açabilecek koşulların kapsamlı bir listesini sunmaktadır.

- **Alternatif sınıfları araştırmak;** Bağımsız denetçiler, denetledikleri işletmelerle ilgili öğrendikleri bilgileri, önceden belirledikleri sınıflara yerleştirme eğilimindedir. Alternatif sınıfların araştırılması ise hile ve usulsüzlüklere işaret edebilir.
- **Meselenin içyüzünü kavramaya yönelik uyarıcılar;** Herhangi bir şeyin içyüzünü kavrayabilmek için, bilgilerin önceden belirlenmiş sınıflar içine yerleştirilme sürecinin, harekete geçirici bir uyarıcı tarafından değiştirilmesi gereklidir. Bağımsız denetçiler, harekete geçiren bu uyarıcılar sayesinde çözülmesi gereken meselenin içine nüfuz edebilir (De Bono, 1990: 13). SAS 99'da "Tahrik Edici" uyarıcı olarak daha sonra bahsedilecek olan "Beyin Fırtınası"nın önemi vurgulanmıştır.

4.4 Mesleki Şüpheciliğin Uygulanması

SAS 99, bağımsız denetçilerden denetim kanıtlarının toplanması ve değerlendirilmesi sırasında mesleki şüpheciliği uygulamalarını istemektedir. Örneğin, mesleki şüphecilik bağımsız denetçinin;

- Önemli konular üzerinde işletme yönetiminin yaptığı açıklamaları, üçüncü şahıslarca doğrulama, uzman görüşüne başvurma, analitik yöntemlerin uygulanması gibi yollarla teyit etmesini
- Daha güvenilir denetim kanıtları elde etmek üzere ilave veya değişik denetim teknikleri uygulamasını

sağlayabilir.

Bağımsız denetçilerin mesleki şüpheciliği uygularken olması gereken yaklaşım tarzları, işletme yönetiminin açıklamalarına güvenmek fakat aynı zamanda doğrulamak olarak özetlenebilir. Aşağıdaki tabloda bağımsız denetçilerin mesleki şüpheciliklerini nasıl kaybettiklerine dair bazı nedenleri ve geri kazanmak için yapılabilecekleri sıralamaktadır.

Tablo 7. Mesleki Şüpheciliği Kaybetme Nedenleri ve Geri Kazanma Yolları

Mesleki Şüphecilik Neden Kaybedilir	Nasıl Geri Kazanılır
Kişisel İlişki: Denetlenen işletmeyle bağımsız denetçi arasında güvene dayalı uzun süreli bir ilişki olabilir. İşletmenin dürüstlüğü sorgulamak bu ilişkinin bozulması gibi görünebilir.	Araştırmanın ve doğrulamanın denetim çalışmalarının bir parçası olduğunun anlaşılması gerekir. Mesleki denetim standardı denetim kanıtlarının titizlikle toplanmasını istemektedir.
Geçmiş deneyim: Bağımsız denetçi şu şekilde düşünerek kendini haklı göstermeye çalışabilir “Denetlediğim işletmedeki hiçbir çalışan daha önce hileli ve usulsüz eylem gerçekleştirmeye teşebbüs etmedi şimdi niçin böyle bir şey yapsın?”	Yönetimi veya çalışanları hileli ve usulsüz eylem gerçekleştirmeye teşvik edebilecek kişisel durumlarında değişiklikler olabilir. İşletme içindeki kontrollerde hileli ve usulsüz eylem gerçekleştirmeye olanak tanıyan değişiklikler olabilir.
Sadece muhasebecilerle görüşülmesi: Bağımsız denetim sırasındaki araştırmaların pek çoğu denetçinin sahip olduğu varsayımları destekleyen muhasebe personeliyle ilgili olmaktadır.	Muhasebe bölümünün dışındaki personelle görüşülmesi gereklidir. İşletmenin diğer bölümlerindeki personelle konuşarak işletme yönetiminin sorulara verdikleri cevapların teyit edilmesi gereklidir.

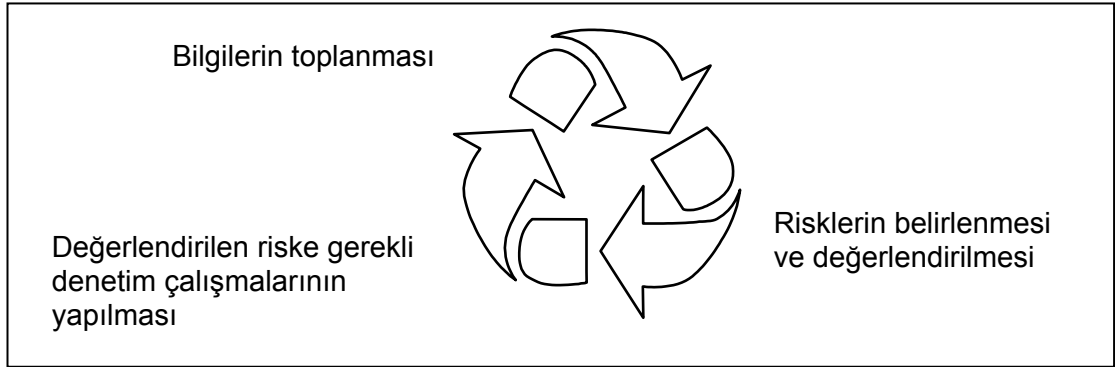
Kaynak: AICPA Professional Development Staff, “Fraud in the Financial Statements: Professional Skepticism and Brainstorming”, AICPA CPExpress Online Learning, (Erişim) http://courseware.university360.com/aicpa/CPEBytes/Courses/default.htm?course_id=KBS, 12 Mart 2008

5. SAS 99 KAPSAMINDA HİLE VE USULSÜZLÜKLERİN TESPİT EDİLME PROSEDÜRÜ

SAS 99 bağımsız denetçilerden, hile ve usulsüzlüklerin ele alınmasını tüm denetim sürecinin bir parçası olarak düşünmelerini istemektedir. Hile ve usulsüzlüğün ele alınması, denetim sürecinden farklı ya da denetime sonradan eklenmiş bir görev değildir (AICPA Professional Development Staff, http://courseware.university360.com/aicpa/CPEBytes/Courses/default.htm?course_id=KBU, 25Mart 2008). SAS 99 bağımsız denetçinin;

- Hile ve usulsüzlükten kaynaklanan önemli yanlışlıkları belirlemek için gerekli bilgileri topladığı
- Riskleri belirlediği
- İşletmenin program ve kontrollerini dikkate alarak riskleri değerlendirdiği
- Değerlendirme sonuçlarına göre gerekli denetim çalışmalarını yaptığı

bir süreci tanımlamaktadır. (Ramos, 2003:28). Bağımsız denetçilerdeki genel eğilim ise, sürece ilişkin adımları sırasıyla atmak ve son adımı da atınca denetim görevinin bittiğini düşünmeleridir. Aslında SAS 99'un 3. maddesinde, denetimin doğrusal olmayan ve tekrarlayan bir süreç olduğu belirtilmektedir. Standartta belirtilen adımlar belirli bir sıraya göre atılmamalı, farklı denetim görevleri için farklı şekillerde uygulanmalıdır. Ayrıca, denetim süreci belirtilen son adımın atılmasıyla tamamlanmayan, dairesel biçimde devam eden bir süreçtir. Denetim tekniklerinin sonuçları, riskleri belirlemek için gerekli bilgi haline gelmekte ve yeni bir süreç başlamaktadır. Bağımsız denetçi, denetimle ilgili sonuca varmak için yeterli kanıt elde edene kadar bu süreç devam etmektedir.

Şekil 7. Denetim Süreci

Kaynak: Michael Ramos, “Auditors’ Responsibility for Fraud Detection”, Journal of Accountancy, cilt 195, sayı 1, 2002, s. 36

5.1 Hile ve Usulsüzlüklerin Tespitinde Bağımsız Denetçinin Sorumluluğu

SAS 99’un 1. maddesine göre bağımsız denetçinin denetimle ilgili genel sorumluluğu, finansal raporlarda hatadan veya hile ve usulsüzlükten kaynaklanan önemli yanlışlıkların olmadığı hususunda makul güvence sağlamaktır. Bağımsız denetçinin yükümlülüğü gerçekleşebilecek hile ve usulsüzlükleri tespit etmek değil makul güvence kapsamında hile ve usulsüzlükten kaynaklanan önemli yanlışlıkları tespit etmektir. Bu tanım içindeki iki temel kavramın açıklanması gereklidir.

- **Makul güvence;** Güvence bağımsız denetçinin denetim sonunda elde ettiği kesinlik düzeyine ilişkin ölçüdür Makul güvence kavramı bağımsız denetçinin finansal raporların doğruluğunun garantörü olmadığını ifade etmektedir (Law, 2008:161).
- **Önemlilik;** Muhasebe bilgilerindeki unutmaların ve yanlış düzenlemelerin, bu bilgileri kullananların kararlarını etkileyecek veya değiştirecek büyüklükte olmasıdır. Önemlilik, mutlak kesinlik içeren kavram değildir.

Önemlilik ölçüsü karşılaşılan duruma göre değişim göstermektedir; çünkü önemli niceliksel faktörlerin yanı sıra niteliksel faktörler de etkilemektedir

5.2 Denetim Ekibinin İletişimi ve Beyin Fırtınası

SAS 99, denetim ekibinden, denetlenen işletmenin finansal raporlarının nerelerde ve nasıl hile ve usulsüzlükten kaynaklan yanlışlıklara maruz kalabileceğiyle ilgili fikir alışverişi veya “Beyin Fırtınası” yapmasını istemektedir. Beyin Fırtınası oturumu, SAS 99’da yapılması seçimlik olmayan zorunlu bir yöntemdir ve uygulanmasında diğer denetim tekniklerinin uygulanmasıyla aynı mesleki titizlik gösterilmelidir. Beyin Fırtınası oturumları düzenleme fikri oldukça yeni olduğundan, bazı zorlukları da beraberinde getirmektedir. Tecrübeli ekip üyelerinin oturuma hâkim olması, bazı ekip üyelerinin oturuma katılmaya isteksiz olması veya birlikte çalışan grupta oluşan kararlara ters düşmek kaygısı ile yeni fikirlerin gelişmemesi tehlikeleri bulunmaktadır. Beyin fırtınası oturumunun amaçladığı etkinliği sağlayabilmesi için bu tehlikelerin ortadan kaldırılması gereklidir.

5.2.1 Beyin Fırtınası Oturumunun Amaçları

Beyin fırtınası oturumu düzenlemenin başlıca iki amacı vardır. Birinci amacı doğal olarak stratejiktir. Beyin fırtınası sonucunda bağımsız denetim ekibinin;

- Denetim ekibi içindeki tecrübeli denetçilerin denetlenen işletmeyle ilgili sahip olduğu tecrübeleri
- Denetlenen işletme içinde hileli ve usulsüz eylemin nasıl gerçekleştirilmiş ve gizlenmiş olabileceğini

iyi bir şekilde kavramış olması gereklidir (Beasley ve Jenkins, 2003: 32).

Beyin fırtınası oturumunun ikinci amacı ise bağımsız denetimin yürütülebilmesi için gerekli uygun bir üst yönetim yaklaşımını³ belirlemektir (Beasley ve Jenkins, 2003: 33). Bağımsız denetçiler uzun zamandır, bir işletmenin iç kontrollerinin değerlendirilmesi kapsamında, kontrol ortamının ve işletme yönetimi tarafından uygun bir üst yaklaşım belirlenmesinin önemini fark etmişlerdir. Gerçekten de uygun bir işletme kültürü, işletmenin iç kontrollerine de yansiyarak hile ve usulsüzlükten veya hatadan kaynaklanan yanlışlıkların tespit edilmesinde, iç kontrollerin çok daha etkin olmasına neden olacaktır.

SAS 99'da bu gerçeği göz önüne alarak, aynı yaklaşımı bağımsız denetimin kendisine uygulamaktadır. Beyin fırtınası toplantılarının sorgulayıcı zihne sahip bir tutum içinde yürütülmesi istenerek, hem mesleki şüphecilik için uygun ölçüyü hem de denetim görevi için gerekli kültür belirlenmeye çalışılmaktadır. Toplantılar sonucunda, baş denetçi tarafından oluşturulacak ve mesleki şüpheciliği vurgulayan denetim kültürü, tepeden tabana doğru tüm denetim ekibine yayılacak ve tüm denetim çalışmalarının çok daha etkin bir şekilde yapılmasını sağlayacaktır.

5.2.2 Devamlı İletişim

SAS 99, beyin fırtınası toplantılarını sadece denetim sürecinin planlanması aşamasıyla sınırlandırmamıştır. Bu toplantılar, fikir alışverişinde bulunmak üzere bilgi toplama sürecinin herhangi bir bölümünde düzenlenebilir. Bunun yanında beyin fırtınası toplantısı, tüm denetim ekibinin denetim sırasındaki tecrübelerini ve tespit edilen bulguları paylaşmak ve hile ve usulsüzlükten kaynaklanan yanlışlıklara karşı uygulanan işlemlerin uygun

³ Üst yönetim yaklaşımı, bir kurum içinde kurum yöneticilerinin açıklığa, doğruluğa, dürüstlüğe ve ahlaki davranışlara ilişkin önderliğini ve taahhütlerini anlatan bir terimdir.

olup olmadığını değerlendirmek üzere, denetimin sonuna doğru düzenlenebilir.

Ayrıca, SAS 99'da; bağımsız denetime katılan ekip üyelerinin tüm denetim boyunca hile ve usulsüzlükten kaynaklanan önemli yanlışlık riskleriyle ilgili olarak birbirleriyle iletişim içinde olmaları istenmiştir. Nitekim SAS 99'un 74. maddesinde, denetimden sorumlu baş denetçiden sadece beyin fırtınası toplantısı sırasında değil tüm denetim boyunca ekip üyeleri arasında etkin bir iletişim sağlaması istenmiştir.

5.3 Risk Faktörlerinin Belirlenmesi İçin Gerekli Bilgilerin Toplanması

Bağımsız denetçinin, denetim planlamasının bir aşaması olarak uygulanacak denetim tekniklerinin, zamanlamasını ve kapsamını belirleyecek olan denetim riskini belirlemesi gereklidir. Denetim riski denetlenmeden önceki haliyle finansal raporlarda yanlışlık veya hile ve usulsüzlükten kaynaklanan önemli yanlışlık bulunma olasılığıdır (Waller, 1993: 785). Denetim riskinin belirlenebilmesi için bağımsız denetçinin, işletmeyle ilgili çeşitli kaynaklardan bilgi edinerek risk faktörlerini belirlemesi ve değerlendirmesi gereklidir.

5.3.1 Yönetim ve Sorumlu Kişilerle İlgili Araştırma

Hile ve usulsüzlük olaylarını inceleyen uzmanlar, işletme içinde bir hile ve usulsüzlük gerçekleştiğinde, bilgisi olanlara veya şüphelenilen kişilere sorulduğunda genellikle hile ve usulsüzlüğü açığa çıkardığını belirtmektedirler (AICPA Professional Development Staff, http://courseware.university360.com/aicpa/CPEBytes/Courses/default.htm?course_id=KBU, 25 Mart 2008). Ayrıca, hileli ve usulsüz eylem işletme içinde herhangi bir yerde gerçekleştirilmiş olabilir ve işletme içindeki herhangi bir

Çalışanın hile ve usulsüzlüğü tespit etmeye yarayacak bilgisi bulunabilir. Bu nedenlerle SAS 99, bağımsız denetçilerin gerçek veya sözde hile ve usulsüzlük olayıyla ilgili bilgilerini öğrenmek için, yöneticiler ve işletme içindeki diğerk çalışanlarla ilgili geniş kapsamlı araştırmalar yapmalarını istemektedir. İşletme çalışanlarıyla ilgili araştırmalar muhasebe bölümüyle sınırlandırılmamış, işletme içinde denetim kurulu veya iç denetim bölümü bulunması halinde bu gruplarla ilgili araştırmaların da yapılması zorunlu kılınmıştır. Bu araştırmalar, çalışanların işletme içinde bilinen veya şüphelenilen hile ve usulsüzlükle ilgili görüşlerini kapsamalıdır.

5.3.1.1 Yönetimle İlgili Araştırmalar

SAS 99'un 20. maddesinde, işletme yönetimiyle ilgili yapılması gerekli araştırmalar aşağıdaki şekilde sıralanmıştır.

- Yönetimin, işletmeyi etkileyen herhangi bir hile ve usulsüzlüğe veya şüphelenilen hile ve usulsüzlüğe ilişkin bilgisinin olup olmadığı
- Yönetimin, işletmeyi etkileyen bilinen veya şüphelenilen hile ve usulsüzlüğe ait iddialar hakkında bilgisinin olup olmadığı (Bu bilgi çalışanlardan, eski çalışanlardan, finansal analistlerden, yatırımcılardan vb. gelebilir)
- Yönetimin, işletme içindeki hile ve usulsüzlükle ilgili risklere karşı yaklaşımı (İşletmenin kendi teşhis ettiği belirli riskler veya hile ve usulsüzlük riskinin olabileceğı hesap kalemleri veya mali işlemler)
- İşletmenin, teşhis ettiği belirli hile ve usulsüzlükleri önlemek, yoksa hile ve usulsüzlük risklerini azaltmak, caydırmak ve teşhis etmek için oluşturduğu programlar ve kontroller ve işletmenin bu programları ve kontrolleri nasıl uyguladığı

- Hile ve usulsüzlük riskinin oluşabileceği belirli birimlerin veya faaliyet alanlarının varlığı
- Yöneticilerin, çalışanlara iş teamülleri ve ahlaki değerlerle ilgili görüşlerini iletip iletmediği, eğer iletiyorsa nasıl iletildiği

Araştırmaların bazıları, yöneticilerin hile ve usulsüzlük hakkında bilgisini gerektirdiğinden, bağımsız denetçilerin yöneticileri bu konularda eğitmesi gerekmektedir (AICPA Professional Development Staff, http://courseware.university360.com/aicpa/CPEBytes/Courses/default.htm?course_id=KBU, 25 Mart 2008). SAS 99'da yer alan kılavuz bağımsız denetçilere bu konuların tartışılması için gerekli temel bilgileri sağlamaktadır.

5.3.1.2 İşletme İçindeki Diğerleriyle İlgili Araştırmalar

Bağımsız denetçiler, çoğunlukla denetledikleri işletmeyle ilgili araştırmalarını finansal raporlama süreci içinde yer alan personelle sınırlandırmaktadırlar (AICPA Professional Development Staff, http://courseware.university360.com/aicpa/CPEBytes/Courses/default.htm?course_id=KBU, 25 Mart 2008). Bu yaklaşım, muhasebe personelinin direkt bilgisi olduğu konularda (Örneğin işlemlerin nasıl kaydedildiği ve kontrol edildiği) yeterlidir. Ancak, muhasebe personeline ilk elden bilgiye sahip olmadıkları konular hakkında (Örneğin stoktaki malzemelerin sayım yöntemi veya tesellüm koşulları) soru sorulması denetimin etkinliğini azaltacaktır. Önceki denetim uygulamalarındaki bu eksikliği dikkate alan SAS 99, bağımsız denetçilerin işletme içindeki diğerleriyle (örneğin muhasebe bölümü dışındaki çalışanlar) ilgili kapsamlı araştırmalar yapmalarını zorunlu kılmaktadır. SAS 99, bağımsız denetçilerden;

- Finansal raporlamayla direkt ilgisi bulunmayan işletme personeliyle

- Karmaşık veya nadir görülen mali işlemlerle ilgili bilgisi olanlarla
- İşletme avukatlarıyla

ilgili araştırmalar yapmalarını önermektedir. Ayrıca SAS 99 bağımsız denetçilerden, araştırmalarını sadece üst yönetimle sınırlandırmamalarını, değişik kademelerdeki çalışanlarla ilgili araştırmalar yapmalarını önermektedir.

İşletmedeki diğerleriyle ilgili araştırmalar yapılmasının iki temel sebebi vardır (AICPA Professional Development Staff, http://courseware.university360.com/aicpa/CPEBytes/Courses/default.htm?course_id=KBU, 25 Mart 2008);

- **Hile ve usulsüzlükle ilgili ilk elden bilgi;** Hile ve usulsüzlük olayı işletme içinde herhangi bir yerde veya kademede gerçekleşebilir. İşletme içindeki herhangi biri, gerçekleştirilen ve gizlenen hile ve usulsüzlüğü görmüş olabilir. Bağımsız denetçilerin bu kişilerle ilgili araştırma yapmaları, hile ve usulsüzlük olayını açığa çıkarma olasılıklarını arttırmaktadır.
- **Diğerlerinin beyanlarının doğrulanması;** İşletme personeli diğer çalışanlar tarafından yapılan beyanları doğrulayabilir veya işlerin nasıl yürüdüğüne ilişkin farklı bakış açıları sağlayabilir. Örneğin, muhasebe bölümü çalışanları bağımsız denetçiye stokların muhafaza edilmesine ilişkin kontrol yöntemleriyle ilgili bilgi sağlarken, depo çalışanları bu kontrollerin pratikte nasıl uygulandığına ve hatta nasıl suistimal edilebileceğine ilişkin bilgiler sağlayabilir.

5.3.2 Diğer Araştırmalar

SAS 99, bağımsız denetçilerin yöneticilerle ve işletme içindeki diğerleriyle ilgili yapacakları belirli özellikteki araştırmaları sıralamıştır. Ancak, bağımsız denetçileri, sıralanan araştırmalarla sınırlandırmamıştır. Aslında, araştırmalar bağımsız denetçilerin hile ve usulsüzlükten kaynaklanan önemli yanlışlıkları belirlemekte ve değerlendirmekte faydalı olacak bilgileri toplamak ve doğrulamak için kullanacakları etkin denetim teknikleridir. Örneğin bağımsız denetçiler;

- Hile ve usulsüzlükten kaynaklanan önemli yanlışlıklara neden olabilecek teşvik/baskı fırsat veya tutum/haklı gösterme koşullarının belirlenmesinde
- Yevmiye kayıtlarına ilişkin işletme kurallarının, yöntemlerinin ve kontrollerinin kavranmasında
- İşletme yönetiminin hangi koşullarda “yetki aşımı” yapabileceğinin belirlenmesinde
- Gelirin tanınmasına ilişkin kuralların ve yöntemlerin kavranmasında

araştırmalardan faydalanabilirler. Bu konularla ilgili araştırmaların birçoğu yöneticiler veya muhasebe bölümü dışındaki çalışanlara yöneltilmelidir. SAS 99’da sıralanan örnek araştırmalar Ek 3’de sunulmuştur.

5.3.3 Analitik İnceleme Prosedürlerinin Planlanması

Bağımsız denetçilerin, hile ve usulsüzlükten kaynaklanan önemli yanlışlıkları tespit etmekte başarısız olmalarının nedenlerinden birisi de, finansal raporlardaki cari tutarları geçmiş tutarlardan ve diğer bilgilerden ayrı inceleme eğilimleridir. Bu nedenle SAS 99, bağımsız denetçilerden hile ve

usulsüzlükten kaynaklanan önemli yanlışlıkların belirlenmesinde, analitik inceleme prosedürlerinin sonuçlarından faydalanmalarını istemektedir.

Denetim ve finansal raporlar üzerinde etkisi olan ve sorunlara işaret edebilecek olağandışı işlemleri, olayları, tutarları, oranları veya trendleri belirlemek amacıyla, analitik inceleme prosedürlerinin denetimin planlanması aşamasında uygulanması gereklidir. Analitik inceleme prosedürleri, finansal ve finansal olmayan veriler arasındaki makul ilişkilerin incelenmesi vasıtasıyla finansal bilgilerin değerlendirilmesidir.

5.4 Risk Faktörlerinin Değerlendirilmesi

SAS 99, bağımsız denetçilere toplanan bilgilerin değerlendirilmesi ve hile ve usulsüzlükten kaynaklanan önemli yanlışlıklara neden olabilecek risklerin belirlenmesi için geniş kapsamlı bir kılavuz sunmaktadır. Bu kılavuz, gelirle ilgili muhasebe kayıtlarının, tüm işletmelerde hile ve usulsüzlük riski taşıdığı varsayımını içermektedir. Ayrıca SAS 99, bağımsız denetçilerin hile ve usulsüzlük risklerini değerlendirirken, işletmenin hile ve usulsüzlük riskleriyle ilgili iç kontrol politikalarını ve prosedürlerini dikkate almalarını istemektedir.

Hile ve usulsüzlüğe ilişkin risk faktörlerini belirlemek için gerekli bilgilerin toplanmasından sonraki adım; toplanan bilgilerin, hile ve usulsüzlük üçgeninde yer alan koşulların da dikkate alınarak analiz edilmesidir. SAS 99, hile ve usulsüzlükten kaynaklanan önemli yanlışlıkların belirlenmesinde, bağımsız denetçilerin mesleki yargılarını kullanmalarının önemine işaret etmektedir.

Hile ve usulsüzlüğe ilişkin risk faktörlerinin belirlenmesinde, hile ve usulsüzlüğün varlığına işaret edebilecek örnek risk faktörlerini dikkate almak önemlidir. Bu nedenle SAS 99, bağımsız denetçilere yol gösterebilecek örnek

risk faktörlerini teşvik/baskı, fırsat ve haklı gösterme kategorileri altında sınıflandırmıştır.

AICPA'nın hile ve usulsüzlüklerin tespitiyle ilgili yayımladığı bir önceki standart olan SAS 82'nin nasıl uygulandığına ilişkin yapılan araştırma, bağımsız denetçilerin hile ve usulsüzlüklere ilişkin riskleri tespit etmekte başarılı olduklarını fakat ortaya çıkan riskleri kontrol etmek için uygun denetim testlerini planlamada ise aynı başarıyı gösteremediklerini göstermiştir. Denetim testleri, bağımsız denetçinin;

- İşletmenin iç kontrol yapısını
- Kontrol yapısında yer alan prosedürlerin fiilen uygulanıp uygulanmadığını
- Finansal raporlarda yer alan dönem sonu bakiyelerin doğruluğunu
- Muhasebe işlemlerinin uygun bir şekilde kaydedilmiş, sınıflandırılmış ve özetlenmiş olup olmadığını

anlamak için gerçekleştirdiği işletme çalışanlarıyla görüşme, belge ve kayıtların gözden geçirilmesi, gözlemlene, maddilik testleri, analitik inceleme prosedürleri vb. gibi testlerdir (Bozkurt, 2006: 181).

Denetim testlerinin etkin bir şekilde planlanması, belirlenen risklerin etkin sentezine dayanmaktadır. Sentez bir denetim sürecinde, risklerin belirlenmesi ve denetim testlerinin planlanması aşamalarını birbirine bağlamaktadır (Ramos, 2003: 32). Risk sentezinin denetim sürecinden

çıkarılması durumunda, risklerin belirlenmesi ve uygun denetim testlerinin planlanması arasındaki bağlantı kopacak ve planlanan denetim testleri risklere etkin şekilde cevap veremeyecektir.

Risklerin değerlendirilmesi aşaması, çoğu bağımsız denetçi tarafından belirlenen risklere yüksek orta veya düşük şeklinde değerler vermek olarak algılanmaktadır. SAS 99'da ise, "değerlendirme" kavramıyla, bağımsız denetçilerin belirledikleri hile ve usulsüzlüklere ilişkin riskleri;

- İşletmenin nerelerde hile ve usulsüzlükten kaynaklanan önemli yanlışlıklara maruz kalabileceğini
- Olası hile ve usulsüzlüklerin türlerini
- Önemli yanlışlıkların nasıl gizlenebileceğini

tespit etmeye yönelik olarak bir araya getirmeleri ima edilmektedir. SAS 99'un 35–42 maddelerinde, belirlenen risklerin etkin bir şekilde sentez edilebilmesi için bağımsız denetçilere takip edebilecekleri yöntemler sunulmaktadır.

5.4.1 Hile ve Usulsüzlük Üçgenini Kurulması

Bağımsız denetçilerin belirledikleri risklerde; sezgilerinden, mesleki yargılarından ve tecrübelerinden faydalanarak hile ve usulsüzlük üçgeninde yer alan koşulların varlığını araştırmaları, hile ve usulsüzlükten kaynaklanan önemli yanlışlıkları tespit etmek için önemlidir. Bağımsız denetçilere yardımcı olması amacıyla, SAS 99'un ekinde örnek risk faktörleri hile üçgeninde yer alan Teşvik/Baskı, Fırsat ve Haklı Görme koşullarına göre sınıflandırılmıştır. SAS 99'a göre, üç koşulun da aynı anda mevcut olması, hile ve usulsüzlükten kaynaklanan önemli yanlışlık riskini arttırmaktadır. SAS 99'un 35. ve 36. maddelerinde, bağımsız denetçilere koşullardan herhangi birisinin

mevcut olmadığı durumlarda bile hileli ve usulsüz eylemin gerçekleşmiş olabileceği hatırlatılmaktadır. Örneğin, “Haklı Görme” koşulu hile ve usulsüzlük üçgeninin psikolojik unsuru olduğundan tespit edilmesi zordur. Bu nedenle, bağımsız denetçilerin haklı gösterme koşulunu gözlemleyemedikleri durumlarda, hile ve usulsüzlükten kaynaklanan önemli yanlışlıklar bulunmadığı sonucuna varmamaları gerekir.

5.4.2 Riskin Özellikleri

Bağımsız denetçilerin olası hile ve usulsüzlük risklerini değerlendirirken;

- Hile ve usulsüzlüğün türünü (Hileli Finansal Raporlama veya Varlıkların Suistimal Edilmesi)
- Riskin finansal raporlarda olası önemli yanlışlıklara neden olabilecek büyüklükte olup olmadığını
- Riskin finansal raporlarda önemli yanlışlıklara neden olma olasılığını
- Riskin finansal raporun tümüyle mi yoksa belli hesaplarla mı ilgili olduğunu

belirlemeleri önemlidir.

5.4.3 Gerekli Hile ve Usulsüzlük Değerlendirmeleri

SAS 99’a göre, bağımsız denetçilerin hile ve usulsüzlükten kaynaklanan önemli yanlışlık riskini değerlendirirken aşağıdaki unsurları dikkate almaları gerekmektedir.

- Finansal raporlarda meydana gelen hile ve usulsüzlüklerin büyük bir çoğunluğu, gelirle ilgili muhasebe kayıtlarının usulsüz olarak yapılmasından kaynaklanmaktadır. Bu nedenle SAS 99, bağımsız denetçilerin her denetim görevinde, gelirle ilgili muhasebe kayıtlarının hile ve usulsüzlükten kaynaklanan önemli yanlışlık riski içerdiğini kabul etmeleri gerektiğini ifade etmektedir. SAS 99'un 83. maddesine göre, eğer bağımsız denetçi gelir kayıtlarının hile ve usulsüzlükten kaynaklanan önemli yanlışlık riski içermediğini belirtiyorsa, bu kanaatin nedenlerini belgelendirmesi gereklidir.
- Yönetimin kontrol aşımına ilişkin riskler önceden tahmin edilemeyen unsurlardır. Bu nedenle, bağımsız denetçinin kontrol aşımına ilişkin riskleri belirlemek ve değerlendirmek için denetim teknikleri planlaması zor bir görevdir. SAS 99, bu zorluğu dikkate alarak kontrol aşımı riskinin her zaman bir hile ve usulsüzlük riski olarak düşünülmesi gerektiğini ifade etmektedir. Bağımsız denetçilerin her denetim görevinde yönetimin iç kontrolleri aşma olasılığını test etmelidirler.

5.4.4 İşletmenin İç Kontrol Prosedürlerinin Değerlendirilmesi

Bağımsız denetçinin işletme içindeki hile ve usulsüzlük risklerini belirledikten sonra, hile ve usulsüzlükten kaynaklanan önemli yanlışlıkları azaltmak için işletme tarafından yürütülen iç kontrol prosedürlerini değerlendirmesi gerekir. Bağımsız denetçinin bu değerlendirmeyi yapmasına yardımcı olmak üzere, SAS 99'un ekinde "İşletmenin Hile Ve Usulsüzlüğün Önlenmesine İlişkin Kontrolleri Ve Politikaları: Hile ve Usulsüzlüğün Önlenmesine ve Caydırılmasına Yardımcı Kılavuz" isimli belge de yayımlanmıştır. İşletme yönetiminin hile ve usulsüzlüğü caydırmasına, önlemesine ve tespit etmesine yardımcı olabilecek iç kontrol prosedürlerine ilişkin örneklerin verildiği ve incelendiği belge Ek-4'de yer almaktadır.

Belge, işletme içinde gerçekleşen hile ve usulsüzlükleri önlemenin işletme yönetiminin sorumluluğunda olduğu ve hile ve usulsüzlüklere karşı önlem almak için yararlanacağı araçların bulunduğu varsayımına dayanmaktadır (Ramos, 2003: 33). Bu sorumluluğu yerine getirebilmek için işletme yönetimin;

- İşletme içinde dürüstlüğü ve ahlaki değer yargılarını ön plana çıkartması
- Hile ve usulsüzlük risklerini değerlendirmesi ve hile ve usulsüzlük risklerini ve fırsatları azaltmak için iç kontrol prosedürlerini etkin bir şekilde uygulaması
- Etkin bir gözetim sistemi kurması

gereklidir. Ayrıca yönetimin işletme içinde gerçekleşebilecek hile ve usulsüzlükten kaynaklanan önemli yanlışlıkların farkında olması ve iç kontrol prosedürlerini bu yanlışlıklara hitap edecek şekilde oluşturması gereklidir.

5.5 Değerlendirilen Riske Yapılacak İşlemler

SAS 99 bağımsız denetçilerin hile ve usulsüzlükten kaynaklanan önemli yanlışlıklara karşı yapacakları denetim çalışmalarını üç bölüme ayırmıştır.

- Denetimin yürütülmesi üzerinde genel etkisi olan çalışmalar
- Denetim tekniklerinin yapısını, zamanını ve kapsamını etkileyen çalışmalar
- Yönetimin iç kontrol aşımına ilişkin çalışmalar

5.5.1 Bağımsız Denetimin Yürütülmesi Üzerinde Genel Etkisi Olan Çalışmalar

Bağımsız denetçilerin hile ve usulsüzlükten kaynaklanan önemli yanlışlık riskleriyle ilgili değerlendirmeleri, genel denetim planında yer alan aşağıdaki unsurları etkileyecektir.

- **Bağımsız denetim ekibinin belirlenmesi ve gözetimi;** SAS 99, denetim ekibinin belirlenmesi için yol gösterecek anlaşılması kolay bir kılavuz sunmaktadır. Kılavuz, genel olarak finansal raporlarda önemli yanlışlık riskinin fazla olması durumunda, bağımsız denetim ekibine daha tecrübeli denetçilerin atanmasını ve bağımsız denetim ekibinin daha sıkı bir şekilde gözetimlerini öngörmektedir.
- **Muhasebe ilkeleri;** Uygulanacak muhasebe ilkelerinin seçimi, finansal raporların gerçeğe uygun sunumunu etkilediğinden, bağımsız denetçilerin işletmede uygulanan muhasebe ilkelerini ele almaları önemlidir. SAS 99, bağımsız denetçilerden değerlendirdikleri risklere karşı yapacakları denetim çalışmalarının bir parçası olarak işletmede seçilen ve uygulanan muhasebe ilkelerini ele almalarını istemektedir.
- **Denetim tekniklerinin tahmin edilebilirliği;** Gerçekleştirdikleri hile ve usulsüzlüklerde ustalaşmış çalışanlar, genellikle bağımsız denetçilerin uyguladıkları denetim tekniklerine aşinadırlar. Bu çalışanlar sahip oldukları bilgiyle, bağımsız denetçilerin en az inceleme olasılığı bulunan hesap kalemlerinde hile ve usulsüzlük gerçekleştirebilir ve gizleyebilir. Bu nedenle, SAS 99, bağımsız denetçilerden denetim tekniklerini her yıl değiştirmelerini ve denetim teknikleri içerisine tahmin edilemeyen unsurları dâhil etmelerini öngörmektedir.

5.5.2 Belli Hesap Kalemlerine veya Mali İşlemlere Yönelik Çalışmalar

SAS 99, bağımsız denetçilerin belirledikleri önemli yanlışlık risklerine karşı yapacakları denetim çalışmalarının belirlenmesine ilişkin kılavuz sunmaktadır. Denetimin çalışmalarının belirlenmesinde, özellikle aşağıdaki hususların göz önünde bulundurulması istenmiştir.

- Gelirle ilgili muhasebe kayıtları hile ve usulsüzlük riski içermektedir. Bu nedenle gelirle ilgili hesap kalemlerine ve muhasebe işlemlerine maddilik testleri uygulanması önemlidir
- Stok hesapları birçok işletmenin finansal raporlarında büyük yer tutmaktadır. Ayrıca, stoklara ilişkin muhasebe işlemleri doğaları gereği karmaşıktırlar ve hataya veya hile ve usulsüzlüğe maruz kalabilirler. Bu nedenle stok alımlarına, kullanımlarına ilişkin muhasebe işlemlerine kapsamlı bir şekilde maddilik testleri uygulanması gereklidir
- Muhasebe tahminleri öznel yapılarından dolayı hileli finansal raporlama yapmak veya herhangi bir zimmeti gizlemek için kullanılabilirler. Bu nedenle işletme yönetiminin yaptığı tahminlerin gözden geçirilmesi gereklidir

5.5.3 Yönetimin İç Kontrol Aşımına İlişkin Çalışmalar

İşletme yönetimi, işletme içindeki kontrolleri aşır finansal raporlarda hile ve usulsüzlükler yapmak için avantajlı bir konumdadır. Bu nedenle SAS 99, bağımsız denetçilerin yönetimin işletme içindeki kontrolleri aşması riskiyle ilgili bazı denetim tekniklerini uygulamalarını istemektedir. Bu teknikler aşağıda açıklanmıştır.

5.5.3.1 Yevmiye Kayıtlarının ve Düzeltmelerin İncelenmesi

İşletme yönetimi, uygun olmayan veya yetkisiz yevmiye kayıtları veya dönem sonu düzeltmeleri yaparak hileli finansal raporlama gerçekleştirebilir. SAS 99, bu tür durumlara karşı bağımsız denetçilerin, defterikebir hesaplarına yapılan yevmiye kayıtlarının ve düzeltmelerin doğruluğunu test etmelerini istemiştir.

Yevmiye kayıtlarının ve düzeltmelerin doğruluğunu test edebilmek için, işletmenin finansal raporlama sürecinin kavranması önemlidir. Bağımsız denetçi bu sayede, finansal raporlama sürecinde gerçekleşebilecek anomalileri tespit edebilecektir (Lanza ve Gilbert, 2007: 33). Ayrıca, bağımsız denetçilerin finansal raporlama süreciyle ilgili olarak, yevmiye kayıtlarının nasıl başlatıldığını ve kaydedildiğini, yevmiye kayıtları ve düzeltmelerle ilgili iç kontrolleri ve bu kontrollerin fiilen uygulanıp uygulanmadığı hususlarını kavramaları gereklidir. Bu kavramların bilinmesi, uygun denetim testlerinin planlanması için gereklidir.

Hile ve usulsüzlükten kaynaklanan önemli yanlışlık riskleriyle, işletme içi kontrollerin birlikte değerlendirilmesi, uygulanacak denetim testlerinin kapsamını belirleyecektir. SAS 99, test edilecek yevmiye kayıtlarını tespit etmek için, bağımsız denetçilerin defterikebir hesaplarını incelemelerini öngörmektedir. Bağımsız denetçilerin bu denetim tekniğini, yevmiye kayıtları ve düzeltmelere ilişkin iç kontrollerin etkin bir şekilde çalıştığına karar verse dahi uygulamaları gerekmektedir.

5.5.3.2 Muhasebe Tahminlerinin Geriye Dönük Olarak İncelenmesi

Muhasebe tahminleri, kişisel yargıya ve varsayımlara dayandığından suistimal edilmeye müsaittir. Bu nedenle, SAS 99 bağımsız denetçilerden, işletme yönetiminin yaptığı muhasebe tahminlerini, suistimal içerip

içermediğini tespit amacıyla geriye dönük olarak incelemelerini istemektedir. Bu incelemenin; hâlihazırdaki olaylar, koşullar ve incelemenin cari dönem denetlemesi üzerindeki sonuçları bakımından ele alınması gereklidir.

5.5.3.3 Önemli Olağandışı İşlemlerin Dayandığı İş Mantığı

Finansal raporlarda meydana gelen hile ve usulsüzlüklerin birçoğu, işin normal seyri içinde olmayan olağandışı işlemler vasıtasıyla gerçekleştirilmektedir. Bu gerçeği göz önüne alan SAS 99, bağımsız denetçilerin bu tür işlemler için işletme gerekçesini kavramasını öngörmektedir. SAS 99'un 67. maddesine göre, bağımsız denetçiler işletme gerekçelerini öğrenirken;

- Mali işlemlerin aşırı derecede karmaşık olup olmadığını (Örneğin aynı grup içindeki birçok işletmeyi içermesi)
- İşletme yönetimin; herhangi bir muhasebeleştirme yönteminin gerekli olmasına, yöntemin temelini teşkil eden ekonomi ilkelerinden daha fazla önem vermesi
- Mali işlemin, daha önceden bilinmeyen ilişkili tarafları veya mali işlemi finansal olarak destekleyecek gücü bulunmayan ilişkili tarafları içermesi

gibi hususları dikkate almaları gereklidir.

5.5.4 Hile ve Usulsüzlükten Kaynaklanabilecek Önemli Yanlışlıklarla İlgili Çalışmalar

SAS 99'un 75–78. maddelerinde, finansal raporlardaki önemli yanlışlıkların hile ve usulsüzlükten kaynaklandığına veya

kaynaklanabileceğine karar verildiğinde yapılacak çalışmalar tarif edilmektedir. Bağımsız denetçinin, yanlışlığın hile ve usulsüzlükten kaynaklandığını kesinlikle bilmesine gerek yoktur. Yanlışlığın hile ve usulsüzlükten kaynaklanmasının olası olduğu düşünmesi yeterlidir. Hile ve usulsüzlükten kaynaklandığına veya kaynaklanabileceğine inanılan yanlışlık, önemli değilse veya etkisi belirlenemiyorsa bağımsız denetçinin; daha fazla denetim kanıtı toplamaya çalışması, yanlışlığın denetimin diğer yönleri üzerindeki etkilerini düşünmesi veya durumu işletme içindeki üst yönetimle ve eğer mümkünse iç denetim komitesiyle görüşmesi gereklidir.

5.5.5 İşletme Yönetimi ve Sorumlu Kişilerle İletişim

SAS 99'un 79. maddesi, bağımsız denetçinin hile ve usulsüzlüğün gerçekleşmiş olabileceğine dair kanıt bulunduğuna karar vermesi durumunda, bu durumu uygun yönetim kademesinin dikkatine sunması gerektiğini belirtmektedir. Bu durum, önemsiz olarak düşünülse bile, yönetim kademesine haber verilmelidir. Bağımsız denetçinin burada dikkat edeceği husus, hile ve usulsüzlüğün olabileceğine dair kanıtın bulunmasıdır. Hile ve usulsüzlüğe ilişkin risk faktörlerinin veya hile ve usulsüzlüğe işaret edebilecek koşulların bulunması, yönetimle iletişim için yeterli değildir.

5.6 Belgelendirme

SAS 99, bağımsız denetçilerin standartta yer alan hile ve usulsüzlüklerin tespit edilmesine ilişkin gereklerin neredeyse tamamını belgelendirmesini istemektedir. Standardın 83. maddesine göre, bağımsız denetçinin aşağıdaki hususları belgelendirmeleri gereklidir.

- Denetimin planlanması aşamasında, işletmenin hile ve usulsüzlükten kaynaklanan önemli yanlışlıklara karşı hassasiyetiyle ilgili denetim ekibi

içinde yapılan görüşmeye ilişkin detaylı bilgiler; görüşmenin ne zaman ve nasıl düzenlendiği, denetim ekibinden görüşmeye kimlerin katıldığı ve görüşmede tartışılan konular

- Hile ve usulsüzlükten kaynaklanan önemli yanlışlıklara ilişkin riskleri belirlemede ve değerlendirmede kullanılan bilgilerin toplanması için kullanılan denetim teknikleri
- Hile ve usulsüzlükten kaynaklanan önemli yanlışlıklara ilişkin belirlenen özellikli riskler ve bağımsız denetçinin bu risklere karşı yaptığı denetim çalışmalarıyla ilgili açıklamaları
- Bağımsız denetçinin gelirle ilgili muhasebe kayıtlarının hile ve usulsüzlükten kaynaklanan önemli yanlışlık riski içermediğine karar vermesi durumunda bu kararı destekleyen delilleri
- Yönetimin iç kontrolleri aşması riskini belirlemek ve değerlendirmek için bağımsız denetçinin uyguladığı denetim tekniklerinin sonuçları

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

SPK DÜZENLEMESİ İLE SAS 99'UN KARŞILAŞTIRILMASI

İki binli yılların başlarında, ABD ve Avrupa'da meydana gelen şirket krizlerine, yasal hükümetler ve düzenleyici kurumlar çeşitli yasalar ve düzenlemeler getirerek cevap vermişlerdir. ABD yönetimi 30 Temmuz 2002 tarihinde, yatırımcıların ve kamunun; ABD piyasasına, şirket yönetimlerine, finansal raporlamaya ve ayrıca bu şirketlerin denetimini yapan bağımsız denetim şirketlerine olan güveni tekrar sağlamak üzere Sarbanes-Oxley Yasasını çıkarmıştır (Benston ve Hartgraves, 2002: 109). Bu yasa, ABD'de sermaye piyasalarını düzenleyen kurum olan SEC'in kurulduğu 1930'lu yıllardan bu yana, ABD'de halka açık şirketler için getirilen muhasebe ve denetim düzenlemeleri arasında en köklü değişiklikleri içermektedir.

Avrupa'da ise 2003 yılı sonlarına doğru yaşanan Parmalat skandalı sonrasında; Avrupa Birliği (AB) Parlamento'sunun baskısıyla 11 Ekim 2005 tarihinde sekizinci yönergede önemli değişiklikler yapılmış, 1984 yılında kabul edilen düzenlemede yer almayan birçok konu ele alınmıştır. Yönergede yapılan değişiklikler ile şirket hesaplarının denetimine ilişkin ilave hükümler getirilmiştir. Bu değişikliklerle yasal denetçilerin uyması gereken asgari koşullar belirlenerek finansal tabloların güvenilirliğinin artırılması amaçlanmıştır.

Muhasebe mesleği ise, bu sürece özellikle finansal raporlardaki hile ve usulsüzlüklerin ele alınmasına ilişkin denetim standartları yayımlayarak cevap vermiştir. ABD'de Amerikan Sertifikalı Kamu Muhasebecileri Enstitüsü (AICPA) Ekim 2002 'de "Finansal Raporların Denetiminde Hile ve Usulsüzlüklerin Ele Alınması" adlı denetim standardı olan SAS 99'u yayımlamıştır. Uluslararası Muhasebeciler Federasyonu (IFAC) ise "Bağımsız Denetçilerin Finansal Tabloların Denetiminde Hile ve

Usulsüzlükleri Göz Önüne Alma Sorumluluğu” adlı uluslararası denetim standardı olan ISA 240’ı SAS 99’a göre yeniden düzenlemiştir.

Dünyadaki gelişmelere paralel olarak Sermaye Piyasası Kurulu (SPK), sermaye piyasasında bağımsız denetim uygulamalarının temeli olan Seri X, No 16 sayılı “Sermaye Piyasasında Bağımsız Denetim Hakkında Tebliği”, uluslararası bağımsız denetim standartlarıyla ve AB’nin ilgili direktiflerinde öngörülen ilkelerle uyumlu hale getirmek için yeniden düzenlemiştir. Yeniden düzenlenen Seri: X, No: 22 sayılı “Sermaye Piyasasında Bağımsız Denetim Standartları Hakkında Tebliğ”, 12.06.2006 tarihli ve 26196 sayılı 1.Mükerrer Resmi Gazete’de yayımlanarak yürürlüğe girmiştir. Uluslararası denetim standartlarıyla tam uyumlu olan tebliğ, 35 ana kısım ve toplam 37 ekten oluşmaktadır.

Finansal raporlardaki hile ve usulsüzlükler, tebliğin “Finansal Tabloların Bağımsız Denetiminde Hile ve Usulsüzlükler Konusunda Bağımsız Denetçinin Sorumluluğu” başlıklı altıncı kısmında ele alınmıştır. Altıncı kısım 29 maddeden oluşmaktadır. Bu bölümde tebliğin altıncı kısmında yer alan bağımsız denetim sırasında bağımsız denetçinin hile ve usulsüzlüklerin dikkate alınması konusundaki sorumluluğuna dair ilkeler, usuller ve esaslar genel hatlarıyla belirlenecek ve SAS 99’la karşılaştırılacaktır.

1. SPK DÜZENLEMESİNDE HİLE VE USULSÜZLÜKLER VE SAS 99’LA KARŞILAŞTIRMA

SPK tebliğinin üçüncü maddesinde, bağımsız denetçilerin finansal raporların bağımsız denetiminde hile ve usulsüzlüklere ilişkin sorumluluklarını yerine getirebilmeleri için yapmaları gerekenler sıralanmıştır. Buna göre, bağımsız denetçilerin;

- Hile ve usulsüzlükten kaynaklanan önemli yanlışlıkların olabileceği ihtimalini göz önünde bulundurarak mesleki şüphecilik tutumunu koruması,
- İşletmenin finansal tablolarının hile ve usulsüzlüklerden kaynaklanan önemli yanlışlıklara maruz kalma olasılığına karşılık bağımsız denetim ekibinin fikir alışverişinde bulunmasını sağlaması,
- Hile ve usulsüzlükten kaynaklanan önemli yanlışlık risklerinin tespitinde kullanmak üzere bilgi elde etmek için gerekli denetim tekniklerini kullanmasını,
- Hile ve usulsüzlükten kaynaklanan önemli yanlışlık risklerini tespit etmesi ve finansal raporlarda önemli yanlışlığa neden olabilecek risklerle ilgili işletmenin iç kontrollerini değerlendirmesi,
- Belirlenen risklerle ilgili genel denetim uygulamalarını belirlemesi; bağımsız denetim ekibinin atanması ve idaresini işletme tarafından kullanılan muhasebe politikalarını dikkate alması ve uygulanacak bağımsız denetim tekniklerinin yapısına, zamanlamasına ve kapsamına tahmin edilemeyen unsurları eklemesi,
- İşletme yönetiminin kontrolleri aşması riskine karşılık olmak üzere, gerekli bağımsız denetim teknikleri tasarlamasını ve bunları uygulaması,
- Tespit edilmiş olan hile ve usulsüzlük nedeni ile önemli yanlışlık risklerine karşı gerekli yaklaşımı belirlemesi,
- Tespit edilen önemli yanlışlığın hile veya usulsüzlüğe işaret edip etmediğini belirlemesi,

- İşletme yönetiminden hile ve usulsüzlüğe ilişkin yazılı teyit mektupları alması,
- İşletme yönetimi ve yönetimden sorumlu kişilerle iletişim kurması,
- Belgelendirme ile ilgili sorumluluklarını yerine getirmesi

gerekmektedir. Ayrıca, denetimin planlanması ve uygulanması aşamasında bağımsız denetçilerin denetim riskini kabul edilebilir seviyelere düşürmek için hile ve usulsüzlükten kaynaklanan önemli yanlışlık risklerini dikkate almalarının önemine dikkat çekilmektedir.

1.1 SPK Düzenlemesine Göre Hile ve Usulsüzlüklerin Özellikleri

Dördüncü maddede, finansal tablolardaki yanlışlıkların hile ve usulsüzlükten veya hatadan kaynaklanabileceği ve hatayı hile ve usulsüzlükten ayıran temel unsurun fiilin kasıtsız olarak yapılması olduğu belirtilmektedir. Bu ayırımı göre hata, finansal tablolarda kasıt olmaksızın yapılan, finansal tabloların hazırlanmasında kullanılan verileri toplarken yapılabilecek, muhasebe tahminlerinde yapılabilecek veya sınıflandırma, sunma, açıklama konularına ilişkin muhasebe ilkelerinin uygulanmasıyla ilgili yapılabilecek yanlışlıkları ifade etmektedir.

Aynı maddede hile ve usulsüzlük işletme yönetimindekiler ile yönetimden sorumlu kişilerin⁴, işletme çalışanlarının veya üçüncü şahısların, kasıtlı olarak adil veya yasal olmayan bir menfaat sağlamak amacıyla, aldatma içeren davranışlarda bulunmaları olarak tanımlanmıştır. Ayrıca hile ve usulsüzlüğün çok geniş ve hukuki bir kavram olduğu bu nedenle bağımsız

⁴ Yönetimden sorumlu kişiler işletmenin gözetilmesiyle, kontrol edilmesiyle ve yönlendirilmesiyle sorumlu olan kişileri ifade etmektedir. Yönetimden sorumlu kişiler ortaklar kurulunu, denetim kurulunu, malikleri, müteveli heyetini ve eğer yukarıda sayılan fonksiyonları yerine getiriyorsa yönetim kurulunu kapsamaktadır.

denetçinin sadece finansal tablolarda önemli yanlışlıklara neden olabilecek hile ve usulsüzlükleri ele alması gerektiği belirtilmektedir. Bağımsız denetçinin hile ve usulsüzlükten şüphelenmesi veya nadir durumlarda hile ve usulsüzlüğün gerçekleştiğini tespit etmesi durumunda dahi hileli ve usulsüz fiilin mevcudiyetiyle ilgili yasal saptama yapmadığının altı çizilmektedir. Bağımsız denetçilerin denetim sırasında göz önünde bulunduracakları hile ve usulsüzlükler hileli finansal raporlamadan ve varlıkların kötüye kullanılmasından kaynaklanan hile ve usulsüzlükler olarak ikiye ayrılmaktadır.

1.1.1 Hileli Finansal Raporlama

Dördüncü maddenin sekizinci paragrafında hileli finansal raporlama; “Kasıtlı olarak, finansal tablolarda olması gereken tutarların veya açıklamaların yer almaması veya yanlış beyan edilmesi suretiyle finansal tablo kullanıcılarının yanıltılması” olarak tanımlanmaktadır ve sekizinci ve dokuzuncu paragraflarda hileli finansal raporlamanın nedenleri ve kullanılabilecek yöntemler sıralanmaktadır. Buna göre hileli finansal raporlar, çoğunlukla işletme yönetiminin etkin olarak işletilmesi gereken iç kontrolleri göz ardı etmesi sonucu oluşmaktadır ve genel hatlarıyla;

- Finansal tabloların hazırlanmasına dayanak olan muhasebe kayıtlarının veya destekleyici dokümanların tahrif edilmesi (evrak sahtekârlığı), değiştirilmesi, manipüle edilmesi ve/veya gerçeğe aykırı belge düzenlenmesi,
- Finansal tablolara yansıtılması gereken olay, işlem ve diğer önemli bilgilerin kasıtlı olarak atlanması veya yanlış yansıtılması,
- Finansal tablolara yansıtılması gereken olay, işlem ve diğer önemli bilgilerin, kayda alınması, değerlendirilmesi, sınıflandırılması, sunumu ve

dipnotlarda açıklanması ile ilgili muhasebe ilkelerinin kasıtlı olarak yanlış uygulanması

gibi yöntemleri içermektedir. Ayrıca işletme yönetiminin; performansa dayalı maaşlarını arttırmak, piyasa beklentilerini karşılamak, yabancı kaynak teminini güvence altına almak amacıyla işletme kârını olduğundan fazla göstererek veya vergiyi en aza indirmek amacıyla işletme kârını olduğundan az göstererek hileli finansal raporlamaya neden olabileceği belirtilmektedir.

1.1.2 Varlıkların Kötüye Kullanılması

Onuncu paragrafta varlıkların kötüye kullanılması; “İşletmenin varlıklarının çalınması eylemini içeren bir hile ve usulsüzlük türü” olarak tanımlanmıştır ve işletme içersinde varlıkların genellikle çalışanlar tarafından küçük ve önemsiz miktarlarda suistimale uğramasına rağmen yönetim kademesindekilerin de bu tür hile ve usulsüzlükleri gerçekleştirebileceği belirtilmiştir. Ayrıca yöneticilerin suistimali gizlemek için daha avantajlı konumda bulundukları bu nedenle bağımsız denetçilerin suistimali tespit etmesinin hataları tespit etmesinden çok daha zor olacağının altı çizilmiştir. Onbirinci paragrafta varlıkların kötüye kullanılmasının;

- Tahsilâtların zimmete geçirilmesi,
- İşletmenin maddi varlıklarının veya fikri mülkiyet haklarının çalınması,
- İşletmenin almadığı mal ve hizmetler için ödeme yapmasına sebep olunması,
- İşletmenin varlıklarının kişisel amaçlarla kullanılması,

gibi yöntemlerle gerçekleştirilebileceği belirtilmektedir. On ikinci paragrafta ise varlıkların kaybolmasını veya izin alınmaksızın rehin verilmesini gizlemek için eylemi gerçekleştirenler tarafından yanlış veya yanıltıcı kayıtlar yapılmasının ve gerçeğe aykırı belge düzenlenmesinin söz konusu olacağı ifade edilmektedir.

1.2 SAS 99’la Karşılaştırma

Tebliğ gereği bağımsız denetçilerin hile ve usulsüzlükler konusunda yapmaları gerekenler, SAS 99’un gerekleriyle uyumaktadır. SAS 99’da bağımsız denetçilerin finansal raporlarda hile ve usulsüzlükten kaynaklanan önemli yanlışlıkların var olma olasılığına karşılık uyanık olmaları ve mesleki şüpheli tutumlarını denetim boyunca sürdürmelerini istemektedir. SAS 99 denetimin planlanmasının bir parçası olarak, işletmede meydana gelebilecek potansiyel hileli beyanları tespit etmek için denetim ekibi içerisinde “beyin fırtınası” oturumu yapılmasını istemektedir. Bu görüşme içerisinde tüm ekip üyelerinin mesleki şüpheli bir tutum içerisinde olmalarının önemi vurgulanmaktadır. Bu görüşmelerde özellikle; işletmenin hile ve usulsüzlük kaynaklı risklere karşı nasıl ve nerelerde hassas olduğu, yönetimin hileli finansal raporlamayı nasıl gerçekleştirebileceği ve bunun üstünü nasıl örtbileceği, işletmenin aktiflerinin nasıl suistimal edileceği konuları üzerinde durulmasının önemi vurgulanmıştır. SAS 99’da yer alan hile ve usulsüzlükten kaynaklanan önemli yanlışlık risklerin belirlenmesine ve değerlendirilmesine, değerlendirilen risklere karşı yapılacak işlemlere, belirlenen hile ve usulsüzlüklerin yönetim ve sorumlu kişilere iletilmesine ve hile ve usulsüzlüklere ilişkin belgelendirmeye ilişkin gerekler, tebliğde yer alan gereklerle genel esaslarıyla aynıdır.

SAS 99’da ve tebliğde yer alan temel önerme hile ve usulsüzlüğün tanımına ilişkindir. Her iki belgede hatayı hile ve usulsüzlükten ayıran koşul fiilin kasıtlı olarak yapılıp yapılmadığıdır. Buna göre hile ve usulsüzlük

finansal tablolarda önemli yanlışlıklara neden olan ve kasıtlı olarak gerçekleştirilen eylemleri içermektedir. SAS 99'da bağımsız denetçinin hile ve usulsüzlüğün varlığıyla ilgili bağımsız denetçinin yasal kararlar vermekle yükümlü olmadığını, bağımsız denetçinin ilgi alanının sadece finansal tablolarda önemli yanlışlıklara neden olan eylemler olduğunu belirtmektedir. SAS 99'da yer alan bağımsız denetçinin denetim sırasında göz önünde bulunduracağı hile ve usulsüzlükler ve bu hile ve usulsüzlüklerin gerçekleştirilmesinde kullanılabilecek yöntemler, tebliğde yer alan hile ve usulsüzlükler ve yöntemlerle uyumaktadır. Ancak SAS 99, varlıkların kötüye kullanılmasından kaynaklanan hile ve usulsüzlüklerin finansal tabloların Genel Kabul Görmüş Muhasebe İlkelerine (GAAP) uygun olarak sunulamamasına neden olduğu takdirde, bağımsız denetçiyi ilgilendirdiğini belirtmektedir.

SAS 99'un yedinci maddesinde, denetçinin denetim sırasında tespit edilebileceği hile ve usulsüzlüğe ilişkin delilleri kavramasına ve değerlendirmesine yardımcı olacak bir "çerçeve" sunulmaktadır. Hile üçgeni diye adlandırılan bu çerçeve, hile ve usulsüzlük olduğunda genel olarak mevcut olan teşvik/baskı, fırsat ve haklı görme koşulları anlatmaktadır. SAS 99'a göre hile üçgeninde yer alan herhangi bir koşulun varlığı hile ve usulsüzlüğe işaret edebilir. Üç koşulun aynı anda mevcut olması durumunda ise hile ve usulsüzlük olasılığı çok yüksektir. Tebliğin hile ve usulsüzlüklerin özellikleri kısmında hileli ve usulsüz eylemlerin varlığına işaret edebilecek üç koşuldan bahsedilmemiştir.

2. SPK DÜZENLEMESİNDE HİLE VE USULSÜZLÜKLERİN TESPİT EDİLMESİNDE SORUMLULUK VE SAS 99'LA KARŞILAŞTIRMA

Beşinci maddede, işletme içerisindeki hile ve usulsüzlüklerin önlenmesinde ve ortaya çıkarılmasında esas sorumluluğun işletme yönetimine ve yönetimden sorumlu kişilere ait olduğu belirtilmektedir.

Yönetimin ve yönetimden sorumlu kişilerin, işletme içerisindeki hileli ve usulsüz eylemlerin önlenmesine, caydırılmasına ve yaptırımlara önem vermesinin gerekliliğine dikkat çekilmektedir. İşletme içerisinde;

- Dürüstlüğü ve ahlâki davranışları vurgulayan bir kurum kültürü meydana getirilmesinin,
- Üst yönetim yaklaşımının uygun bir dille ilgililere iletilmesinin,
- Pozitif bir çalışma ortamı yaratılmasının ve uygun kişilerin istihdam edilmesinin,
- Her seviyedeki işletme çalışanlarının eğitilmelerinin,
- Önceden belirlenen objektif kurallar çerçevesinde terfi ettirilmelerinin

hile ve usulsüzlüklerin tespit edilmesi ve önlenmesi için gerekli olduğu ifade edilmektedir. Ayrıca işletmenin faaliyetlerinin düzenli ve etkin bir şekilde yürütülmesini sağlayacak bir kontrol ortamı yaratılmasından, gerekli politikaların ve prosedürlerin uygulanmasından işletme yönetiminin, bu faaliyetlerin gözetiminden de yönetimden sorumlu kişiler olduğu belirtilmektedir.

2.1 Hile ve Usulsüzlüklerin Tespit Edilmesinde Bağımsız Denetçinin Sorumluluğu

Yedinci madde, tebliğde yer alan denetim standartlarına göre denetim uygulaması yapan bağımsız denetçiyi, finansal tablolarda hatadan veya hile ve usulsüzlükten kaynaklanan önemli yanlışlıkların bulunmadığına dair makul güvence vermekle sorumlu tutmaktadır. Ancak, denetim uygulamasının uygun bir şekilde planlanması ve standartlara uygun bir şekilde yürütülmesi

halinde dahi bazı önemli yanlışlıkların tespit edilememesine ilişkin riskler bulunmaktadır. Hileli ve usulsüz eylemler bilinçli olarak gerçekleştirildiğinden ve eylem genellikle gizlenmeye çalışıldığından, finansal tablolardaki hataları tespit etme olasılığı hile ve usulsüzlükleri tespit etme olasılığından daha fazladır. Hileli ve usulsüz eylemi gizlemek içinden işletme içinden veya dışından kişilerle işbirliği içerisine girilmesi ve işletme yöneticilerin hile ve usulsüzlük olaylarına karışması finansal tablolardaki önemli yanlışlıkları tespit edememe riski olan denetim riskini arttıran koşullardır. Bağımsız denetçinin hile ve usulsüzlüğü tespit etme olasılığı hile ve usulsüzlüğü gerçekleştirenin zekâsı, hileli ve usulsüz eylemin kapsamı ve meydana geliş sıklığı gibi koşullara bağlı olarak değişmektedir. Tebliğ bu nedenlerle bağımsız denetçilerden makul güvence sağlarken mesleki şüphecî tutumlarını tüm denetim boyunca sürdürmelerini, yöneticilerin kontrolleri göz ardı edebileceğini dikkate almalarını ve hataları tespit etmekte etkili olan denetim tekniklerinin hile ve usulsüzlükleri tespit etmekte başarısız olabileceğini göz önünde bulundurmalarını istemektedir.

2.2 SAS 99'la Karşılaştırma

SAS 99'un başlangıç hükümlerinde, hile ve usulsüzlüklerin önlenmesi, caydırılması ve tespit edilmesi için gerekli programların ve kontrollerin düzenlenmesinden ve uygulamasından işletme yönetiminin sorumlu olduğu belirtilmektedir. Ayrıca, işletme yönetimiyle birlikte denetim komitesi, ortaklar kurulu veya şirket sahibinin dürüstlüğü ve ahlâki değerleri ön plana çıkaran bir kurum kültürü meydana getirmelerini ve sürdürmelerinin önemli olduğu ifade edilmektedir. Bu bakımdan, SAS 99 ve tebliğ hile ve usulsüzlüklerin tespit edilmesinden ve önlenmesinden sorumlu olan tarafın işletme yöneticileri ve finansal raporlama sürecinin gözetiminden sorumlu olan kişiler olduklarını ve bu sorumluluklarını uygun bir işletme kültürü ve iç kontroller meydana getirerek yerine getirebilecekleri belirtilmektedir.

SAS 99'un birinci maddesinde, bağımsız denetçinin sorumluluğunun finansal raporlarda hata veya hile ve usulsüzlükten kaynaklanan önemli yanlışlıkların bulunmadığı konusunda makul güvence vermek olduğu vurgulanmaktadır. Denetim kanıtlarının doğasından veya hile ve usulsüzlüklerin özelliklerinden dolayı bağımsız denetçilerin bilmeden yanlış veya hileli denetim kanıtlarına dayanarak "olumlu görüş" verme olasılığının engellenemez olduğunu ifade etmektedir. Bu bakımdan her iki belge de bağımsız denetçinin finansal raporlardaki tüm hile ve usulsüzlükleri tespit edemeyeceğini ve sorumluluğunun makul güvence vermek olduğunu ifade etmektedir.

3. SPK DÜZENLEMESİNDE HİLE VE USULSÜZLÜKLERİN TESPİT EDİLMESİNDE BAĞIMSIZ DENETÇİNİN GÖZ ÖNÜNDE BULUNDURACAĞI HUSUSLAR VE SAS 99'LA KARŞILAŞTIRMA

3.1 Mesleki Şüphencilik

Tebliğ'de bağımsız denetçinin denetim çalışmasını, mesleki şüphencilik tutumu içerisinde ve finansal tablolarda önemli yanlışlıklara sebep olabilecek koşulların var olabileceğinin bilinciyle planlamasının ve yürütmesinin önemine değinilmektedir. Mesleki şüphencilik, bağımsız denetim kanıtına sorgulayarak yaklaşan ve onu kritik ederek değerlendiren bir yaklaşımı içermektedir. Ayrıca mesleki şüphencilik, bağımsız denetçinin işletmeyi yönetenlerin dürüstlüğü ve doğruluğu hakkında geçmiş tecrübelerine dayanan bilgisi mevcut olsa bile, hile ve usulsüzlükten kaynaklanan önemli bir yanlışlığın olabileceğini ayrıca göz önünde bulundurmasını gerektirmektedir.

Tebliğ'e göre mesleki şüphencilik tutumu, tüm belgelerin doğruluğunu araştırmayı ve kanıtlamayı içermemektedir. Bağımsız denetçinin denetim süresince aksini gösteren inandırıcı bir sebep olmadığı sürece kayıt ve

belgelerin orijinal veya gerçek olduğunu kabul etmesi, mesleki şüphencilik tutumuna zarar vermez. Bununla birlikte, bağımsız denetim esnasında ortaya çıkan hususlar, belgelerin doğru olmayabileceği veya belgede yer alan madde veya konuların sonradan değişikliğe uğramış olabileceğine işaret ediyor ise, bağımsız denetçi mesleki şüphencilik gereği üçüncü şahıslardan doğrulama talep edebilir veya belgenin gerçekliği konusunda uzman görüşüne başvurabilir.

3.2 Bağımsız Denetim Ekibi İçerisinde Yapılması Gereken Görüşmeler

Tebliğ denetim planlaması aşamasında, bağımsız denetim ekibinin üyelerinin, aralarında görüşmesini ve sorumlu ortak baş denetçinin görüşmeye katılmamış olan ekip üyelerine aktarılabilecek konuları belirlemesini istemektedir. Bu görüşmede, hile ve usulsüzlükten kaynaklanan önemli yanlışlıkların işletmenin finansal tablolarına etkisine ve hile ve usulsüzlüklerin nasıl gerçekleşebileceğine özellikle önem verilmelidir. Bunun yanında bağımsız denetim ekibi üyelerinin, görüşmede diğer nedenlerden kaynaklanan önemli yanlışlıkların işletmenin finansal tablolarına etkilerini de dikkate almaları gerekir. Tebliğ ayrıca kıdemli denetim üyelerinin, hile ve usulsüzlükten kaynaklanan önemli yanlışlık riskleri ile ilgili deneyimlerini ve işletmeyle ilgili geçmiş tecrübelerini diğer ekip üyeleriyle paylaşmalarının, denetimin etkinliği açısından önemli olduğunu ifade etmektedir. Tebliğ olası hile ve usulsüzlüklerin ortaya çıkarılabilmesi için, görüşme esnasında ekip üyelerinden, işletme veya işletmeyi yönetenlerin dürüstlüğü ve doğruluğu hakkındaki düşüncelerinden bağımsız olarak, konulara sorgulayıcı bir şekilde yaklaşmalarını istemektedir. Denetim ekibi içerisinde yapılan görüşme hile ve usulsüzlükten kaynaklanan önemli yanlışlıkların finansal tablolara etkilerine karşılık uygun bağımsız denetim tekniklerinin tespit edilmesi ve bu tekniklere ilişkin görev dağılımının yapılması açısından, denetim uygulamasının önemli bir parçasını oluşturmaktadır. Bu bakımdan ekip üyelerinin; aralarındaki iletişimi bağımsız denetim süresince de sürdürmeleri, hile ve usulsüzlükten

kaynaklanan önemli yanlışlık riskleri hakkındaki değerlendirmelerini ve bu riskleri bertaraf etmek için yerine getirilmesi gereken bağımsız denetim teknikleri hakkındaki görüşlerini ekibin diğer üyeleri ile paylaşmasının önemli olduğu ifade edilmektedir.

3.3 Risk Değerlendirme Yöntemleri

10. maddede bağımsız denetçinin işletme ve iç kontrol sistemi de dâhil olmak üzere kontrol ortamı hakkında fikir sahibi olabilmek amacıyla risk değerlendirme yöntemlerini uygularken, hile ve usulsüzlükten kaynaklanan önemli yanlışlık risklerini tespit etmesi gerektiği belirtilmiştir. Risklerin tespitinde kullanılacak bilgilerin toplanması için uygulanacak denetim prosedürleri ise 11–14. maddelerde aşağıdaki şekilde sıralanmıştır.

3.3.1 Yönetimden Sorumlu Kişilerce Yürütülen Gözetim Faaliyetinin Anlaşılması ve Bu Amaçla Yapılacak Görüşmeler

Tebliğin 11. maddesinde bağımsız denetçinin işletme yönetiminin;

- Hile ve usulsüzlükten kaynaklanan önemli yanlışlık riskleri ile ilgili değerlendirmesi,
- Hile ve usulsüzlük risklerini tespit etmek ve bu riskleri bertaraf etmek için oluşturmuş olduğu süreçler,
- Yönetimden sorumlu kişilere hile ve usulsüzlük risklerini tespit etmek ve bu riskleri bertaraf etmek için oluşturmuş olduğu süreçler hakkında yaptığı yazışmalar ve diğer bilgilendirmeler,

- Çalışanlara yönelik işletme uygulamaları ve etik kurallar ile ilgili yazışmalar ve diğer bilgilendirmeler

hakkında bilgi edinmek için işletme yönetimiyle ilgili araştırma yapması gereklidir. Ayrıca bağımsız denetçinin bilinen, şüphelenilen veya olduğu iddia edilen hile ve usulsüzlüklere ilişkin bilgilerini tespit etmek amacıyla işletme yönetimi ve işletme içindeki diğerleriyle ilgili araştırma yapması da zorunlu tutulmuştur.

Tebliğ yönetimden sorumlu kişilerin, risk izleme, finansal kontrol ve yasalara uygunluk açısından işletmedeki sistemlerin veya belirlenen özel hile ve usulsüzlük risklerini azaltmak amacıyla oluşturulmuş iç denetim sisteminin gözetiminde etkin rol alabileceğini dikkate almaktadır. İşletme içerisinde gözetim yapan üst kademenin var olması halinde bağımsız denetçiden gözetim fonksiyonunu nasıl gerçekleştirdiklerini öğrenmek amacıyla bu kişilerle ilgili araştırma yapmasını istemektedir. Ayrıca yönetimden sorumlu kişilerin bilinen, şüphelenilen veya olduğu iddia edilen hile ve usulsüzlüklere ilişkin bilgilerinin öğrenilmesi de zorunlu kılınmaktadır.

3.3.2 Hile ve Usulsüzlükle İlgili Risk Faktörlerinin Dikkate Alınması

Tebliğin 12. maddesinde bağımsız denetçiden, iç kontrol sistemi de dahil olmak üzere işletme, faaliyet koşulları ve çevresiyle olan ilişkileri hakkında bilgi toplarken, elde edilen bilgilerde hile ve usulsüzlüklere ilişkin risk faktörlerinin mevcut olup olmadığını göz önünde bulundurması istenmektedir. Hile ve usulsüzlük risk faktörleri, hileli ve usulsüz eylemlerin gerçekleştirilmesi için baskı yaratan, fırsat veren veya teşvik eden koşullar olarak tanımlanmıştır. Ayrıca hile ve usulsüzlük risk faktörlerinin mutlaka hile ve usulsüzlüğün var olduğunu göstermediği, ancak hileli ve usulsüz eylemlerde genellikle gözlemlenen koşullar olduğu belirtilmiştir. Tebliğde

daha iyi anlaşılabilmesi için hile ve usulsüzlük risklerine ilişkin aşağıdaki örnekler verilmiştir;

- **Teşvik;** Gerçekçi olmayan kar hedeflerine ulaşılması durumunda prim ödemesinin taahhüt edilmesi
- **Baskı;** İşletmeye ilave öz sermaye sağlayacak olan üçüncü şahısların beklentilerini karşılama ihtiyacı
- **Fırsat;** Etkin olmayan kontrol sistemleri,

3.3.3 Beklenmeyen ve İstisnai İlişkilerin Dikkate Alınması

13. maddede bağımsız denetçinin hile ve usulsüzlükten kaynaklanan önemli yanlışlık risklerini tespit etmek için uygulayacağı diğer denetim yöntemleri açıklanmıştır. Buna göre bağımsız denetçiden analitik yöntemleri uygularken tespit ettiği hile ve usulsüzlükten kaynaklanan önemli yanlışlık riskinin varlığının göstergesi olabilecek beklenmeyen ve istisnai ilişkileri dikkate alması istenmektedir. Hile ve usulsüzlüklerin çoğu gelir hesaplarıyla ilgili olduğu için özellikle gelir hesaplarıyla ilgili ilişkilere dikkat edilmesi gerektiği vurgulanmaktadır.

3.3.4 Diğer Bilgilerin Dikkate Alınması

14. maddede, bağımsız denetçinin, analitik inceleme tekniklerinin uygulanmasından elde edilen bilgilere ek olarak, hile ve usulsüzlükten kaynaklanan önemli yanlışlıkları tespit edebilmek için, işletme, faaliyet koşulları ve çevresiyle ilgili diğer bilgileri dikkate almasının gerekliliğine dikkat çekilmektedir. Ayrıca, bağımsız denetim ekibi arasındaki görüşmelerin, bu tür risklerin tespit edilmesine yardımcı olacağı hatırlatılmaktadır. Buna ek olarak,

bağımsız denetçinin müşteri kabul etme aşamasında ve bağımsız denetim süresince elde ettiği bilgiler ve işletmeye verilen ara dönem finansal bilgilerin incelenmesi gibi diğer hizmetlerden edinilen tecrübelerin, hile ve usulsüzlükten kaynaklanabilecek önemli yanlışlık risklerinin belirlenmesinde faydalı olacağı belirtilmektedir.

3.4 SAS 99'la Karşılaştırma

Bağımsız denetimin, mesleki şüpheli bir tutum içerisinde yürütülmesinin önemi hem tebliğde hem de SAS 99'da vurgulanmıştır. SAS 99'un 13. maddesinde bağımsız denetim mesleğinde olması gereken özenin mesleki şüpheli tutumunu içerdiği belirtilmektedir. Ayrıca mesleki şüpheli gereği bağımsız denetçilerin denetim kanıtlarının toplanması sırasında yönetimin dürüstlüğüne olan inançlarından dolayı ikna edici olmayan kanıtlarla yetinmemeleri hatırlatılmaktadır. Tebliğin 8. maddesi de, bağımsız denetçinin mesleki şüpheli bir tutum içerisinde olmasının ve bu tutumu tüm denetim süresince sürdürmesinin, hile ve usulsüzlükten kaynaklanan önemli yanlışlıkların tespiti için önemli olduğu vurgulanmaktadır. Ayrıca, işletme içindeki veya dışındaki koşulların değişebileceğine, bu nedenle, bağımsız denetçilerin işletmeyle ilgili geçmiş bilgilerine ve tecrübelerine güvenmeyerek, denetim kanıtlarına mesleki şüpheli tutum içerisinde yaklaşmalarının önemine dikkat çekmektedir.

SAS 99' da, hile ve usulsüzlükten kaynaklanan önemli yanlışlıklara ilişkin riskleri belirlemek için gerekli bilginin toplanmasından önce veya toplanması sırasında işletmede meydana gelebilecek potansiyel hileli ve usulsüz beyanları tespit etmek için denetim ekibi içerisinde görüşme yapılması istenmektedir. Bu görüşme içerisinde tüm ekip üyelerinin mesleki şüpheli bir tutum içerisinde olmalarının önemi vurgulanmaktadır. SAS 99'da işletmenin hile ve usulsüzlükten kaynaklanan önemli yanlışlık risklerine karşı hassas olduğu yerlerin belirlenmesi amacıyla ekip üyeleri arasında fikir

alışverişi yapılması ya da beyin fırtınası yürütülmesi şart koşulmuştur. Bu görüşmelerde özellikle;

- İşletmenin hile ve usulsüzlük kaynaklı risklere karşı nasıl ve nerelerde hassas olduğu,
- Yönetimin hileli finansal raporlamayı nasıl gerçekleştirebileceği ve bunun üstünü nasıl örtebileceği,
- İşletmenin aktiflerinin nasıl suistimal edileceği

konuları üzerinde durulmasının önemi vurgulanmıştır. SAS 99, görüşmeye kimlerin katılacağını ve nasıl yapılacağını hile ve usulsüzlüğün büyüklüğünün ve doğasının belirleyeceğini ifade etmektedir.

On dördüncü maddede ise bağımsız denetçinin, iç kontrol sistemi de dâhil olmak üzere, işletme, faaliyet koşulları ve çevresiyle olan ilişkileri hakkında bir anlayış edinirken, hile ve usulsüzlükten kaynaklanan önemli yanlışlıkları göstergesi niteliğindeki diğer bilgileri de göz önünde bulundurması gerektiği belirtilmektedir.

SAS 99'un sıraladığı bağımsız denetçinin hile ve usulsüzlükten kaynaklanan önemli yanlışlık risklerini belirlemek için gerekli olan kanıt niteliğindeki bilgileri nasıl toplayacağına ilişkin yöntemler, tebliğde yer alan yöntemlerle aynıdır. SAS 99'da, denetçilerin özellikle muhasebe bölümü ve yönetim kademesi dışındaki çalışanlarla ilgili soruşturma yapmaları salık verilmiştir. Eğer işletme içerisinde kurulu denetim komitesi veya iç denetim bölümü bulunmakta ise, bağımsız denetçilerin bu gruplarla ilgili soruşturma yapmaları zorunlu kılınmıştır. Sermaye Piyasası Kurulu tarafından yayımlanan tebliğde ise işletme yönetimi üzerinde bulunan yönetimden sorunlu kişilerle ilgili araştırmalara önem verilmiştir. SAS 99 bağımsız denetçiye denetimin planlanmasının bir parçası olarak uygulanan analitik

yöntemlerin sonuçlarının; olağandışı işlemleri, olayları, oranları, tutarları ya da beklenmeyen eğilimleri gösterebileceğini hatırlatmaktadır. Standartta hileli ve usulsüz finansal raporlama nedeniyle meydana gelen önemli yanlışlıklara işaret edebilecek olağandışı ya da beklenmeyen bağlantıları tespit etmek için gelir hesaplarıyla ilgili analitik yöntemlerin uygulanması istenmiştir.

4. SPK DÜZENLEMESİNDE HİLE VE USULSÜZLÜKTEN KAYNAKLANAN ÖNEMLİ YANLIŞLIK RİSKLERİNİ BELİRLENMESİ VE DEĞERLENDİRİLMESİ VE SAS 99’LA KARŞILAŞTIRMA

Tebliğin “Bağımsız Denetimin Amacı ve Genel İlkeleri” kısmında belirtildiği gibi, tebliğ hükümlerine uygun olarak denetimi planlayan ve uygulayan bağımsız denetçinin sorumluluğu, finansal tablolarda önemli yanlışlıkların bulunmadığına dair makul güvence vermektir. Bu nedenle, denetim planlamasının bir parçası olarak bağımsız denetçinin; finansal tablolarda yer alan işlem sınıfları, hesap bakiyeleri ve dipnotlarla ilgili önemli yanlışlık riskini tespit etmesi gerekmektedir. Bağımsız denetçinin uygun denetim prosedürlerini belirlemesi açısından hile ve usulsüzlüklere ilişkin risklerin değerlendirilmesi önemlidir. Tebliğin bu bölümünde, bağımsız denetçiden önemli yanlışlıklara ilişkin riskleri tespit ederken hile ve usulsüzlükten kaynaklanan önemli yanlışlık riskini belirlemesi ve değerlendirmesi istenmektedir. Ayrıca değerlendirilen risklerle ilgili işletmenin iç kontrollerinin değerlendirilmesinin ve bunların uygulanıp uygulanmadığının tespit edilmesinin, iç kontrollerin yapısının ve kapsamının öğrenilmesi açısından önemli olduğu belirtilmektedir.

Hileli finansal raporlamadan kaynaklanan önemli yanlışlıklar, genellikle gelirin zamanından önce tahakkuk ettirilmesi veya gerçek olmayan gelirin kaydedilmesi yoluyla gelirlerin yüksek gösterilmesi ya da gelirlerin daha sonraki bir döneme kaydırılması suretiyle düşük gösterilmesi şeklinde gerçekleşmektedir. Bu varsayıma dayanarak tebliğ, bağımsız denetçiden,

hile ve usulsüzlüklerden kaynaklanan önemli yanlışlıklarla ilişkin riskleri belirlerken ve değerlendirirken hangi gelir hesaplarının ve işlemlerinin hile ve usulsüzlüğe neden olabileceğini değerlendirmesini istemektedir.

Tebliğde, hile ve usulsüzlükten kaynaklanan risklerin belirlenmesi için bağımsız denetçinin, risk değerlendirme sürecinde elde ettiği bilgileri, finansal tablolardaki işlem türlerini, hesap bakiyelerini ve dipnot açıklamalarını dikkate almalarını istemektedir. Ayrıca, belirli hesapların yapıları gereği daha fazla risk içermeleri nedeniyle, bağımsız denetçilerin tespit ettikleri hile ve usulsüzlüklere ilişkin riskleri, hesap bazındaki risklerle ilişkilendirmelerinin ve tespit edilen önemli yanlışlıkların, diğer yanlışlıklara yol açıp açmadığı ve oluşma olasılığı kapsamında değerlendirmesi gerektiği ifade edilmektedir. SAS 99'da hile ve usulsüzlükten kaynaklanan önemli yanlışlıkların belirlenmesinde; bağımsız denetçinin topladığı bilgileri hileli ve usulsüz eylemlerde gözlemlenen üç koşul kapsamında değerlendirmesinin yararlı olacağı hatırlatılmaktadır. Ayrıca SAS 99 bağımsız denetçilere, bu bilgilerin; işletmenin yapısı, büyüklüğü gibi faktörlerden etkilenebileceğini hatırlatmaktadır. SAS 99 ve tebliğ her denetleme görevinde bağımsız denetçiden finansal raporlarda hile ve usulsüzlükten kaynaklanan önemli yanlışlıklar bulunma riskini değerlendirmelerini zorunlu kılmışlardır. Ayrıca bu değerlendirme kapsamında işletmenin hile ve usulsüzlük kaynaklı önemli yanlış ifade risklerine karşı uyguladığı kontrol yöntemlerini değerlendirmelerini istemektedirler. SAS 99'da denetçinin bu değerlendirmeyi yapmasına yardımcı olmak üzere ek olarak "İşletmenin Hile Ve Usulsüzlüğün Önlenmesine İlişkin Kontrolleri Ve Politikaları: Hile Ve Usulsüzlüğün Önlenmesine Ve Caydırılmasına Yardımcı Kılavuz" konulu belge de yayımlanmıştır. Bu belgede yönetimin hile ve usulsüzlüğü önlemesine yardımcı olabilecek program ve kontrollere ilişkin örnekler verilmiş ve incelenmiştir.

5. SPK DÜZENLEMESİNDE HİLE VE USULSÜZLÜKTEN KAYNAKLANAN ÖNEMLİ YANLIŞLIK RİSKİ HAKKINDA YAPILMASI GEREKEN İŞLEMLER VE SAS 99’LA KARŞILAŞTIRMA

Tebliğin bu bölümümde bağımsız denetçiden değerlendirdiği, hile ve usulsüzlükten kaynaklanan önemli yanlışlıklara ilişkin riskler hakkında genel olarak uygulanacak yöntemleri belirlemesi ve hesap bazında nitelik, zamanlama ve kapsam açılarından uygun bağımsız denetim tekniklerini ve önemli riskleri ortaya çıkarmak için de daha detaylı bağımsız denetim tekniklerini uygulaması istenmektedir. Bağımsız denetçinin, finansal tablolarda hile ve usulsüzlük nedeniyle önemli bir yanlışlığa yol açabilecek riskler hakkında uygulayacağı yöntemler, tebliğin 17. maddesinin 2. fıkrasında şu şekilde sıralanmaktadır;

- a. Daha fazla mesleki şüphecilik ve uygulanması planlanan özel prosedürlerden bağımsız olarak, daha genel hususları içeren ve bağımsız denetimin yürütülmesine genel bir etkisi olan yöntemler
- b. Gerçekleştirilecek bağımsız denetim tekniklerinin yapısı, zamanlaması ve kapsamını ilgilendiren, işletme yönetiminin teyit mektuplarında belirlenmiş riskler hakkında yapılacak işlemlere dair yöntemler
- c. İşletme yönetiminin iç kontrollere önem vermemesinden veya söz konusu kontrolleri aşmasından kaynaklanan hile ve usulsüzlükler nedeniyle finansal tablolarla ilgili önemli yanlışlık riski hakkında belli bağımsız denetim tekniklerinin uygulanmasını içeren yöntemler

Ayrıca, 17. maddenin 3. fıkrasında bağımsız denetçilerin tespit ettikleri risklerle ilgili yapacağı denetim çalışmalarında; denetim kanıtlarının seçiminde titizlik göstererek ve işletme yönetiminin önemli konularda yaptığı açıklamaları ayrıntılı şekilde doğrulayarak mesleki şüphecilik bir tutum içinde olacağı vurgulanmaktadır.

5.1 Hile ve Usulsüzlükten Kaynaklanan Önemli Yanlışlıklar Hakkında Genel Olarak Yapılacak İşlemler

Hile ve usulsüzlükten kaynaklanan önemli yanlışlık riskiyle ilgili yapılan değerlendirme, denetim ekibinde yer alacak üyelerin nitelikleri ve sayıları üzerinde belirleyici rol oynamaktadır. Ayrıca işletmede, özellikle nesnel değerlemeye ve karmaşık işlemlere ilişkin uygulanan muhasebe politikaları hileli finansal raporlamaya işaret edebilir. İşletme içindeki normal denetim prosedürlerine aşina olan çalışanlar ise, gerçekleştirdikleri hileli ve usulsüz eylemleri kolaylıkla gizleyebilirler. Bu gerçekler göz önüne alınarak, tebliğin 18. maddesinin 1. fıkrasında, bağımsız denetçinin önemli yanlışlıklara ilişkin riskler hakkında yapacağı genel işlemler kapsamında;

- a. Denetim personelinin görevlendirilmesi ve gözetimi konularını değerlendirmesini,
- b. İşletme tarafından uygulanan muhasebe politikalarını dikkate almasını,
- c. Bağımsız denetim prosedürlerinin yapısı, zamanlaması ve kapsamının seçiminde öngörülemeyen unsurları dâhil etmesini

istenmektedir. Tebliğin ekinde bağımsız denetçilere yardımcı olması amacıyla ile hile ve usulsüzlükten kaynaklanan önemli yanlışlık riskini tespit etmek için uygulanması gereken muhtemel bağımsız denetim tekniği örneklerine yer verilmiştir.

5.2 Kontrollerin İşletme Yönetimi Tarafından Aşılması Halinde Uygulanabilecek Bağımsız Denetim Teknikleri

İşletme yönetimi, doğrudan veya dolaylı olarak muhasebe kayıtlarını değiştirme ve aksi durumda etkin olarak çalışıyor görünebilecek kontrolleri

aşarak hileli finansal tablo hazırlayabilme imkânı sebebiyle hile ve usulsüzlük gerçekleştirebilecek pozisyona sahiptir. İşletme yönetiminin iç kontrolleri aşma riski her işletmede farklılık gösterirken bununla birlikte tüm işletmelerde hile ve usulsüzlükten kaynaklanan önemli yanlışlıklar için önemli bir risk kaynağıdır. Dolayısıyla tebliğ bağımsız denetçinin, belirlediği risklere karşı genel olarak yapacağı işlemlerin yanında, iç kontrollerin işletme yönetimi tarafından aşılması nedeniyle ortaya çıkabilecek önemli yanlışlık riskine karşı da bağımsız denetim tekniklerini uygulamasını istemektedir. Bağımsız denetçinin iç kontrollerin işletme yönetimi tarafından aşılması halinde uygulayacağı bağımsız denetim teknikleri, 20. maddenin 2. fıkrasında şu şekilde sıralamaktadır;

- a. Büyük deftere kaydedilen yevmiye kayıtlarının uygunluğunun ve finansal tabloların hazırlanması için yapılan diğer düzeltmelerin test edilmesi.
- b. Hile ve usulsüzlük sebebiyle önemli ölçüde yanlışlıklara neden olan taraflı bir şekilde yapılmış muhasebe tahminlerinin incelenmesi.
- c. Bağımsız denetçinin dikkatini çeken, işletmenin iş konusu ile doğrudan ilgili olmayan veya başka bir nedenle olağandışı görünen işlemlerin gerekçesinin araştırılması.

5.3 Bağımsız Denetim Kanıtlarının Değerlendirilmesi

Tebliğin 24. maddesinin 1. fıkrası, bağımsız denetçinin tebliğ gereğince denetimin sonuna doğru, uyguladığı bağımsız denetim teknikleri ve elde ettiği bağımsız denetim kanıtlarına dayanarak, hile ve usulsüzlükten kaynaklanan önemli yanlışlık riskinin devam edip etmediğini değerlendirmek zorunda olduğunu ifade etmektedir. Bu değerlendirmenin esas olarak bağımsız denetçinin kanaatine dayanan niteliksel bir konu olduğu ve bağımsız denetçiye hile ve usulsüzlükten kaynaklanan önemli yanlışlık riskini

detaylı bir şekilde kavramasını ve önemli yanlışlık riski ile ilgili değişik veya ek bağımsız denetim teknikleri uygulamasına gerek olup olmadığına karar vermesini sağlayabileceği belirtilmektedir.

24. maddenin 4. fıkrasında, bağımsız denetçinin hile ve usulsüzlükten kaynaklanan önemli yanlışlıkla karşılaşması halinde, söz konusu yanlışlığın sonuçlarını işletme yönetimi beyanının güvenilirliği açısından ve bağımsız denetimin diğer tüm aşamalarıyla birlikte değerlendirmesinin gerekli olduğu belirtilmektedir. Ayrıca 24. maddenin 6. fıkrasında, bağımsız denetçinin yanlışlığın hile ve usulsüzlükten kaynaklanmasına rağmen finansal tablolara önemli ölçüde etki etmeyeceği görüşünde olsa dahi tüm etkilerini incelemek zorunda olduğunu vurgulanmaktadır. Son olarak 24. maddenin 7. fıkrasında; bağımsız denetçinin, önemli yanlışlığın hile ve usulsüzlükten kaynaklanmadığı sonucuna ulaşması halinde yanlışlığın denetim üzerindeki etkilerini değerlendirmesi gerektiği ifade edilmektedir.

5.4 SAS 99'la Karşılaştırma

SAS 99'da tebliğ gibi bağımsız denetçinin değerlendirdiği hile ve usulsüzlükten kaynaklanan önemli yanlışlık riskiyle ilgili yapacağı işlemleri, üç sınıf altında toplamaktadır. SAS 99 hile ve usulsüzlüğe ilişkin risk faktörlerinin finansal tabloların geneline etkisi olan işlemlerin uygulanmasını gerektirdiği zaman, bağımsız denetçiye;

- Denetim boyunca mesleki şüpheciliğe daha fazla önem vermesini,
- Hile ve usulsüzlüklere ilişkin risk faktörleri ışığında denetim ekibine atanacak personeli ve gözetimi değiştirebileceği,
- İşletme yönetiminin muhasebe politikalarıyla ilgili seçimini ve uygulamasını incelemesini

hatırlatmaktadır. Hile ve usulsüzlüğe ilişkin değerlendirilen risklerin belli hesaplarla, belli işlem sınıflarıyla veya yönetim iddialarıyla ilgili olması durumunda ise, bağımsız denetçinin çalışmalarını bu özel alanlara yöneltmesini istemektedir. Her iki belgede bu özel alanlarla ilgili muhtemel bağımsız denetim tekniği örneklerine yer vermiştir. Son olarak SAS 99'da işletme yönetiminin hile ve usulsüzlükleri önlemeye yönelik olarak tesis edilen iç kontrolleri aşarak hileli ve usulsüz eylem gerçekleştirmek için emsalsiz bir pozisyona sahip olduğuna işaret etmektedir. Bu nedenle bağımsız denetçinin işletme yönetiminin iç kontrolleri aşma riskini göz önünde bulundurmasını ve tespit etmek için gerekli denetim tekniklerini uygulamasını istemektedir.

SAS 99'da bağımsız denetçinin, hile ve usulsüzlükten kaynaklanan önemli yanlışlık riskini tüm denetim boyunca değerlendirmesini ve denetim sonunda da uygulanan denetim tekniklerinin sonuçlarının ve diğer gözlemlerin bu değerlendirmeyi etkileyip etkilemediğini değerlendirmesini istemektedir. Ayrıca denetçinin belirlenen önemli yanlışların hileli ve usulsüz işlemlere işaret edip etmediğini incelemesini ve eğer ediyorsa sonuçlarını değerlendirmesini istemektedir.

6. SPK DÜZENLEMESİNDE İŞLETME YÖNETİMİ TEYİT MEKTUPLARI VE İLETİŞİM VE SAS 99'LA KARŞILAŞTIRMA

6.1 İşletme Yönetiminin Teyit Mektupları

Tebliğin 25. maddesine göre, denetimin tamamlanması aşamasında, bağımsız denetçinin işletmenin o ana kadar açıkladığı unsurları garanti altına almak ve denetim raporu sonrası karşılaşılabilecek riskleri karşılamak amacıyla, işletme yönetiminden teyit mektubu alması gereklidir. 25. maddenin 1. fıkrasına göre; teyit mektubunun, bağımsız denetçiye güvence

sağlaması açısından, hile ve usulsüzlüklere ilişkin aşağıdaki hususları içermesi önemlidir.

- a. İşletme yönetiminin, hile ve usulsüzlüğün ortaya çıkarılması ve önlenmesini sağlayacak iç kontrollerin uygulanması ve tasarlanmasındaki sorumluluğunu kabul ettiğini belirten ifade
- b. İşletme yönetiminin, finansal tabloların hile ve usulsüzlükten kaynaklanan önemli yanlışlıkların oluşma riskine dair saptamaların bağımsız denetçiye bildirmesi
- c. İşletme yönetiminin, yönetim, iç kontrolde önemli rolü olan çalışanlar veya hile ve usulsüzlük yaptıklarında finansal tablolarda önemli etki yapacak çalışanların içinde bulunduğu, işletmeyi etkileyen hile ve usulsüzlükler veya bunlara dair şüphesi ile ilgili bilgileri bağımsız denetçiye açıklaması
- d. İşletmenin finansal tablolarının, çalışanlar, eski çalışanlar, analistler, düzenleyiciler ve diğerleriyle iletişim yoluyla etkilenmesi sonucunda herhangi bir hile ve usulsüzlük iddiası veya şüphesi hakkındaki bilgileri bağımsız denetçiye açıklaması

6.2 İşletme Yönetimi ve Yönetimden Sorumlu Kişilerle İletişim

Tebliğin 26. maddesi gereğince bağımsız denetçinin, hile ve usulsüzlük tespit etmesi ya da hileli ve usulsüz bir eylemin gerçekleşmiş olabileceğini gösteren bir bilgiye sahip olması halinde, bu bilgi ve bulguları hile ve usulsüzlüğün önemli olup olmadığına bakmaksızın işletme yönetiminin uygun bir kademesi ile paylaşması gereklidir. Ayrıca tebliğ bağımsız denetçiye işletme yönetiminin veya yönetimden sorumlu kişilerin dürüstlük veya doğruluklarından şüphe etmesi halinde, izlenecek uygun

hareket tarzını belirlemek için hukuki danışmanlık alabileceği hatırlatılmaktadır.

6.3 Kurula Bildirim

Tebliğin 27. maddesi, bağımsız denetçinin hileli ve usulsüz bir eylemi tespit etmesi veya eylemden şüphelenmesi halinde bu durumu Sermaye Piyasası Kurulu'na bildirip bildirmeme konusunda karar vermesi gerektiğini ifade etmektedir.

6.4 SAS 99'la Karşılaştırma

Bağımsız denetçinin hile ve usulsüzlükten kaynaklanan önemli yanlışlıklara ilişkin yönetimden alacağı teyit mektupları SAS 99'da ele alınmamıştır. Ancak SAS 85 "İşletme Yönetimi Teyit Mektupları" adlı denetim standardına eklenen maddelerle, işletme yönetiminin bağımsız denetçiye vereceği teyit mektubu içerisinde yer alacak hile ve usulsüzlükten kaynaklanan önemli yanlışlıklarla ilgili hususlar belirlenmiştir. Bu hususlar tebliğde yer alan hususlarla benzerlik göstermektedir.

SAS 99 ve tebliğ bağımsız denetçinin önemli yanlışlığa neden olup olmadığına bakmaksızın hile ve usulsüzlüğü tespit etmesi halinde veya hile ve usulsüzlüğe işaret edebilecek bir kanıt bulması halinde, bu durumu uygun yönetim kademesine iletmesini istemektedir. SAS 99 ayrıca yöneticilerin veya daha üst kademedeki yönetimden sorumlu kişilerin karıştığı ve finansal raporlarda önemli yanlışlıklara neden olan hileli ve usulsüz eylemlerin direkt olarak denetim komitesine iletilmesini istemektedir. SAS 99 işletme yönetimi ve denetim komitesi dışındaki taraflara olası hile ve usulsüzlükle ilgili açıklama yapmanın bağımsız denetçinin sorumluluğunda olmadığını belirtmektedir.

7. SPK DÜZENLEMESİNDE BAĞIMSIZ DENETİME DEVAM EDİLEMESİ VE BELGELENDİRME VE SAS 99'LA KARŞILAŞTIRMA

7.1 Bağımsız Denetçinin Bağımsız Denetime Devam Edememesi

Tebliğin 28. maddesinde, bağımsız denetçinin hile ve usulsüzlükten kaynaklanan önemli yanlışlıklar ile ilgili karşılaştığı istisnai koşulların bağımsız denetime devam etmesini sorgulanır hale getirmesi durumunda;

- Mesleki ve hukuki sorumluluklarını göz önünde bulundurarak Kurul dâhil diğer düzenleyici otoritelere bildirilmesi gereken bir durum olup olmadığını değerlendirmesini,
- Bağımsız denetimin sona erdirilmesi olasılığını gözden geçirmesini

istenmektedir. Bağımsız denetçinin denetimi sona erdirmeye karar vermesi halinde işletme yönetimiyle ve yönetimden sorumlu kişilerle bağımsız denetimin sona erdirilmesini ve sebeplerini tartışması ve düzenleyici otoritelere durumun rapor edilmesine ilişkin mesleki veya yasal bir gereklilik olup olmadığına karar vermesi gerekir.

7.2 Belgelendirme

Tebliğ bağımsız denetçinin belgelendirmenin kapsamını mesleki kanaatine göre belirleyeceğini ifade etmiş ve denetim raporunda hile ve usulsüzlüğe ilişkin belirtmesini istediği hususları şu şekilde sıralamıştır;

- Bağımsız denetçinin; işletme, faaliyetleri ve çevresiyle olan ilişkileri konusunda edindiği bilgiler ile önemli yanlışlık riski hakkındaki görüşü

- Hile ve usulsüzlükten kaynaklanan önemli yanlışlık riskiyle ilgili yapılan işlemler ve denetim teknikleri. Bağımsız denetçinin bu kapsamda denetim tekniklerinin yapısını, zamanlamasını, kapsamını ve işletme yönetiminin kontrolleri aşmasından kaynaklanan riskler için uygulanan bağımsız denetim teknikleri dâhil, uygulanan bağımsız denetim tekniklerinin sonuçlarını belgelendirmesi gereklidir.

7.3 SAS 99'la Karşılaştırma

SAS 99'un 78. maddesinde, bağımsız denetçinin önemli yanlışlıklara ilişkin riskleri ele alması ve uyguladığı kontrol ve maddilik testleri sonucunda hile ve usulsüzlükten kaynaklanan önemli yanlışlık riskinin çok büyük olduğuna karar vermesi halinde, denetim görevinden çekilebileceğini belirtmektedir. Bağımsız denetçinin çekilmeyi düşünmesi halinde durumu denetim komitesi, malikler kurulu veya mütevelli heyetiyle paylaşması gerektiğinin altı çizilmektedir

SAS 99'da denetimin planlanması aşamasında işletmenin hileden kaynaklanan önemli hatalara karşı hassasiyetiyle ilgili denetim ekibi içerisinde yapılan görüşmeyle ilişkin detaylı bilgilerin, risk belirleme ve değerlendirme sürecinin, belirlenen risklerle ilgili yapılan işlemlerin ve hileye ilişkin olarak yönetimle, denetim komitesiyle ve diğerleriyle yapılan iletişimin içeriğinin belgelendirilmesini istemektedir.

SONUÇ

SAS 99 ve SPK tarafından yayımlanan bağımsız denetimi düzenleyen tebliğde, hile ve usulsüzlüklerin ele alındığı altıncı kısım, büyük benzerlikler taşımaktadır. Bağımsız denetimi düzenleyen tebliğin, IFAC tarafından yayımlanan “Uluslararası Denetim Standartları” setinin tercümesi olması ve uluslararası denetim standartlarının Denetim Standartları Bildirileriyle (SAS’s) uyumlu olması nedeniyle bu durum doğaldır. SAS 99 ve tebliğ; hile ve usulsüzlüklerin tespit edilmesinde, bağımsız denetçilerin sorumluluklarını arttırırken aynı zamanda SAS 99 ve tebliğde yer alan bağımsız denetimin yürütülmesine ilişkin gerekler, bazılarının çözümü yılları gerektiren sorunları da beraberinde getirmektedir.

SAS 99, geniş kapsamlı ve detaylı bir denetim standardı olmasının yanı sıra bağımsız denetim uygulamalarının tasarlanışını ve yürütülüşünü önemli ölçüde değiştirme potansiyeline sahiptir. Ancak, SAS 99’un kendisinden beklenen etkinliği sağlayabilmesi için, bağımsız denetçilerin bu yeni standardı temel alarak denetimle ilgili mevcut uygulamalarını yeniden düşünmeleri ve yenilerini tasarlamaları gerekmektedir. Bağımsız denetçilerin, SAS 99’u hile ve usulsüzlükler hakkındaki eski standartlar gibi benimsemeleri, SAS 99’u güncelleştirilmiş bir denetim kılavuzu olmaktan öteye götüremeyecektir.

Hem SAS 99’da hem de tebliğde yer alan gereklerin bazıları, bağımsız denetçinin kafa yapısını veya denetime bakış açısını değiştirmesini istemektedir. Bu değişikliklerin, denetim şirketlerindeki kurum kültürünü ve denetim şirketlerinin müşterileriyle olan ilişkileri etkileme olasılığı bulunmaktadır. Ayrıca, bağımsız denetçilere denetimi planlarken ve yürütürken, denetledikleri işletmeyle ilgili geçmiş tecrübeleri olsa dahi, işletmenin dürüst olduğuna dair inanışlarını bir kenara koymaları hatırlatılmaktadır. Mesleki şüpheciliği vurgulayarak, denetim süresince

sorgulayıcı zihne ve denetime uygun kafa yapısına sahip olma sorumluluğunu bağımsız denetçilere yüklemektedir. Bu sorumluluğu yerine getirebilmek için, baş denetçilerin gerekli üst yönetim yaklaşımını belirleyerek, denetime uygun davranış şeklini biçimlendirmeleri istenmektedir. Ancak, denetlenen müşterilere karşı mesleki şüpheli bir tutum içerisinde olmanın, denetim şirketiyle denetlenen işletmenin yönetimi arasındaki ilişkiyi değiştireceği, bağımsız denetçilerle denetlenen işletme çalışanları arasında gerginlik yaratacağı şüphesizdir.

Her iki düzenleme de, bağımsız denetçilerin müşterinin ticari faaliyetlerini ve iç kontrollerini öğrenirken bu hususlara aynı zamanda hile ve usulsüzlüğün önlenmesi açısından bakmalarını istemektedirler. Önceki standartlarda da, bağımsız denetçilerin denetimi planlamak amacıyla işletme faaliyetlerini ve işletmenin faaliyet gösterdiği endüstriyi kavramaları istenirken; SAS 99 ve tebliğ, bağımsız denetçilerin işletmeyle ilgili bilgilerinin işin olağan seyri dışındaki istisnai işlemleri tespit etmelerine yetecek kapsamda olmasını istemektedir. Kapsamlı bilgilerin toplanması, denetim yöntemlerinin kapsamının genişletilmesi ve işletme çalışanlarıyla ilgili daha ayrıntılı araştırmalar yapma zorunluluğu, bağımsız denetim uygulamalarının hem süresini hem de maliyetini arttıracaktır.

Aynı zamanda her iki düzenleme de yer alan gerekler bağımsız denetçilere aşağıdaki yeni beceriler geliştirmelerini zorunlu kılmaktadır;

- SAS 99'da araştırmalara ve beyin fırtınası oturumlarına büyük önem verilmesi, bağımsız denetçilerin bu denetim tekniğini etkili bir şekilde uygulayabilmelerini sağlamak için iletişimle ilgili yeteneklerini geliştirmelerini istemektedir.
- SAS 99, yaptığı açıklamalarla ve verdiği örneklerle teknolojinin hile ve usulsüzlük riskleri üzerindeki etkisini kabul etmektedir. Standartta yer alan bazı denetim tekniklerinin uygulanması ileri derecede bilgisayar

kullanımını gerektirmektedir. Bu nedenle SAS 99'da yer alan gereklerin etkin bir şekilde uygulanmasında teknolojik konularla ilgili bilgi ve beceriye sahip olunması önemli hale gelmektedir.

SAS 99'da ve tebliğde yer alan gerekler, bağımsız denetçilerin denetimle ilgili çalışmalarına, hile ve usulsüzlüğü gerçekleştirenlerin tahmin edemeyeceği unsurları dâhil etmelerini istemektedir. Denetim çalışmalarına tahmin edilemeyen unsurların dâhil edilmesi, bağımsız denetçinin finansal raporlarda meydana gelebilecek hile ve usulsüzlükleri tespit etme olasılığını ve hile ve usulsüzlükleri önlemede bağımsız denetimin caydırıcılığını arttıracaktır. Ancak, bağımsız denetimde tahmin edilemez olmanın; bağımsız denetçiler için daha fazla eğitim gerektirmesi, denetimin planlanması ve denetim tekniklerinin uygulanması için daha fazla zaman gerektirmesi, uzman görüşüne ihtiyaç olması gibi nedenlerle bağımsız denetim uygulamalarının hem süresini hem de maliyetini arttıracığı açıktır.

Ülkemizde, bağımsız dış denetime ilişkin standartların ABD'deki gibi bir meslek örgütü tarafından sistematik bir şekilde değil; kanun, yönetmelik ve tebliğlerde dağınık bir şekilde yer aldığı görülmektedir. Ülkemizde, denetleme ilke ve kuralları ilk kez Sermaye Piyasası Kurulunun 1988 yılında yayınladığı tebliğler ile yasal bir nitelik kazanmıştır. Türkiye Serbest Muhasebeci Mali Müşavirler ve Yeminli Mali Müşavirler Odaları Birliği bünyesinde kurulan Türkiye Denetim Standartları Kurulu ise Uluslararası Denetim Standartlarını Türkçeye tercüme ederek Türkiye Denetim Standartlarını yayımlamıştır. Getirilen düzenlemeler genelde birbirine paralel olmasına ve uluslararası denetim standartlarıyla uyumlu kuralların belirlenmeye çalışılmasına rağmen yorum farklılıklarından dolayı karmaşa ortaya çıkmaktadır. Bu nedenle gelişmiş ülkelerde olduğu gibi ülkemizde de bağımsız denetim standartlarını belirleme yetkisi yasayla tek bir kuruluşa verilmelidir.

ABD’de bağımsız denetçileri denetlemek üzere Halka Açık Şirket Muhasebe ve Denetim Gözetim Kurulu (POB) oluşturulmuştur. Bu kurul, bağımsız denetçilerin bağımsız denetim uygulamalarında mesleki etik kurallarına ve bağımsız denetim standartlarına uygun davranıp davranmadıklarını kontrol etmektedir. Ülkemizde de yayımlanan standartlara uygun hareket edilip edilmediğini kontrol edecek, kamu yararını gözetecek bir kamu gözetim kurulunun oluşturulması denetim standartlarının etkinliğini arttıracaktır.

Son olarak, denetim alanında Avrupa Birliği’nin 8. Direktifini temel alan ve bağımsız denetim uygulamalarının uluslararası denetim standartlarına uygun olarak yürütülmesini zorunlu tutan tasarı halindeki Türk Ticaret Kanunun yasalaşması, hem bağımsız denetçilerin hem de denetlenen işletmelerin bu sürece uyumlarını hızlandıracaktır.

KAYNAKÇA

AICPA Professional Development Staff; "Fraud in the Financial Statements: Audit Approach and Making Effective Inquiries", **AICPA CPEExpress Online Learning**, (Erişim) http://courseware.university360.com/aicpa/CPEBytes/Courses/default.htm?course_id=KBU, 25 Mart 2008.

AICPA Professional Development Staff; "Fraud in the Financial Statements: Common Frauds and Their Characteristics", **AICPA CPEExpress Online Learning**, (Erişim) http://courseware.university360.com/aicpa/CPEBytes/Courses/default.htm?course_id=KBT, 3 Mart 2008.

AICPA Professional Development Staff; "Fraud in the Financial Statements: Professional Skepticism and Brainstorming", **AICPA CPEExpress Online Learning**, (Erişim) http://courseware.university360.com/aicpa/CPEBytes/Courses/default.htm?course_id=KBS, 12 Mart 2008.

AKDOĞAN, Nalan, TENKER, Nejat; **Finansal Tablolar Ve Mali Analiz Teknikleri**, Ankara, Gazi Kitabevi, 10. Baskı, 2005.

ALBRECHT, W. Steven; " Fraud in the Financial Statements: Inventory & Cost of Goods Sold", **AICPA CPEExpress Online Learning**, (Erişim) http://courseware.university360.com/aicpa/CPEBytes/Courses/default.htm?course_id=HCO, 25 Aralık 2007.

ALBRECHT, W. Steven; " Fraud in the Financial Statements Revenue-Related", **AICPA CPEExpress Online Learning**, (Erişim) http://courseware.university360.com/aicpa/CPEBytes/Courses/default.htm?course_id=GAK, 10 Ocak 2008.

ALBRECHT, W. Steven; " Fraud in the Financial Statements: Understatement of Liabilities", **AICPA CPExpress Online Learning**, (Erişim) http://courseware.university360.com/aicpa/CPEBytes/Courses/default.htm?course_id=GAM, 27 Aralık 2007.

ALBRECHT, W. Steven, ALBRECHT, Chad; **Fraud Examination & Prevention**, Mason, Ohio, Thomson/South-Western, 2004.

AMERICAN INSTITUTE OF CERTIFIED PUBLIC ACCOUNTANTS; "Consideration of Fraud in a Financial Statement Audit." Statement on Auditing Standards No. 99", **Journal of Accountancy**, cilt 182, sayı 4, 2003, s. 105-120.

ARENS, Alvin A., LOEBBECKE, James K.; **Auditing: An İntegrated Approach**, New Jersey, Prentice-Hall International Inc., 7. Baskı, 1997.

ASSOCIATION OF CERTIFIED FRAUD EXAMINERS; **Fraud Examiners Manual**, Austin, Texas, ACFE, 2003

BEASLEY, Mark S., CARCELLO, Joseph V.; **Miller GAAS Guide 2007: A Comprehensive Restatement of Standards for Auditing, Attestation, Compilation and Review**, Chicago, CCH Inc., 2007.

BEASLEY, Mark S., JENKINS J.Gregory; "A Primer for BrainStorming Fraud Risks", **Journal of Accountancy**, cilt 196, sayı 6, 2003, s. 32-38.

BENSTON, George J., HARTGRAVES, Al L.; "Enron: What Happened and What We can Learn From it?", **Journal of Accounting and Public Policy**, Sayı 21, 2. Baskı, 2002, s.105-127.

BOZKURT, Nejat; **Muhasebe Denetimi**, İstanbul, Alfa Basım Yayım Ltd. Şti., 2006.

BRUNER, Jerome S., POSTMAN, Leo; "On The Perception Of Incongruity: A Paradigm", **Journal of Personality**, Cilt 18, Sayı 2, 1949, s.206-223.

CRESSEY, Donald R.; **Other People's Money: a Study in the Social Psychology of Embezzlement**, Patterson Smith Publishing, Montclair, New Jersey, 1973.

DE BONO, Edward; **Lateral Thinking: A Textbook of Creativity**, London, Penguin Books Ltd, England, 1990.

DUFFIELD, Grace, GRABOSKY, Peter; "The Psychology of Fraud", **Trends and Issues in Crime and Criminal Justice**, sayı 199, Mart 2001, (Erişim) <http://www.aic.gov.au/publications/tandi/ti199.pdf>, 17 Kasım 2007.

GILBERTO, John; "What's in your audit? Life after SAS 99", **Fundamentals**, 3rd Quarter, 2005, (Erişim) http://www.rsmmcgladrey.com/RSM-Resources/Publications/Fundamentals/ThirdQuarter2005/fund_3rdq2005.pdf, 15 Ocak 2008.

HSU, Kathy H.Y., ZHU Zhiwei; "SAS 99; Consideration of Fraud in a Financial Statement Audit: a New Auditing Standard", **International Journal of Services and Standards**, cilt 1, sayı 4, 2005, s.414-425.

KEPEKÇİ, Celal; **Bağımsız Denetim**, Avcıol Basım Yayın, İstanbul, 2004.

LANZA, Richard B, GILBERT, Scott; "A Risk Based Approach to Journal Entry Testing", **Journal of Accountancy**, cilt 204, sayı 1, 2007, s.32-35.

LAW, Philip, “Auditors' Perceptions Of Reasonable Assurance In Audit Work And The Effectiveness Of The Audit Risk Model”, **Asian Review of Accounting**, Emerald Group Publishing Limited, Cilt 16, Sayı 2, 2008, s. 160-178 (çevrimiçi) <http://www.emeraldinsight.com/Insight/viewPDF.jsp?Filename=html/Output/Published/EmeraldFullTextArticle/Pdf/3410160205.pdf>, 25 Mayıs 2008

MCKEE, Thomas E.; “A Practical Guide to Complying With SAS No. 99’s Key Requirements”, **Journal of Accountancy**, cilt 197, sayı 5, 2004, s. 24.

MONTGOMERY, Daniel D., BEASLEY, Mark S. ve diğerleri; “Auditor’s New Procedures for Detecting Fraud”, **Journal of Accountancy**, cilt 193, sayı 3, 2002, s.63-66.

O'REGAN, David, **Auditor's Dictionary : Terms, Concepts, Processes, and Regulations**, Hoboken, New Jersey, John Wiley & Sons, 2004, (çevrimiçi) <http://site.ebrary.com/lib/gazi/Doc?id=10114128&ppg=3>, 4 Mayıs 2008

ORNSTEIN, Robert E.; **The Psychology of Consciousness**, New York, The Viking Press, 1972.

ÖZEL, D.Yenel; “Enerji Devi Enron’un Çöküşü ve Etkileri”, **Yaklaşım Dergisi**, Yaklaşım Yayıncılık A.Ş., Sayı 112, Nisan, 2002, s 61-67.

PAYNE, Elizabeth A., RAMSAY, Robert J.; “Fraud Risk Assessments and Auditors’ Professional Skepticism”, **Managerial Auditing Journal**, Emerald Group Publishing Limited, Cilt 20, Sayı 3, 2005, s.321-330, (çevrimiçi) <http://www.emeraldinsight.com/Insight/viewPDF.jsp?Filename=html/Output/Published/EmeraldFullTextArticle/Pdf/0510200308.pdf>

PIRSIG, Robert M.; **Zen and the Art of Motorcycle Maintenance: An Inquiry into Values**, New York, Marrow, 1979.

QUIEVREUX, Cristophe; “The Requirements of the Sarbanes- Oxley Act are Making Internal Audit a Critical Function for Dealing with Corporate Governance Issues”, **The 2003 European Conference of Internal Auditing**, October 2003, s.8–10.

RAMOS, Michael J.; “Auditor’s Responsibility for Fraud Detection”, **Journal of Accountancy**, cilt 195, sayı 1, 2003, s.28-36.

RAMOS, Michael J.; **How to Comply with Sarbanes-Oxley Section 404: Assessing the Effectiveness of Internal Control**, Hoboken, New Jersey, John Wiley and Sons Inc., 2004, (çevrimiçi)
<http://site.ebrary.com/lib/gazi/Doc?id=10114074>, 12 Şubat 2008

REZAEE, Zabihollah; **Financial Statement Fraud Prevention And Detection**, Hoboken, New Jersey, John Wiley and Sons Inc., 2002.

SEVİLENGÜL, Orhan; **Genel Muhasebe**, Ankara, Gazi Kitabevi, 12. Baskı, 2005.

SERMAYE PİYASASI KURULU; **Sermaye Piyasasında Bağımsız Denetim Standartları Hakkında Tebliğ (Seri: X, No: 22)**, (Erişim)
<http://www.spk.gov.tr/apps/teblig/displayteblig.aspx?id=295&ct=f&action=displayfile&ext=.pdf>, 15 Nisan 2008, s.23-37.

SILVERSTONE, Howard D., SHEETZ, Michael; **Forensic Accounting and Fraud Investigation**, Hoboken, New Jersey, John Wiley and Sons Inc., 2007.

SOYLU, Kamuran; “Bilgisayar Ortamında Muhasebe ve Türkiye Uygulamasının Değerlendirilmesi”, **Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, 1988.

VICKY, B. Heiman, KIMBERLEY P. Morgan vd.; “The Warning Signs of Fraudulent Financial Reporting”, **Journal of Accountancy**, cilt 182, sayı 4, 1996, s. 75-77.

WALLER, William S.; “Auditors’ Assessments of Inherent and Control Risk in Field Setting”, **Accounting Review**, American Accounting Association, Cilt 68, Sayı 4, October, 1993, s.783-803.

WELLS, Joseph T.; **Principles Of Fraud Examination**, Hoboken, New Jersey, John Wiley and Sons Inc., 2005.

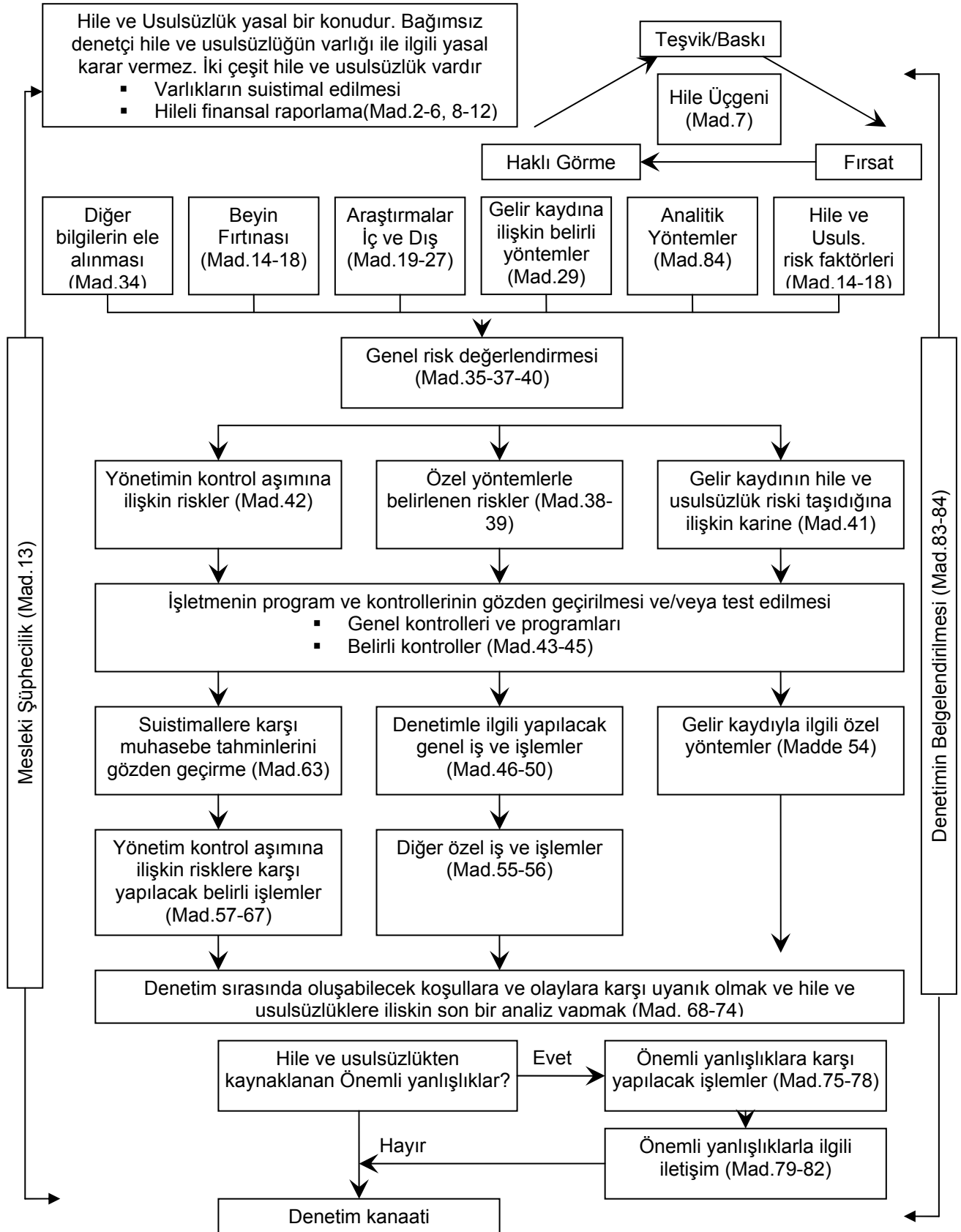
WELLS, Joseph T.; **Corporate Fraud Handbook : Prevention And Detection**, Hoboken, New Jersey, John Wiley and Sons, 2004.

WOOD, David C.; “Habituation in Stentor: Produced By Mechanoreceptor Channel Modification”, **Journal of Neuroscience**, Society for Neuroscience Vol 8, 1988, s.2254-2258 (çevrimiçi) <http://www.jneurosci.org/cgi/reprint/8/7/2254>, 15 Nisan 2008.

ZIMBARDO, Philip G., GERRIG, Richard J.; **Psychology and Life**, New York, HarperCollins Publishers Inc., 14. Baskı, 1996.

EKLER

Ek 1 : SAS 99'a Genel Bakış

Kaynak: Thomas E. McKee, "A Practical Guide to Complying With SAS No. 99's Key Requirements", Journal of Accountancy, cilt 197, sayı 5, 2004, s. 24

Ek 2 : Hile Ve Usulsüzlüklere İlişkin Risk Faktörleri

Hileli Finansal Raporlama

Tesvik/Baskı

Finansal istikrar veya karlılık; ekonomik koşullar, içerisinde bulunan endüstriye bağlı koşullar veya işletmenin çalışma şartları tarafından tehdit edilebilir.

- İçerisinde bulunan piyasadaki yüksek rekabet koşulları, piyasa doygunluğu ve azalan kar oranları
- Ani değişimlere karşı savunmasız olmak (Teknolojik değişimler, modası geçen ürünler veya faiz oranlarındaki ani değişimler)
- Müşteri isteklerindeki önemli değişiklikler ve endüstri içerisinde veya tüm ekonomide artan işle ilgili başarısızlıklar
- Faaliyet zararlarıyla birlikte iflas ve icra tehditlerinin olası olması
- Yapılan faaliyetlerle ilgili finansal raporlarda gelir bildirirken bu faaliyetlerden nakit girişi sağlanamaması
- Aynı endüstri içerisinde faaliyet gösteren diğer işletmelere göre, işletmenin çok daha hızlı büyümesi
- Muhasebeye, yasalara veya denetime ilişkin yeni düzenlemeler
- Üçüncü şahısların isteklerini veya beklentilerini karşılamak için yönetim üzerinde aşırı baskının var olması. Bu beklenti ve istekler;

- Rekabetçi kalabilmek için ek borçlanma veya ek özkaynak ihtiyacı
- Borç sözleşmelerine ilişkin yükümlülüklerin ucu ucuna karşılanması
- Yönetimde yer alan çalışanların finansal durumlarının aşağıdaki nedenlerden dolayı büyük ölçüde işletmenin finansal durumuna bağlı olması;
- İşletme içerisindeki sermaye payının önemli olması
- Kişisel özvarlıkların büyük çoğunluğunu işletmeye yatırmış olmaları
- İşletme borçlarıyla ilgili şahsi teminat vermiş olmaları

Fırsatlar

İşletmenin çalıştığı endüstrinin niteliği veya işletmenin yaptığı işler hileli finansal raporlama yapmasına fırsat sağlayacak koşullar içerebilir. Bu koşullar;

- İş ilişkisi olduğu taraflarla yaptığı işlemlerin denetlenmemesi
- Varlıklar, yükümlülükler, gelirler veya giderlerle ilgili kişisel yargıya dayalı muhasebe tahminlerini veya belirsizlikleri doğrulamadaki zorluklar
- Özellikle dönem sonlarına yakın gerçekleşen önemli, olağandışı veya girift işlemler
- İşletmenin karışık ve istikrarsız bir yapıya sahip olması. Bu durumu gösteren belirtiler:

- İşletmenin çoğunluk hissesini elinde bulunduran işletme ya da bireyleri belirlemedeki zorluk
- Üst kademedeki yöneticilerin sık değişmesi
- İşletme içi kontrol unsurlarının aşağıdaki nedenlerden dolayı yetersiz olması
- Kontrollerle ilgili denetimlerin yetersiz olması
- Yeteneksiz muhasebe elemanlarının istihdam edilmesi
- Muhasebe ve bilgi sistemlerinin yetersiz olması

Tutum/Haklı Gösterme

Yönetim kurulu üyelerinin, yöneticilerin veya çalışanların hileli finansal raporlama yapmalarına olanak sağlayan tutum ve haklı göstermeye ilişkin risk faktörleri bağımsız denetçinin gözünden kolaylıkla kaçabilir. Bununla beraber, bu tür bilginin varlığından haberdar olan bağımsız denetçi hileli finansal raporlamadan kaynaklanan önemli yanlışlıklara ilişkin riskleri belirlerken bu bilgileri göz önünde bulundurmalıdır. Bağımsız denetçilerin vakıf olmaları gerekli ve risk faktörüne işaret edebilecek örnek bilgiler aşağıda verilmiştir

- Yönetimin finansal raporlama süreci ve iç kontrol sistemiyle ilgili olarak uygun davranış sergileyememesi
- Yönetimin işletmeye ait değerleri ve ahlaki standartları işletme çalışanlarına anlatmada ve yaymakta başarısız olması

- Muhasebe ilkelerinin veya önemli muhasebe tahminlerinin belirlenmesine yönetimin aşırı müdahalesi
- Yönetimin vergi öncesi karı asgariye indirmek için uygun olmayan yolları kullanmaya istekli olması
- Yönetimle mevcut veya önceki bağımsız denetçiler arasındaki ilişkinin aşağıda gösterildiği şekilde gergin olması;
 - Muhasebe, denetim veya raporlama konularıyla ilgili olarak şimdiki veya önceki bağımsız denetçilerle sık tartışılması
 - Bağımsız denetçiden makul olmayan talepler. Örneğin bağımsız denetçinin denetimi bitirme veya denetim raporunu yazma süreleriyle ilgili makul olmayan sınırlamalar getirilmesi
 - Bağımsız denetçilerin işletme çalışanlarına, işletme bilgilerine ulaşmalarını veya yönetim kurulu ile etkin bir şekilde iletişim kurmalarını sınırlandıran resmi veya resmi olmayan kısıtlamalar getirilmesi
 - Bağımsız denetçilere karşı otoriter bir tutum içerisinde olunması. Özellikle denetim çalışmasının kapsamı, denetimle ilgili personeli seçimi konularında bağımsız denetçiyi baskı altına almaya çalışmak.

Varlıkların Suistimal Edilmesi

Varlıkların suistimal edilmesinden kaynaklanan önemli yanlışlıklara ilişkin risk faktörleri de teşvik/baskı, fırsat ve tutum/haklı gösterme koşullarına

göre sınıflandırılmıştır. Hileli finansal raporlamaya ilişkin risk faktörlerinden bazıları aynı zamanda varlıkların suistimal edilmesinden kaynaklanan önemli yanlışlıklara da işaret edebilir. Örneğin, yönetimin etkin şekilde denetlenmemesi ve işletme içi kontrollerin zayıf olması hileli finansal raporlamadan veya varlıkların suistimal edilmesinden kaynaklanan önemli yanlış ifadelerle işaret edebilir.

Teşvik/Baskı

- Kişisel finansal yükümlülükler işletmenin nakdi veya çalınmaya müsait diğer kaynaklarına erişebilecek konumda bulunan işletme çalışanları veya yöneticileri üzerinde bu kaynakları suistimal etmelerine neden olacak baskı yaratabilir.
- İşletmeyle, işletmenin nakdi veya diğer çalınmaya müsait kaynaklarına erişebilecek konumda bulunan çalışanları arasındaki olumsuz ilişkiler bu çalışanların varlıkları suistimal etmelerine neden olabilir. Olumsuz ilişkiler aşağıdaki nedenlerden kaynaklanabilir;
- Bilinen veya tahmin edilen gelecekteki işten çıkarmalar
- Çalışanların beklentilerini karşılamayan terfiler, tazminatlar veya diğer mükâfatlar

Fırsatlar

- İşletme varlıklarının sahip olduğu bazı özellikler veya koşullar, işletme varlıklarının suistimal edilme olasılığını arttırabilir. Örneğin;
- İşletmenin yüksek miktarda nakit bulundurması

- İşletmenin mal stokunda “yükçe hafif pahada ağır” veya çok talep gören kalemlerin bulunması
- Kolaylıkla paraya çevrilebilen varlıkların olması
- Küçük boyutlu, satılabilir veya mülkiyetinin kime ait olduğunun tespit edilmesi zor olan duran varlıkların olması

İşletme varlıklarıyla ilgili iç kontrollerin yetersi olması bu varlıkların suistimal edilme olasılığını arttırabilir. Örneğin

- İşletme içerisindeki sorumluluk dağılımının yetersiz olması
- Yönetimin varlıklardan sorumlu olan çalışanları yeteri kadar denetlememesi
- Varlıklara kolaylıkla ulaşabilecek konumda çalışan elemanların seçiminde titiz davranılmaması
- Varlıklarla ilgili kayıtların düzgün tutulmaması
- Yapılan işlemlerle ilgili olarak yeterli yetkilendirme ve onaylama mekanizmalarının bulunmaması
- Kasa, stok veya maddi duran varlıklar ile ilgili fiziksel tedbirlerin yetersiz olması
- Varlıklarla ilgili eksiksiz ve vakitli mutabakatların olmaması
- Yapılan işlemlerle ilgili vakitli ve uygun belgelendirmenin olmaması

- Kilit noktalarda kontrol görevini yerine getiren çalışanların dinlendirilmemesi
- Yönetimin bilgi teknolojilerini yeteri kadar kavrayamamasından dolayı çalışanların suistimali bilgi teknolojilerinden yararlanarak gerçekleştirmeleri

Tutum/Haklı gösterme

İşletme varlıklarına kolaylıkla erişebilecek konumdaki çalışanların sahip olduğu tutum ve davranışlar varlıkların suistimal edilmesinden kaynaklanan önemli yanlış ifadelerin tespit edilmesinde bağımsız denetçi tarafından dikkate alınmalıdır. Bu tutum ve davranışlar aşağıdaki şekilde olabilir.

- Varlıkların suistimal edilmesine ilişkin risklerin izlenmesi hususunda ihmalkâr olunması
- Varlıkların suistimal edilmesini önlemeye yönelik iç kontrollerin uygulanması veya kontrollerle ilgili kusurların düzeltilmesi hususunda ihmalkâr olunması
- İşletmeye karşı ya da işletmenin çalışanlarıyla ilgili tutumuna karşı memnuniyetsizliği gösteren davranışlar
- Varlıkların suistimal edildiğine işaret edebilecek çalışanların davranışlarındaki veya yaşam tarzlarındaki değişiklikler

Ek 3 : Bağımsız Denetçinin Gerçekleştirebileceği Örnek Araştırmalar

Araştırmanın Amacı	Örnek Araştırma	Araştırmanın Hedefi
Hile ve usulsüzlükten kaynaklanan önemli hatalara neden olabilecek teşviklerin/baskıların belirlenmesi	İşletmenin finansal istikrarını veya kârlılığını etkileyen mevcut tehditlerin tanımlanması Bu tehditler işletmenin iyileştirilmiş finansal sonuçlar beyan etmesi için nasıl baskılar meydana getirebilir?	İşletme Yönetimi Satış bölümü personeli Üretim bölümü personeli
	İşletmenin beyan edilen finansal sonuçlarıyla ve performansı ile ilgili üçüncü şahısların hangi beklentileri bulunmakta?	İşletme yönetimi Yatırımcı ilişkileri
	İşletme yönetiminin maaş sözleşmelerindeki önemli hükümlerin tanımlanması İşletme yönetimi işletme namına herhangi kişisel kefaleti bulunmakta mı? İşletme yöneticilerinin işletmede yaptıkları önemli yatırımların belirlenmesi	İşletme Yönetimi İnsan Kaynakları
	Çalışanları motive etmek için kullanılan finansal hedeflerin tanımlanması Çalışanlar bu hedeflere ulaşmak için üzerlerinde hangi tür baskıları ve hangi yoğunlukta hissediyorlar?	İşletme Yönetimi İnsan Kaynakları Finansal hedef teşviklerinden etkilenen çalışanlar
Hile ve usulsüzlükten kaynaklanan önemli hatalara neden olabilecek fırsatların belirlenmesi	İşletmenin müşterilere veya satıcılara vade veya şartları zorla kabul ettirmesine neden olan endüstri koşullarının tanımlanması	Satış bölümü personeli Satın alma personeli

Araştırmanın Amacı	Örnek Araştırma	Araştırmanın Hedefi
	İç denetim, bilgi işlem veya muhasebe bölümü personeline meydana gelen önemli değişikliklerin belirlenmesi İşletmedeki personel değişiklikleri aynı boyuttaki ve aynı endüstrideki diğer işletmelerle nasıl farklılık gösteriyor?	İnsan Kaynakları Muhasebe bölümü Bilgi İşlem bölümü İç denetim bölümü
	İşletme yönetimi finansal raporlama sürecinin gözetiminde ne kadar aktif?	İşletme yönetimi Muhasebe Bölümü
Hile ve usulsüzlükten kaynaklanan önemli hatalara neden olabilecek tutum/haklı göstermenin belirlenmesi	İşletme içindeki değerlerin ve ahlâk standartlarının belirlenmesi Bu değerler ve ahlâk standartları işletme yönetimi tarafından çalışanlara nasıl iletiliyor, destekleniyor ve uygulanıyor?	İşletme Yönetimi Çalışanlar
	İşletmedeki Finansman Yönetimi muhasebe ilkelerinin seçiminde ve önemli muhasebe tahminlerinin belirlenmesinde ne kadar müdahil oluyor? Çalışanlar bu hedeflere ulaşmak için üzerlerinde hangi tür baskıları ve hangi yoğunlukta hissediyorlar?	Muhasebe Bölümü Satış bölümü personeli Finansman dışındaki diğer bölümler
	İşletmenin muhasebe politikalarından agresif ve uygun olmayanlar bulunmakta mı? Uygun olmayan muhasebe politikalarını haklı göstermek için “önemlilik” kavramı hangi kapsamda kullanılıyor?	Muhasebe Bölümü

Araştırmanın Amacı	Örnek Araştırma	Araştırmanın Hedefi
Varlıkların suistimal edilmesinden kaynaklanan hile ve usulsüzlüklerle ilgili risk faktörlerinin belirlenmesi	İşletme ile çalışanlar arasında herhangi ters veya gergin ilişki mevcut mu?	İnsan Kaynakları İşletme Yönetimi Çalışanlar
	Çalışanlar arasında dargınlık yaratabilecek mevcut veya planlan işten çıkarmalar veya maaşlar veya çalışanlara sağlanan faydalarla ilgili değişiklikler bulunmakta mı?	İşletme yönetimi İnsan Kaynakları
	Çalışanların beklentileriyle uyumlu olmayan ve çalışanlar arasında dargınlık yaratabilecek mevcut veya planlanan ikramiyeler, terfiler vb. bulunmakta mı?	İşletme yönetimi İnsan Kaynakları
	Nakdi ve suistimal edilmeye müsait olan diğer işletme varlıklarına ulaşabilen çalışanların işletme yönetimi tarafından nasıl gözetildiği	İşletme Yönetimi Çalışanlar
	İşletme yönetiminin ve çalışanların işletme içindeki iç kontrollere, politikalara ve prosedürlere karşı tutumları	İşletme Yönetimi Çalışanlar
	İşletme yöneticilerinin veya çalışanların yaşam tarzlarında veya davranışlarında açıklanamayan veya istisnai değişiklikler mevcut mu?	İşletme Yönetimi Çalışanlar
Yevmiye kayıtlarına ve finansal raporlardaki diğer düzeltmelere ilişkin işletme politikalarının, prosedürlerinin ve kontrollerinin anlaşılması	Standart dışı yevmiye kayıtlarının ve finansal raporlardaki diğer düzeltmelerin yapılması için kullanılan yöntemler nelerdir? - Tanımı ve amacı? - Sorumlu olan kişiler? - Zamanlaması? - Kontrol edilmesi ve onaylanması?	Muhasebe Bölümü

Araştırmanın Amacı	Örnek Araştırma	Araştırmanın Hedefi
İşletme yöneticilerinin iç kontrolleri aşmasına ilişkin vakaların tespit edilmesi	Hangi koşullar altında işletme yöneticileri yetkilerini kullanarak iç kontrolleri, politikaları ve prosedürleri uygulamamaktadırlar? İşletme yöneticilerinin geçmiş yıl boyunca uygulamadıkları iç kontrollerin, politikaların ve prosedürlerin tanımlanması	İşletme Yönetimi Muhasebe bölümü
Önemli ve istisnai işlemlerin dayandığı iş mantığının anlaşılması	İşletme yöneticileri bu işlemlerin yapısını ve muhasebesini denetim kuruluyla veya yönetim kuruluyla tartıştı mı? İşletme dışındaki üçüncü şahıslarla yapılan işlemler yönetim kurulu tarafından kontrol edildi mi ve onaylandı mı?	İşletme Yönetimi Denetim Kurulu Yönetim Kurulu
	İşletme yöneticileri herhangi bir işlemin gerektirdiği muhasebe uygulaması yerine başka bir muhasebe uygulaması üzerinde ısrar ediyor mu?	Denetim Komitesi Muhasebe Bölümü Yönetim Kurulu

Kaynak: AICPA Professional Development Staff; "Fraud in the Financial Statements: Audit Approach and Making Effective Inquiries", **AICPA CPEExpress Online Learning**, (Erişim) http://courseware.university360.com/aicpa/CPEBytes/Courses/default.htm?course_id=KBU, 25 Mart 2008

Ek 4 :

**İŞLETMENİN HİLE VE USULSÜZLÜĞÜN ÖNLENMESİNE
İLİŞKİN KONTROLLERİ VE POLİTİKALARI**

Hile ve Usulsüzlüğün Önlenmesine ve Caydırılmasına Yardımcı Kılavuz

1. GİRİŞ

İşletmelerde meydana gelen hile ve usulsüzlükler; çalışanların küçük hırsızlıklarından ve verimsiz çalışmalarından, varlıkların suistimal edilmesine ve hileli finansal raporlamaya kadar uzanabilir. Finansal raporlarda meydana gelen önemli büyüklükteki hile ve usulsüzlüklerin; işletmenin piyasa değeri, saygınlığı ve stratejik amaçları üzerinde olumsuz etkileri bulunmaktadır. Son yıllarda ortaya çıkan büyük çaplı muhasebe skandalları, hem hileli finansal raporlamanın olumsuz etkilerini daha bilinir hale getirmiş hem de işletmelerin hileli finansal raporlamanın önüne geçmek için daha kararlı adımlar atmalarını sağlamıştır. Bunun yanında, diğer bir hile ve usulsüzlük türü olan varlıkların suistimali ise, işletme çalışanın hileli ve usulsüz eylemi gerçekleştirmek için teşviki ve fırsatı bulunması durumunda işletmeye büyük zararlar verme potansiyeline sahiptir.

Hile ve usulsüzlüklere ilişkin riskler, önlemeye, caydırmaya ve tespit etmeye yönelik tedbirlerin bileşimi sayesinde azaltılabilir. Ancak, belgelerin tahrif edilmesi veya işletme yönetimi, çalışanlar veya üçüncü şahıslar arasındaki işbirliği yoluyla genellikle gizlendiğinden, hile ve usulsüzlüklerin tespit edilmeleri zordur. Bu bakımdan, hile ve usulsüzlüklerin önlenmesine (Hileli ve usulsüz eylemler için fırsatları azaltabilecek) ve hile ve usulsüzlüklerin caydırılmasına (Hileli ve usulsüz eylemi gerçekleştirenlerin yakalanma ve cezalandırılma korkusuyla eylemden vazgeçirebilecek) önem verilmelidir. Ayrıca, hile ve usulsüzlüklerin önlenmesine ve caydırılmasına ilişkin tedbirler, zaman ve maliyet açısından hile ve usulsüzlüklerin araştırılmasından ve tespit edilmesinden daha avantajlıdır.

İşletme yönetimi, işletme içindeki hile ve usulsüzlük olaylarının azaltılmasından sorumludur ve olayları azaltmaya yönelik tedbirleri uygulamak için araçlara sahiptir. İşletmenin hile ve usulsüzlük olaylarını önlemeye ve caydırmaya yönelik tedbirleri, aynı zamanda kaliteli eleman istihdamı sağlayacak pozitif bir çalışma ortamı meydana getirebilir.

Araştırmalar, hileli ve usulsüz eylemleri azaltmaya yönelik tedbirleri uygulamanın en etkili yolunun, bu tedbirleri, tüm işletme tarafından benimsenen bir takım çekirdek değerlere dayandırmak olduğunu göstermektedir. Bu değerler, işletme çalışanlarının hareketlerini düzenleyen temel kurallar hakkında kapsamlı mesaj vermektedirler. Ayrıca bu değerler, işletme içinde müsaade edilen ve yasaklanan davranışlar hakkında detaylı bilgiler veren davranış kurallarının dayandığı temelleri oluşturmaktadır. İşletme yönetiminin tüm çalışanlara, işletmenin davranış kurallarına uygun hareket etmekle yükümlü olduklarını açıkça belirtmesi gereklidir.

Bu belge, işletme yönetiminin işletme içindeki hile ve usulsüzlükleri önlemek, caydırmak ve tespit etmek amacıyla uygulayabileceği tedbirleri açıklamaktadır. Ayrıca, bu tedbirleri üç temel husus kapsamında ele almaktadır. Bu üç temel husus genel hatlarıyla şunlardır;

- Dürüstlüğe ve yüksek ahlaka dayalı bir kurum kültürünün oluşturulması ve sürdürülmesi
- Hile ve usulsüzlüklere ilişkin risklerin değerlendirilmesi ve bu riskleri ve hile ve usulsüzlük için fırsatları azaltmak için gerekli kontrollerin, prosedürlerin uygulanması
- Uygun bir gözetim sisteminin kurulması

Bu faaliyetlerin uygulanmasından ve gözetiminden tüm yönetim kurulu sorumlu olmasına rağmen, icra başkanının, “Chief Executive Officer” tedbirleri kabul etmesi, uygulamaya koyması ve desteklemesi önemlidir. İcra başkanının aktif desteği olmadan bu tedbirlerin etkili olma şansı azdır.

Bu belgede sunulan bilgiler, genel olarak tüm işletmelere uygulanabilir. Bunun yanında, küçük işletmelerde, belli programların ve kontrollerin uygulanış derecelerinin ve uygulanışındaki formalitelerin büyük işletmelerden farklılık göstermesi olasıdır. Örneğin, herhangi bir küçük işletmenin yönetimi, finansal raporlama sürecinden sorumlu olanlarla birlikte, işletmede yüksek ahlaka ve dürüstlüğe dayanan kurum kültürü oluşturmakla sorumludurlar. İşletme yönetimi aynı zamanda işletmenin doğasıyla ve büyüklüğüyle orantılı iç kontrolleri uygulamakla sorumlu olmasına rağmen, küçük işletmelerde, işletmenin yönetim biçimi nedeniyle bazı kontrol faaliyetlerinin uygulanışı gereksizdir. Buna rağmen, tüm işletmelerin, etik ve dürüst olmayan davranışlara müsamaha gösterilmeyeceğini belli etmesi gereklidir.

2. YÜKSEK AHLAKA VE DÜRÜSTLÜĞE DAYALI KURUM KÜLTÜRÜNÜN MEYDANA GETİRİLMESİ

Yüksek ahlaka ve dürüstlüğe dayalı bir kurum kültürünün oluşturulması ve tüm çalışanlara kabul edilebilir davranışların ve beklentilerin iletilmesi, işletmenin sorumluluğundadır. Söz konusu kültür, çalışanlara işletme içinde işlerin nasıl yürüdüğüne ilişkin mesajlar veren birtakım çekirdek değerlere (veya değerler sistemine) dayanmaktadır. Aynı zamanda böyle bir kurum kültürü, işletmenin;

- Hileli finansal raporlamayı
- Varlıkların suistimal edilmesini
- Yolsuzluk¹ ve diğer sorunları

¹ Yolsuzluk rüşvet ve diğer yasal olmayan fiilleri içermektedir.

kapsayan ahlaki bir çerçeve meydana getirmesini sağlar. Yüksek ahlaki değere ve dürüstlüğe dayalı bir kurum kültürünün oluşturulması aşağıdaki hususları kapsamalıdır.

2.1 Üst Düzey Yönetimin Yaklaşımının Belirlenmesi

İşletme içindeki ahlaki davranışlar için gerekli üst yaklaşımı, yönetim kademesinde çalışanlar belirlerler. Ahlak gelişimi alanındaki araştırmalar, dürüstlüğün ortada uygun bir örnek (üst yaklaşım) olduğu zaman en iyi şekilde desteklendiğini ortaya koymuştur. İşletme yönetimi belirli bir davranış tarzını sergilerken, işletme çalışanlarından başka bir davranış tarzı sergilemelerini bekleyemezler.

Birçok olayda, özellikle büyük işletmelerde, çoğu çalışanın konumlarından dolayı, yöneticilerin davranışlarını gözlemleme imkanı olmadığı için, yöneticilerin hem ahlaka uygun davranışları hem de ahlaki davranış tarzıyla ilgili beklentilerini iletmeleri gereklidir. İşletme yöneticilerinin, çalışanlara hem sözleriyle hem de davranışlarıyla ahlaka uygun olmayan davranışların, işletme için olumlu sonuçları bulunsa dahi, hoş görülmeceğini göstermeleri gereklidir. Ayrıca, işletme içindeki konumu ne olursa olsun, tüm çalışanlara eşit davranılacağına açık bir şekilde belirtilmesi önemlidir.

Örneğin, işletme yönetiminin ortaya koyduğu karşılanması gerekli finansal ve faaliyetlerle ilgili hedefler, çalışanlar üzerinde bu hedefleri gerçekleştirmek için hileli ve usulsüz eylem gerçekleştirmelerine neden olacak aşırı derecede baskı meydana getirebilir. Çalışanlar için ulaşılamaz hedefler belirlemek, çalışanları iki sevimsiz seçenekle karşı karşıya getirmektedir; başarısız olmak veya hile yapmak. Buna karşılık işletme yönetiminin, “Hedeflerimize ulaşmak için mücadelec olmamıza rağmen her zaman gerçeğe uygun finansal raporlamanın gerekliliğine inanıyoruz”

şeklindeki açıklamaları, çalışanlara açık bir şekilde dürüstlüğün şart olduğu mesajını vermektedir. Bu mesaj aynı zamanda işletmenin, hileli finansal raporlama da dahil olmak üzere ahlaka aykırı davranışları hoş görmeyeceği anlamını taşımaktadır.

Hile ve usulsüzlüğe karşı etkili bir ortamın en temel unsuru, dürüstlük üzerine inşa edilmiş güçlü bir değer sisteminden oluşan kurum kültürüdür. Bu değer sistemi genellikle işletmenin “davranış kuralları”² içinde yansıtılmaktadır. Davranış kurallarının, işletmenin sahip olduğu çekirdek değerleri yansıtmaları ve çalışanların işleriyle ilgili uygun kararlar vermeleri için yönlendirmesi gereklidir. Davranış kuralları; gizlilik, çıkar çatışması, mülkiyet hakları, cinsel taciz ve hile ve usulsüzlük³ gibi konuları kapsayabilir. Davranış kurallarının etkili olabilmesi için, anlaşılabilir bir şekilde tüm çalışanlara iletilmesi gereklidir. Ayrıca, davranış kurallarının katılımcı ve pozitif bir şekilde geliştirilmesi, yönetimin ve çalışanların bu kuralları sahiplenmelerini sağlayacaktır. Son olarak davranış kurallarının çalışan el kitabı (employee handbook), politika rehberi (policy manual) veya diğer resmi belgelerde, ihtiyaç olduğunda başvurulması için yer alması gereklidir.

2.2 İşyerinde Pozitif Bir Çalışma Ortamının Meydana Getirilmesi

Araştırma sonuçları, işyerindeki suç olaylarının sayısında, çalışanların işyerleriyle ilgili düşüncelerinin olumlu olduğu zaman, kötü muamele gördüğünü, tehdit edildiğini veya ihmal edildiğini düşündükleri zamana göre azalma olduğunu göstermektedir. İşyerindeki pozitif olmayan çalışma ortamı, çalışanın moralini düşürerek çalışanın işletmeye karşı hileli ve usulsüz eylem

² Bir işletmenin değer sistemi aynı zamanda ahlak kuralları iş ilkeleri bildirisinde yansıtılabilir.

³ Bu belge hile ve usulsüzlük üzerine yoğunlaşmasına rağmen, hile ve usulsüzlük sorunu genellikle işletmeyi düzenleyen geniş kapsamlı ilkeler kapsamında değerlendirilir. Bazı işletmeler ahlaki kurallardan ayrı olarak hile ve usulsüzlüklere ilişkin kurallar oluşturabilirler. Hile ve usulsüzlüklere ilişkin örnek kurallar; iş alımlarına yapılacak ödemelere ilişkin tüm kurallara ve talimatlara uyulmasının istenmesi; satıcılarla ilişkiler; mali defterlerin ve kayıtların muhafaza edilmesi gibi başlıkları taşıyabilirler.

gerçekleştirmeyeyle ilgili tutumunu etkileyecektir. İşyerindeki pozitif çalışma ortamını bozan ve hile ve usulsüzlük riskini arttıran faktörler şunlardır;

- Tepe yönetimin, uygun davranış tarzını önemsememesi veya ödüllendirmemesi
- İş performansına önem verilmemesi ve ilgili geri bildirimin olumsuz olması
- İşyerinde eşitsizlik olduğunun düşünülmesi
- İşletme yönetiminin katılımcı olmak yerine, despot bir yönetim anlayışı sergilemesi
- İşletmeye bağlılığın ve sahiplik duygusunun az olması
- Bütçe beklentilerinin ve finansal hedeflerin makul olmaması
- Ücret sisteminin rekabetçi olmaması
- Eğitim ve yükselme olanaklarının kötü olması
- İşletme içindeki sorumlulukların açık olmaması
- İşletme içindeki iletişim uygulamaların ve yöntemlerin kötü olması

İnsan kaynakları bölümü, genellikle kurum kültürünün ve pozitif bir çalışma ortamının meydana getirilmesine yardımcı olmak için faydalı olur. İnsan kaynakları uzmanları, işletme yönetiminin stratejileriyle uyumlu ve yukarda bahsedilen faktörlerin olumsuz etkilerini azaltabilecek, belli programları ve teşvikleri uygulamakla sorumludurlar. İşyerine pozitif bir çalışma ortamının meydana getirilmesine ve hile ve usulsüzlüklere ilişkin

risklerin azaltılmasına yardımcı olacak programlar ve teşvikler şunları içerebilir;

- Amaçlarla ve sonuçlarla uyum içindeki takdir ve ödüllendirme sistemleri
- Eşit iş olanakları
- Takıma yönelik işbirlikçi karar verme ilkeleri
- Profesyonel olarak yönetilen ücret programları
- Profesyonel olarak yönetilen eğitim programları ve/veya işletmede kariyer geliştirmeye öncelik verilmesi

Çalışanlara, pozitif bir çalışma ortamının meydana getirilmesine katkıda bulunmaları ve işletmenin değerlerini ve davranış kurallarını desteklemeleri için yetki verilmelidir. Çalışanların, işletmenin ahlak kurallarının geliştirilmesi ve güncelleştirilmesi için gerekli bilgileri sağlamalarına ve ahlak kurallarının amacına uygun, açık ve adil olmalarını sağlamalarına fırsat verilmelidir. Çalışanların bu şekilde sürece dahil edilmeleri, davranış kurallarının ve ahlaki davranışlar için gerekli çevrenin gözetimine etkin bir şekilde katkı sağlayabilir (Uygun Bir Gözetim Sürecinin Oluşturulması adlı bölüme bakınız).

Çalışanlara, önemli yasal ve ahlaki sonuçları bulunan kararlar almadan önce, işletme içinden danışmanlık alma imkanı sağlanmalıdır. Çalışanlar ayrıca, işletmenin davranış kurallarıyla ilgili olası ihlallere ilişkin kaygılarını, herhangi bir ceza korkusu olmadan ve tercih edilirse isim vermeden, iletmeleri teşvik edilmeli ve iletmelerini sağlayacak imkanlar sağlanmalıdır. Birçok işletme, çalışanların, davranış ve ahlak kurallarına ilişkin olası ihlalleri, gerçekleşmiş veya gerçekleştiğinden şüphelenilen suçları haber vermeleri için gizlilik esasına dayalı süreçler uygulamaktadır. Örneğin

bazı işletmeler bu süreç için; etik memurları, işletme avukatları, iç denetçiler ve hile ve usulsüzlükleri araştırmakla ve bildirmekle sorumlu şahıslarca gözlemlenen acil telefon hatlarından yararlanmaktadırlar.

2.3 Uygun Elemanların İşe Alınması ve Terfi Ettirilmesi

Her çalışanın, kendine mahsus değerleri ve ahlak kuralları bulunmaktadır. Yeterli bir baskıyla karşılaştıklarında ve algılanan fırsatlar olduğunda, bazı çalışanlar ahlaka uygun davranış tarzının olumsuz sonuçlarına katlanmaktansa, ahlaka aykırı davranış tarzı sergilemeyi tercih ederler. Ahlaka aykırı davranışın sergilenmeye başladığı sınır ise, kişiden kişiye göre farklılık göstermektedir. Bir işletmenin hile ve usulsüzlükleri önleme konusunda başarılı olabilmesi için, ahlaki değerleri düşük olan kişilerin işe alınma ve terfi ettirilme olasılığını en aza indiren kurallara sahip olması gereklidir. İşe almaya ve terfi ettirmeye ilişkin aktif yöntemler aşağıdakileri içerebilir;

- İşe alınılması veya güven gerektiren pozisyonlara terfi ettirilmesi düşünülen elemanlar için kapsamlı özgeçmiş araştırmaları yapılması⁴
- İşe alınacak veya terfi ettirilecek adayın eğitiminin, çalışma geçmişinin ve kişisel referanslarının detaylı bir şekilde kontrol edilmesi
- Tüm çalışanların periyodik olarak işletmenin değerleri ve davranış kuralları hakkında eğitime alınması (eğitim konusu bir sonraki bölümde ele alınmıştır)

⁴ Bazı işletmeler, aynı zamanda güven gerektiren pozisyonlarda çalışan elemanlar için belirli periyotlarda veya durumun gerektirdiği hallerde takip eden araştırmalar yapmayı düşünebilirler.

- Her bir çalışanın işletmenin davranış kurallarıyla ve değerleriyle uyumlu bir iş ortamının meydana getirilmesine yaptığı katkıyla ilgili değerlendirmelerin, yıllık performans değerlendirmelerine dahil edilmesi
- İşletmenin değerleriyle ve davranış kurallarıyla uyumluluğun sürekli ve objektif olarak değerlendirilmesi ve ihlallerin derhal belirtilmesi

2.4 Eğitim

Yeni elemanların işe alındıkları zaman, işletmenin değerleri ve davranış kuralları hakkında eğitilmeleri gereklidir. Bu eğitim, aşağıdaki hususlarla ilgili işletme çalışanlarından beklentileri, açık bir şekilde kapsamalıdır.

- Çalışanların belirli konuları haber verme sorumluluğu
- Belirli örneklerle birlikte haber verilmesi gerekli durumların listesi (Gerçekleşen veya şüphelenilen hile ve usulsüzlükler dahil)
- Bu konuların nasıl haber verileceğine ilişkin bilgi

Çalışanlardan beklentilerin ve çalışanların haber vermeye ilişkin sorumluluklarının, işletmenin üst yönetimi tarafından onaylanması gereklidir. Bu eğitimlerin, hile ve usulsüzlükler konusunda çalışanları bilinçlendirmesi, işletmeye ve çalışanlara zarar veren bir olay olduğunu vurgulaması gereklidir.

Çalışanlara işe yeni girdikleri zaman verilen eğitimlerin yanında, periyodik olarak, hafızalarını tazeleyen eğitimlerin verilmesi önemlidir. Bazı işletmeler satın alma veya finansal raporlama gibi belirli görevler için devam eden eğitimler vermeyi düşünebilir. Eğitimin; çalışanın işletme içindeki kademesine, coğrafik konumuna ve sorumluluklarına göre farklı olması

gereklidir. Örneğin, üst kademedeki yöneticiler için verilecek eğitimin, yönetimle ilgili olmayan çalışanlara verilecek eğitimden ve satın alma elemanlarına verilecek eğitimin, satış temsilcilerine verilecek eğitimden farklı olması normaldir.

2.5 Teyit

Yönetimin, çalışanlara işletmenin davranış kurallarına uygun hareket etmekle sorumlu olduklarını, açık bir şekilde ifade etmesi gereklidir. Yönetim kademesindeki ve finans bölümündeki çalışanların tümünün yanı sıra ahlaka aykırı davranışlara maruz kalabilecek alanlarda çalışanların, (Örneğin satın alma, satış ve pazarlama) en azından her yıl davranış kurallarına ilişkin bildiri imzalamaları istenmelidir.

Çalışanlardan periyodik olarak teyit alınması, işletmenin ilkelerini desteklediği gibi çalışanları hileli ve usulsüz eylemleri ve diğer ihlalleri gerçekleştirmekten alıkoyabilir ve sorunlar önemli hale gelmeden ortaya çıkmalarını sağlayabilir. Bu teyitler, çalışanın işletmenin beklentilerini anladığı, çalışanın işletmenin davranış kurallarına uyduğu gibi ifadeleri içerebilir. Dürüstlükten uzak olan çalışanlar, sahte teyitleri çekinmeden imzalayabilirler. Buna karşın, çoğu çalışan yazılı olarak sahte teyitleri imzalamaktan çekinecektir. Dürüst çalışanlar ise büyük bir olasılıkla teyitlerini geri getirip, bildiklerini (çıkar çatışmalarını veya davranış kurallarıyla ilgili kişisel beklentileri) açıklayacaklardır. İç denetçilerin iade edilmeyen teyitlerle ilgili yapacakları derinlemesine incelemeler, önemli sorunları açığa çıkarabilir.

2.6 Disiplin

İşletmenin, gerçekleştiği iddia edilen veya gerçekleştiğinden şüphelenilen hile ve usulsüzlük olaylarına verdiği tepki, tüm işletmeye

caydırıcı mesajlar vererek, gelecekteki olayların sayısının azaltılmasına yardımcı olabilir. Gerçekleştiği iddia edilen hile ve usulsüzlük olayına karşılık, aşağıdaki faaliyetlerin yürütülmesi gereklidir.

- Olayla ilgili derinlemesine bir araştırmanın yürütülmesi⁵
- Olayı gerçekleştirenlerle ilgili uygun ve tutarlı adımların atılması
- İlgili kontrollerin değerlendirilmesi ve geliştirilmesi
- İşletmenin değerlerini, davranış kurallarını ve beklentilerini sağlamlaştırmak için iletişim ve eğitim olması

Hileli ve usulsüz eylem gerçekleştirmenin sonuçlarıyla ilgili beklentilerin, işletme genelinde açıkça anlatılması lazımdır. Örneğin, işletme yönetiminin, dürüst olmayan davranışlara müsamaha gösterilmeyeceğine, sorumluların işlerine son verileceğine ve yetkili makamlara başvurulacağına ilişkin kararlı beyanı, açık bir şekilde sonuçları ortaya koyarken, yanlış davranışların caydırılması için de yararlı olabilir. İşletmede herhangi bir suçun işlenmesi ve işleyenin cezalandırılması durumunda, olayın isim vermeden, işçi haberleri bülteninde veya diğer yollarla duyurulması yararlı olabilir. Suçun cezalandırıldığını görmek, suç işleyenlerin yakalanma ve cezalandırılmalarına ilişkin öngörülen olasılıkları arttırarak, etkili bir caydırıcı olabilir. Ayrıca, işletmenin yüksek ahlaka ve dürüstlüğe dayalı bir iş ortamını sağlamakta kararlı olduğunu göstermek faydalı olabilir.

⁵ Yeterli büyüklükteki birçok işletme, hile ve usulsüzlükle ilgili iddiaları çözmekle sorumlu olan aynı zamanda hile ve usulsüzlüklerin tespit edilmesine ve caydırılmasına yardımcı olan, hile ve usulsüzlük konusunda uzman kişileri istihdam etmektedirler. Bu uzmanlar genellikle bulgularını işletmenin güvenlik, hukuk veya iç denetim bölümlerine rapor etmektedirler.

3. HİLE VE USULSÜZLÜĞE KARŞI UYGULANAN SÜREÇLERİN VE KONTROLLERİN DEĞERLENDİRİLMESİ

Ne hileli finansal raporlama ne de varlıkların suistimal edilmesi, eylemin gerçekleştirilmesi ve gizlenmesi için “algılanan fırsat” olmadan meydana gelmez. İşletmelerin hile ve usulsüzlüğe ilişkin fırsatları

- Hile ve usulsüzlüğe ilişkin riskleri belirleyerek ve ölçerek
- Belirlenen riskleri azaltmak için gerekli adımları atarak
- Önlemeye ve tespit etmeye yönelik uygun iç kontrolleri ve diğer caydırıcı tedbirleri uygulayarak ve denetleyerek

azaltması gereklidir.

3.1 Hile ve Usulsüzlüğe İlişkin Risklerin Belirlenmesi ve Ölçülmesi

İşletmenin hile ve usulsüzlük risklerini değerlendirmek ve önlemek için yürüttüğü faaliyetlerin belirlenmesinden ve denetlenmesinden, tüm yönleriyle işletme yönetimi sorumludur⁶. Hile ve usulsüzlüklere ilişkin riskler, ayrı olarak ele alınsa bile işletme genelindeki risk yönetimi programının bir parçası olarak düşünülmelidir⁷. Hile ve usulsüzlüklere ilişkin risk değerlendirme sürecinin, işletmenin hileli ve usulsüz eylemlere(Hileli finansal raporlama, varlıkların suistimal edilmesi ve yolsuzluk) karşı kırılganlığını ve herhangi bir hileli ve usulsüz eylemin finansal raporlarda önemli yanlışlıklara

⁶ İşletme yönetimi işletmenin hile ve usulsüzlük risk yönetim programının belirlenmesi, denetlenmesi ve sürekli değerlendirilmesi için iç denetimin aktif rol almasını tercih edebilir. Bu aynı zamanda işletmenin davranış kurallarının, ahlak kurallarının belirlenmesi ve iletilmesi için aktif rol almayı ve bu kurallara aykırı eylemlerin araştırılmasını içerebilir.

⁷ Bazı işletmeler riskleri belirlemek ve ölçmek için anketlerden ve diğer tekniklerden yararlanarak, periyodik olarak öz değerlendirmeler yapmaktadırlar. Hile ve usulsüzlüklere ilişkin tecrübenin olmamasından ve işletme yönetiminin yeterli baskı ve fırsat koşullarında hile ve usulsüzlük gerçekleştirebilecekleri gerçeğini kabul etmeye isteksiz olmalarından dolayı, hile ve usulsüzlüklere ilişkin risklerin belirlenmesinde öz değerlendirme daha az güvenilir olabilir.

veya işletme için önemli kayıplara sebep olup olmadığını ele almalıdır. Hile ve usulsüzlüklere ilişkin risklerin belirlenmesinde, işletmenin hile ve usulsüzlük riskini etkileyen işletmeye, endüstriye ve ülkeye ilişkin belirli özellikleri göz önünde bulundurması gereklidir.

Yönetimin risk değerlendirmeye ilişkin faaliyetlerinin doğasının ve kapsamının, işletmenin büyüklüğüyle ve faaliyetlerinin karmaşıklığıyla orantılı olmalıdır. Örneğin, risk değerlendirme süreci, büyük işletmelerde küçük işletmelere göre muhtemelen daha resmi ve yapısal olacaktır. Ancak yönetimin, hile ve usulsüzlüğün her türlü ve büyüklükteki işletmelerde meydana gelebileceğini, hemen her çalışanın uygun koşullar oluştuğunda hileli ve usulsüz eylem gerçekleştirebileceğini kabul etmesi gereklidir. Bu doğrultuda, yönetimin hile ve usulsüzlük bilinci geliştirmesi ve icra kurulunun veya denetim komitesinin gözetiminde uygun hile ve usulsüzlük risk yönetim programı oluşturması gereklidir.

3.2 Hile ve Usulsüzlüklere İlişkin Risklerin Azaltılması

İşletmenin faaliyetlerinde ve süreçlerinde değişiklikler yaparak, hile ve usulsüzlüklere ilişkin belirli riskleri azaltmak veya ortadan kaldırmak mümkündür. Bir işletme, belirli faaliyet alanlarını elden çıkarmayı, belirli yerlerdeki faaliyetlerini durdurmayı veya kabul edilemeyen riskleri ortadan kaldırmak için iş süreçlerini yeniden düzenlemeyi seçebilir. Örneğin mali kaynakların suistimal edilmesi riski, herhangi bir bankada kiralık kasa tutarak tüm ödemelerin tek merkezde toplanması yoluyla azaltılabilir. İşletme içindeki yolsuzluk riski, satın alma sürecinin dikkatli bir şekilde incelenmesi sonucu azaltılabilir. Hileli finansal raporlama riski; farklı bölümlerin, bağlı şirketlerin, farklı coğrafik bölgelerdeki faaliyetlerin muhasebelerinin tek merkezden yönetilmesi sonucu azaltılabilir.

3.3 Uygun İç Kontrollerin Uygulanması ve Denetlenmesi

Risklerin bir kısmı işletmenin çevresinden kaynaklanan yapısal riskler olmasına rağmen, risklerin birçoğu uygun iç kontroller sayesinde azaltılabilir. Risk değerlendirmesi tamamlandığında, işletme belirlenen riskleri azaltmak için gerekli süreçleri, kontrolleri ve diğer prosedürleri belirleyebilir. Etkin bir iç kontrol sistemi; iyi geliştirilmiş bir kontrol ortamını, etkili ve güvenli bilgi sistemini ve uygun kontrol ve gözetim faaliyetlerini kapsayacaktır⁸.

Faaliyetleri desteklemede ve mali hareketlerin işlenmesinde bilgi teknolojilerinin öneminden dolayı, işletme yönetiminin ayrıca bilgi işlem teknolojileri tarafından oluşturulan bilgileri denetleyecek uygun kontrolleri yürütmesi gereklidir.

Özellikle, işletme yönetiminin, hem hileli ve usulsüz eylemler için riskli olarak belirlediği alanlarla ilgili uygun iç kontrollerin uygulanıp uygulanmadığını hem de işletmenin finansal raporlama süreciyle ilgili kontrolleri değerlendirmesi gereklidir. Hileli finansal raporlama, ara dönemde başlayabileceğinden, işletme yönetimi aynı zamanda ara dönem finansal raporlamayla ilgili iç kontrollerin uygunluğunu değerlendirmelidir.

Üst düzey yöneticiler tarafından gerçekleştirilen hileli finansal raporlama, genellikle finansal raporlama sürecine ilişkin iç kontrollerin yöneticiler tarafından aşılmasıyla meydana gelmektedir. İşletme yönetimi kontrolleri aşabilecek veya diğer çalışanları hileli ve usulsüz eylem gerçekleştirmesi ve gizlemesi için etkileyebilecek bir konumda bulunduğundan, güçlü değer sistemine ve ahlaki finansal raporlama kültürüne olan gereklilik giderek önem kazanmaktadır. Bu; diğer çalışanların, hileli ve usulsüz eyleme katılmayı reddettiği, eylemi gerçekleştirmesi için

⁸ Treadway Komisyonunu Destekleyen Kuruluşlar Komitesi (Committee of Sponsoring Organizations of Treadway Commission) tarafından yayımlanan “İç Kontrol – Bütünleşik Çerçeve adlı belgede işletme yönetimine işletmenin iç kontrol sisteminin etkinliğini değerlendirmeleri için mantıklı kriterler sunmaktadır.

gelen talepleri uygun kademelere ilettiği bir iş ortamının meydana getirilmesine yardımcı olur. İşletme yönetiminin kontrol aşımı olasılığı aynı zamanda icra kurulu veya denetim komitesi tarafından uygun gözetim tedbirleri alınmasının gerekliliğini de ortaya koymaktadır.

Daha alt düzeydeki yöneticiler veya çalışanlar tarafından gerçekleştirilen hileli finansal raporlama, uygun denetim kontrolleri sayesinde caydırılabilir veya tespit edilebilir. Örneğin, üst düzey yöneticilerin şubeler tarafından rapor edilen finansal sonuçları gözden geçirmeleri ve değerlendirmeleri sağlanabilir. Belirli şubelerin sonuçlarındaki olağandışı dalgalanmalar veya beklenen dalgalanmaların olmaması, bu şubelerde olası hile ve usulsüzlüklere işaret edebilir.

4. UYGUN BİR GÖZETİM SİSTEMİNİN KURULMASI

Hile ve usulsüzlüğün etkin bir şekilde önlenmesi veya caydırılması için, işletme içinde yürürlükte olan uygun gözetim işlevinin olması gereklidir. Gözetim işlevi birçok şekilde olabilir ve denetim komitesinin(veya denetim komitesi olmadığı zaman yönetim kurulunun) genel gözetimi altında işletme içindeki veya dışındaki kişiler tarafından yürütülebilir.

4.1 Denetim Komitesi veya Yönetim Kurulu

Denetim komitesinin (veya denetim komitesi olmadığı zaman yönetim kurulunun), işletme yönetiminin hile ve usulsüzlüklerle ilgili riskleri belirlemeye, hile ve usulsüzlükleri önlemeye yönelik tedbirleri uygulamaya ve uygun üst yönetim yaklaşımını meydana getirmeye ilişkin faaliyetlerini değerlendirmelidir. Denetim komitesi tarafından yürütülen aktif gözetim, işletme yönetiminin hile ve usulsüzlüklere müsamaha etmeyen bir kurum kültürü oluşturma faaliyetlerini desteklemeye yardımcı olabilir. Ayrıca denetim

komitesi işletme üst yönetiminin; yatırımcıları, çalışanları ve işletmenin diğer paydaşlarını korumak için hile ve usulsüzlükleri caydıran ve önleyen uygun tedbirleri uygulamasını sağlamalıdır. Denetim komitesinin değerlendirmeye ve gözetlemeye ilişkin faaliyetleri, üst yönetimin sorumluluğunu yerine getirdiğinden emin olunmasını sağlarken, hileli ve usulsüz eylemlere karışan üst yönetim içinde caydırıcı olabilir (Üst yönetim tarafından hileli ve usulsüz eyleme katılmaya ve gizlemeye zorlanan çalışanların, bu durumu denetim komitesi dahil olmak üzere uygun makamlara bildirmesine olanak tanıyan bir iş ortamı sağlayarak).

Ayrıca denetim komitesinin, yönetim kurulunun işletmenin finansal raporlama süreciyle ve iç kontrol sistemiyle ilgili gözetim sorumluluklarını yerine getirmesine önemli katkıları olur. Denetim komitesinin bu gözetim sorumluluğunu yerine getirirken, yönetimin kontrol aşımına ilişkin olasılıkları ve finansal raporlama süreci üzerindeki diğer olumsuz etkileri göz önünde bulundurması gereklidir. Örneğin denetim komitesi; iç denetçilerden veya bağımsız denetçilerden, yönetimin finansal raporlama sürecine müdahalesiyle ve özellikle yönetimin finansal raporlama sürecinin işleyişine müdahalesiyle (Örneğin yöneticilerin normal olmayan yevmiye kayıtları yaptırmaları) ilgili görüşlerini alabilir. Bunun yanında, denetim komitesi finansal raporlarda açıklanan bilgileri önceki dönem verileriyle, tahmini sonuçlarla, benzer işletmelerle ve endüstri ortalamalarıyla karşılaştırarak bu bilgilerin makul olup olmadığını değerlendirebilir. Ayrıca bağımsız denetçilerle olan iletişimden elde edilen bilgiler, denetim komitesine işletmenin iç kontrollerinin etkinliğini ve hileli finansal raporlama olasılıklarını değerlendirmesi için yardımcı olabilir.

Denetim komitesinin, gözetim sorumluluklarının bir parçası olarak, işletme yönetimini; çalışanların ahlaka aykırı davranışlar, bilinen veya şüphelenilen hile ve usulsüzlükler veya işletmenin ahlak ve davranış kurallarıyla ilgili ihlaller hakkındaki kaygılarını iletmelerini sağlayan mekanizmaları kurması hususunda teşvik etmelidir. Komitenin, hile ve

usulsüzlüklerin veya diğer ahlaka aykırı davranışların yapısı, hukuki durumu ve bu fiillerle ilgili yapılan işlemler hakkında periyodik olarak raporlar alması gereklidir. Ayrıca, yapılan işlemler ve takibatlar hakkında özet bilgilerin yönetim kuruluna sunulması gereklidir.

Üst yönetim hile ve usulsüzlük olaylarına karıştığında, bir üst yönetim kademesinin büyük bir olasılıkla bu durumdan haberi olabilir. Sonuç olarak, denetim komitesinin, üst kademedeki hile ve usulsüzlük olaylarının açığa çıkarılmasına veya hileli ve usulsüz eylemlerin araştırılmasına yardımcı olmak üzere yönetim kademeleri arasında etkin iletişim yolları kurması gereklidir. Denetim komitesi genel olarak, dikkatine getirilen bilinen veya şüphelenilen yanlış davranışları araştırmak için gerekli beceriye ve otoriteye sahiptir. Birçok denetim kurulu tüzüğü komiteyi, sorumluluk sahasına giren durumları araştırması ve gerektiğinde hukuk, muhasebe ve uzmanlık gerektiren diğer alanlarda araştırmaya yardımcı olması için yardım alması konusunda yetkilendirmektedir.

Tüm denetim komitesi üyelerinin finansal konularda bilgili olması ve komitede en az bir finansal uzmanın yer alması gereklidir. Finansal uzmanın aşağıdaki hususlara sahip olması gereklidir.

- Genel kabul görmüş muhasebe ilkeleriyle ve bu ilkelere göre hazırlanan finansal raporların denetimiyle ilgili bilgisinin olması. Bu bilgi, eğitimle veya tecrübeyle edinilmiş olabilir. Denetim komitesinde yer alacak uzmanın, ilkeler ve standartlar konusundaki bilgisinin gerektiğinde yeterli olabilecek düzeyde olması önemlidir.
- Benzer büyüklükteki, faaliyet alanındaki ve karmaşıklıkta işletmelerde, finansal raporların hazırlanmasında ve/veya denetlenmesinde tecrübesinin olması. Bu tecrübe genellikle; mali işler genel müdürlüğü, kontrolör veya denetçi görevlerinden gelmektedir. Bu altyapı, işletmenin

finansal raporlarının üretilmesi sağlayan mali işlemlere ve faaliyetlere ilişkin gerekli genel anlayışı sağlayacaktır.

- Denetim komitesinin iç yönetimi ve prosedürleri konusunda tecrübeli olması. Bu tecrübe daha önceki denetim komitesi üyeliği, denetim komitesiyle muhatap olan yöneticilik veya yıllık bağımsız denetimlerin yürütülmesinden ve raporlanmasından sorumlu bağımsız denetçilik görevinden gelmektedir.

4.2 İşletme Yönetimi

İşletme yönetimi, çalışanların gerçekleştirdikleri faaliyetleri gözetlemekle sorumludur ve bu sorumluluğunu daha önce bahsedilen süreçleri ve kontrolleri uygulayarak ve denetleyerek yerine getirir. İşletme yönetimi, aynı zamanda, hileli ve usulsüz eylemin gerçekleştirilmesine ve gizlenmesine katılabilir, eylemi yönetebilir veya başlatabilir. Bundan dolayı, üst yönetimin faaliyetlerinin gözetlenmesi ve iç kontrollerin aşılmasını ve gizli anlaşmaları içeren hileli finansal raporlamaya ilişkin riskleri ele almak denetim komitesinin(veya denetim komitesi olmadığı zaman yönetim kurulu) sorumluluğundadır.

Halka açık şirketlerin yıllık finansal raporları; finansal raporların hazırlanmasından, işletme içinde etkin iç kontrollerin kurulmasından ve yürütülmesinden işletme yönetiminin sorumlu olduğunu kabul eden beyanı içermelidir. Bu beyan, işletme yönetiminin ve denetçinin kendi görevlerinin kamu tarafından daha iyi kavranılmasını sağlayacaktır. Bu beyan genellikle “Yönetim Raporu” olarak da isimlendirilmektedir. Böyle bir beyan aynı zamanda işletme yönetimine, finansal bilgilerin hazırlanış kapsamını ve yöntemlerini, iç kontrollerin yeterliliğini izah etmek için uygun bir araç olabilir. Bu beyan resmi finansal raporlarla birlikte örneğin bağımsız denetçi raporunun yanında, finansal inceleme bölümünde yer alabilir.

4.3 İç Denetçiler

Etkili bir iç denetim ekibi, gözetim fonksiyonunun uygulanması için çok faydalı olabilir. İç denetçilerin işletmeyle ilgili bilgileri, hileli ve usulsüz eylemin gerçekleşmiş olabileceğini gösteren işaretlerin belirlenmesine yardımcı olabilir. İç Denetim Enstitüsü tarafından yayımlanan İç Denetim Mesleki Uygulama Standartları (The Standards for the Professional Practice of Internal Auditing), “İç denetçinin hile ve usulsüzlüklere ilişkin göstergeleri tespit etmek için yeterli bilgiye sahip olması gerektiğini, fakat iç denetçinin, başlıca sorumluluğu hile ve usulsüzlükleri tespit etmek ve araştırmak olan bir kişinin sahip olduğu tecrübeye sahip olmasının beklenemeyeceğini” ifade etmektedir. İç denetçilerin aynı zamanda, hile ve usulsüzlüklere ilişkin riskleri ve kontrolleri değerlendirme ve risklerin azaltılması ve kontrollerin geliştirilmesi için yapılması gerekenlerle ilgili tavsiye verme imkanı bulunmaktadır. Mesleki uygulama standartları, daha belirgin olarak iç denetçilerden, çalıştıkları işletmelerin karşılaştıkları riskleri değerlendirmelerini istemektedir. Bu risk değerlendirmesi uygun denetim planlarının oluşturulduğu ve iç kontrollerin test edildiği altyapıyı oluşturmaktadır. Mesleki uygulama standartları, denetim planlarının denetim komitesi (veya denetim komitesinin bulunmaması halinde yönetim kuruluna) dikkatine sunulmasını ve denetim komitesi tarafından onaylanması istemektedir.

İç denetimler, hile ve usulsüzlüklerin hem tespit edilmesi ve hem de caydırılması için bir tedbir olabilir. İç denetçiler; işletmenin değişik faaliyet alanlarında, risklerin ve olası olayların büyüklüğü doğrultusunda, iç kontrol sisteminin yeterliliğini ve etkinliğini inceleyerek, hileli ve usulsüz eylemlerin caydırılmasına katkı yapabilir. İç denetçilerin bu sorumlulukların yerine getirebilmek için, aşağıdaki hususlarla ilgili kararlar vermeleri gereklidir.

- İşletme ortamı kontrol bilincini aşıyor mu?

- İşletmenin amaçları gerçekçi mi?
- Yasaklanan davranışları ve ihlaller olduğunda yapılması gerekenleri izah eden yazılı kurallar (örneğin davranış kuralları) var mı?
- Mali işlemler için uygun onay kuralları oluşturulmuş mu?
- Faaliyetlerin gözlemlenmesi ve özellikle yüksek riskli alanlarda varlıkların muhafaza edilmesi için kurallar, prosedürler, raporlar ve diğer mekanizmalar oluşturulmuş mu?
- İşletme yönetimine yeterli ve güvenilir bilgi ulaştıran iletişim yolları mevcut mu?

İç denetçiler, yolsuzluğu, varlıkların suistimal edilmesini ve hileli finansal raporlamayı araştırmak için aktif denetim yapabilir. Bu süreç, bilgisayar destekli denetim tekniklerinden faydalanarak, belirli hile ve usulsüzlükleri tespit etmeyi içerebilir. İç denetçiler aynı zamanda, anomalileri tecrit etmek ve belirli hesaplarla ve mali işlemlerle ilgili hile ve usulsüzlükleri tespit etmek için analitik inceleme prosedürlerinden ve diğer denetim tekniklerinden yararlanabilir. İç denetçilerin, iç kontrollere yönetim müdahalesini veya üst yönetimle ilgili bilinen veya şüphelenilen hile ve usulsüzlükleri rapor edebilmesi için, denetim komitesine doğrudan ve yönetimden bağımsız bir şekilde ulaşabilmesi gereklidir.

4.4 Bağımsız Denetçiler

Bağımsız denetçiler, işletmede hile ve usulsüzlüklerle ilgili risklerin belirlendiği, değerlendirildiği ve gerekli işlemlerin yapıldığı süreçle ilgili değerlendirme yaparak, işletme yönetimine ve icra kuruluna yardımcı olabilir. İcra kurulunun (veya denetim komitesinin), işletme yönetiminin risk

değerlendirme süreciyle ve iç kontrol sistemiyle ilgili bağımsız denetçilerle olan diyalogunun samimi olması gereklidir. Bu diyalog ayrıca, işletmenin hileli finansal raporlamaya ve varlıkların suistimal edilmesine karşı hassasiyetiyle ilgili tartışmayı da içermelidir.

4.5 Yolsuzluk İnceleme Uzmanları

Yolsuzluk İnceleme Uzmanları, iç denetim veya bağımsız denetim ekibi içerisinde yer alarak, denetim komitesine veya icra kuruluna yardımcı olabilir. Yolsuzluk İnceleme Uzmanları, hile ve usulsüzlüklere ilişkin işletme içinde bulunmayan kapsamlı bilgi ve tecrübe sağlayabilir. Yönetimin hile ve usulsüzlük risklerini (özellikle üst yönetimin karıştığı hile ve usulsüzlükler) değerlendirmesi ve hile ve usulsüzlüklere karşı uygulanan ve yönetim tarafından aşılması daha zor olan kontrollerin geliştirilmesi için daha tarafsız bilgi sağlayabilir. İşletme yönetimi tarafından hile ve usulsüzlüklere karşı uygulanan tedbirlerin ve risk değerlendirme sürecinin değerlendirilmesinde, denetim komitesine ve icra kuruluna yardımcı olur. Yolsuzluk İnceleme Uzmanları ayrıca, bilinen veya şüphelenilen hile ve usulsüzlük olaylarını çözmek için araştırmalar yürütebilir ve araştırma sonuçlarını olayın kapsamına ve olaya karışan çalışanların konumları doğrultusunda uygun yönetim kademesine, denetim komitesine veya icra kuruluna rapor eder.

ÖZET

BALCI, Ahmet. Finansal Raporların Bağımsız Denetiminde Hile ve Usulsüzlüklerin Tespit Edilmesi: SAS 99 Kapsamında İncelenmesi ve SPK Düzenlemesi ile Karşılaştırılması, Yüksek Lisans, Ankara, 2008

Finansal raporlarda meydana gelen hile ve usulsüzlükler finansal rapor kullanıcılarını aldatmak ve zarar vermek amaçlarıyla tutarların kasıtlı olarak yanlış beyan edilmesi veya açıklamaların ihmal edilmesidir. Finansal raporlardaki hile ve usulsüzlükler, finansal raporların güvenilirliğini ve kalitesini düşürdüğü, sermaye piyasalarına olan güveni azalttığı ve denetim mesleğinin dürüstlüğü ve tarafsızlığını tehlikeye attığı için zararlıdır. Finansal raporlarda meydana gelen hile ve usulsüzlükler birçok yöntemi içermesine rağmen, bağımsız denetçilerin bağımsız denetim sırasında ele alacakları hile ve usulsüzlükler hileli finansal raporlamadan kaynaklanan ve varlıkların suistimal edilmesinden kaynaklananlardır.

Amerikan Sertifikalı Kamu Muhasebecileri Enstitüsü A.B.D'deki çok büyük şirketlerde meydana gelen hile ve usulsüzlüklere tepki olarak ve kamunun bağımsız denetimden geçmiş finansal raporlara olan güvenini tazelemek için SAS 99'u yayımlamıştır. Hile ve usulsüzlük ve bağımsız denetçilerin hile ve usulsüzlükleri tespit etmesine ilişkin sorumluluğu konuları ayrıca Sermaye Piyasası Kurulu tarafından yayımlanan Sermaye Piyasasında Bağımsız Denetimi yeniden düzenleyen tebliğde ele alınmıştır. Tebliğde yer alan bağımsız denetçilerin hile ve usulsüzlükleri ele almalarına ilişkin açıklamalar ve gerekler SAS 99 ile karşılaştırıldığında neredeyse aynıdır. Her iki belge de bağımsız denetçilerin riskli alanları değerlendirmelerine, hile ve usulsüzlükleri tespit etmelerine, bilinen veya şüphelenilen hile ve usulsüzlükleri gerekli yerlere iletmelerine yardımcı olacak yeni denetim prosedürleri sağlamaktadırlar.

SAS 99'da ve tebliğde yer alan gereklere göre bağımsız denetim uygulamalarının yürütülmesi bağımsız denetçilerin yeni beceriler kazanmalarını gerektirecek ve bağımsız denetim uygulamalarının daha fazla zaman almasına ve pahalı olmasına neden olacaktır. Ülkemizde tebliğin etkili bir şekilde uygulanabilmesi ayrıca işletmelerdeki bağımsız denetimin uluslararası denetim standartlarına uygun olarak yürütülmesini zorunlu tutan tasarı halindeki Türk Ticaret Kanunu'nun yasalaşmasına bağlıdır.

Anahtar Sözcükler

- 1. Hile ve Usulsüzlük**
- 2. Varlıkların Suistimal Edilmesi**
- 3. Hileli Finansal Raporlama**
- 4. Hile ve Usulsüzlük Üçgeni**
- 5. Hile ve Usulsüzlük Risk Faktörleri**
- 6. Bağımsız Denetim**
- 7. Denetim Teknikleri**

ABSTRACT

BALCI, Ahmet. Consideration of Fraud in Financial Statement Independent Audit: An Inquiry within the Context of SAS 99 and Comparison with SPK Regulation, Master, Ankara, 2008

Financial Statement Fraud is the deliberate misstatements or omissions of amounts or disclosures of financial statements with the intent to deceive and injure financial statement users. Financial statement is harmful as it undermines the quality and integrity of financial reporting process, diminishes the confidence of capital markets and jeopardizes the integrity and objectivity of auditing profession. Although there are many schemes to perpetrate financial statement fraud, only misstatements arising from fraudulent financial reporting and misstatements arising from misappropriation of assets are related to auditor's consideration during independent audit.

American Institute of Certified Public Accountants issued SAS 99 in response to fraudulent activities in some of the largest companies in United States and to restore loss of public confidence in audited financial statements. The matters of fraud in financial statement and auditor's responsibility to identify fraud are also discussed in the amending Communiqué Regarding Independent Auditing in Capital Markets issued by Board of Capital Market. Comparing with SAS 99, the commentaries and requirements of communiqué relating to auditor's consideration of fraud in financial statements are nearly the same. Both documents establish additional audit procedures to help auditors assess areas of risk detect fraud and communicate both fraud risk and known or suspected fraud.

Conduct of independent audits according to the requirements of both documents will necessitate auditors to develop new skills and make

independent audit engagements more time consuming and expensive. The effective practice of communiqué in Turkey also requires enactment of drafted commerce which mandates auditing conducted in conformity with international standards on auditing.

Key Words

- 1. Fraud**
- 2. Misappropriation of Assets**
- 3. Fraudulent Financial Reporting**
- 4. Fraud Triangle**
- 5. Fraud Risk Factors**
- 6. Independent Audit**
- 7. Audit Procedures**